

ALTERNATIVY

časopis Centra strategických a teoretických studií

číslo 8., rok 2020

Obsah čísla

100. VÝROČÍ KOMUNISTICKÉHO HNUTÍ

Jiří Malínský – Sto let. K otázce přesahů československého a českého komunistického hnutí	2
---	---

NÁZORY • POLEMIKA

Ladislav Šafránek – Rovnost v nerovnosti, nebo nerovnost v rovnosti?	49
Jiří Dolejš – Potřebujeme renesanci rozumu	68
Jan Zeman – Ke stati Jiřího Malínského „První boj o lidový dům. Poznámky k 100. výročí tragického rozštěpu socialistického dělnického hnutí v ČSR.“, Alternativy 7/2020	78
Tamás Krausz – Leninova „děsivá“ zpráva dnešku: musíme jednat	89

EKONOMICKÉ OSOBNOSTI

Pavel Sirůček – Futurologie manželů Tofflerových	102
--	-----

RECENZE

Pavel Sirůček – Poučení z dějin utopií jako obrana před liberální dystopií	163
--	-----

Jiří Malínský

Sto let.

K otázce přesahů československého a českého komunistického hnutí

„Odvracet se od socialismu, protože tolik jednotlivých socialistů lidsky neobstojí, je stejně absurdní, jako byste nechtěli jet vlakem proto, že se vám nelíbí obličej průvodčího.“

George Orwell

Uplynulo sto let od vzniku a založení československého a českého komunistického hnutí. Patřilo a patří do dějinného širokého socialistického proudu. V uplynulých dobách to bylo třaskavé téma vnitrosocialistického dialogu. Vně dělnického hnutí byl komunismus zčásti zdémonizován, zčásti historicky zpochybnil sám sebe. Historická paměť, hlavní hodnototvorná složka společenského vědomí, je až povážlivě deformována a dnes jsme svědky paradoxního návratu k převažující černobílé optice někdejší Komunistické internacionály – ale zprava. Jako by se zapomnělo na skutečnost, že komunismus náleží do tradice protihitlerovských Spojených národů a vydatně se spolupodílel na porážce zemí fašistické Osy. Jeho odkaz je však podstatně členitější a důsažnější jak v dobrém a pokrokovém, tak v zpátečnickém a problematickém ohledu. V tomto zamyšlení se pokusím o postižení nosných momentů dnes stoleté historie a osvobození ze zajetí černobílých optik.

Úvod

Vznik moderního socialismu před více než dvěma sty lety byl vyvolán strmě obludnými rozdíly mezi přepychem vládnoucích, snesitelným životním údělem těch, kteří jim sloužili, a strádáním těch drtivě většinových ostatních. Galeje, vyhnanectví, útrpné právo, poddanství, nevolnictví, podmínky, které svou nelidskostí jsou dnes nepředstavitelné. Dnes z nich zbývají historické a filozofické studie a monografie, starší filmy a romány na pomezí realistického a romantického přístupu.

Tyto prvky a kritéria přežily, v zásadě nepatrně změněny, jak si na konci svého života uvědomil František Palacký, i do druhé průmyslové revoluce. Dělník této doby byl sužován neúprosnou pracovní dobou, zděděnou z dob feudálního strádání, a v počátcích klasického liberalismu znemožněním lidství vskutku plného života. K tomu přistupovala obydlí připomínající spíše vězeňské cely – často přeplněná – a vnucované tovární obchody nabízející nekvalitní zboží za nadsazené ceny. Často to nebyli lidé, spíše se jednalo o jejich hrůzné podoby. Byli to dělní lidé Zolova *Germinalu* nebo Engelsova *Postavení dělnické třídy v Anglii* či Bráfových *Poměrů dělnické třídy v severních Čechách*.

Teprve postupné zkracování pracovní doby z 14–16–18 hodin denně na 10/11–13/14 hodin a pokroky v technologiích umožnily spolu s šířením novin a pokračováním v tovaryšských cestách postupný vznik socialistických duchovních a politických vůdcovských špiček. Ani liberálové nebyli černobílí. Jména nejvýraznějších Marx, Engels, Kautsky, Masaryk, Bráf a řada dalších vplývala postupně do formujícího se hnutí. Zpočátku bojovalo o holou legalitu, základy programu, organizace a v rodící se odborové rovině i o požadavky sociální, pracovní bezpečnostní, mzdové, bytové, zdravotní a pojišťovací. V rodícím se hnutí se od počátku začaly formovat dvě základní linie: socialistická a komunistická; přetrvávala potomkyně konspirativního období úsvitu občanské Evropy třetí anarchistická.

Základní spor se týkal cesty k velmi mlhavému cíli – ideální společnosti zlatého věku a všestranné a naprosté harmonie, v níž by byla odstraněna nerovnost, zloba a křivda. Triáda Velké francouzské revoluce *volnost – rovnost – bratrství* (dnes reformulováno jako svoboda – spravedlnost – solidarita) sama o sobě naznačuje *meze* tohoto obsahu dané jeho mlhavostí. Mýtus jistoty – spolu s dosažitelným ideálem historických forem sociálního, socialisticky modifikovaného státu – byl jedním ze střetů vnitrohnutevních sporů; jejich druhým polem se stala cesta k jeho dosažení.

Tyto spory měly svůj historický vývoj. Socialistické křídlo zpočátku svádějící střet s anarchistickým bylo v míře své úspěšnosti přímo úspěšné v závislosti na míře demokratičnosti a současně bídy a utrpení; jeho základnou bylo kvalifikované dělnictvo a organizačně souviselo se sítí hospodářských, čtenářských a tovaryšských organizací. Anarchisté byli potomky spikleneckých společností Mladé Evropy z první poloviny předminulého století. Snili o světě komun, nazývaných také mj. falanstery, a jejich čas nadcházel v bonapartistických režimech a v počátcích prvních moderních demokracií. Deformování a porušování i dobového zákona a zákonnosti bylo přímou příčinou spolu s vystupňovanou bídou jejich individualistických bojů provázených atentáty, expropriacemi a dalšími teroristickými či terorismu se blížícími akty. Sen o světě plném svobodných obcí pomíjel *uskutečnitelnost* proklamovaných základních teoretických i hospodářských předpokladů a u této větve potomků utopických socialistů neměl šanci ani na přibližnou realizaci.

V obou křídlech mladého moderního socialismu byly schopné hlavy a nebyla nouze o dobrou vůli. Moderní, dnes již více historický socialismus se rodil mezi lety 1848–1864,

tj. od vrcholného roku 1848 evropských liberálních revolucí (revolučního cyklu, *věku revolucí*) 1789–1871 až k založení Socialistické internacionály (1864). Spor, který charakterizuje toto hnutí – *socialismus a komunismus* –, výrazně spoluurčoval První Internacionálu a vedl vlastně k jejímu rozpadu r. 1876. Marxovým hlavním protivníkem byl Rus Michail Bakunin a jeho anarchistické tendence. Oč houževnatěji vystupoval proti pevné organizační struktuře a autoritám, o to se ve skutečnosti autoritářštěji choval a jednal. Mnoha rysy svého jednání tento osobitý narodnický šlechtický exulant předjímal své budoucí ruské komunistické pokračovatele. Určité prvky těchto hodnot najdeme i u zakladatelské osobnosti ruského marxismu, Leninova učitele sociálního demokrata Georgije Plechanova a jeho první ruské marxistické skupiny *Osvobození práce*, která vznikla z narodnického hnutí r. 1883 ve švýcarském exilu. Pohlédneme-li blíže na Marxe a Engelse, zjistíme, že komunizující a socializující tendence se také v jejich díle i životě střídají a prolínají. Engels tuto tendenci vysvětloval motivy plynoucími z naděje na úspěch revoluční činnosti a mírou prosaditelné demokratičnosti v té které zemi evropského civilizačního okruhu. Asi takto lze shrnout resumé ne příliš jeho zmiňované politické závěti z r. 1895.

Naivní víra v relativně blízkou dosažitelnost ideálu provázela i české socialistické dělnické hnutí před první světovou válkou. Nicméně byly zakládány buňky připomínající možnou budoucí společnost – družstva, zpočátku hlavně spotřební a obchodní, hospodářské zázemí, tisk, postupně nastupovala výstavba stranických Lidových či Dělnických domů. Ve dvacátých a třicátých letech minulého století se začaly formovat *prvky socialistického životního stylu* – koldomy, koncepty sociálních bytů, úvahy o spravedlivém dělení vytvořené nadhodnoty, o zpřístupnění vzdělání pro všechny na základě rovnosti, ale při zachování či zlepšování stávající kvality; nejvíce byly koncentrovány na půdě Socialistické internacionály třetího období – meziválečné Socialistické dělnické internacionály. Zejména ve dvacátých letech se objevovaly i v Sovětském svazu (1922–1991) a Třetí internacionály dříve, než na ně dopadly těžké okovy stalinské fakticky polofeudální diktatury.

Mnohé z tohoto hlediska může objasnit dramatický průběh první světové války až biologicky ohrožující životy tehdejších Evropanů stejně na západě a východě tohoto našeho kulturně vymezeného světadílu a bouřlivé spory, které to vyvolalo v dělnickém socialistickém hnutí. Do té doby se v hnutí předpokládalo, že nástup socialistické společnosti,

společnosti skutečné volnosti, rovnosti a bratrství, je věcí značně vzdálené budoucnosti a objevily se – s pomíjením perzekucí všeho druhu – *první známky integrace hnutí do postupně nastupující pozdně kapitalistické společnosti* (zejména v Západní Evropě). Situaci ovšem značně změnilo vypuknutí už zmíněné první světové války.

1. Profilování globálního komunistického hnutí

Problematické, ale nepopiratelné jistoty Evropy na počátku minulého století (doba velkých válečných konfliktů končila přechodně zhruba v sedmdesátých letech 19. století) byly předznamenány konflikty na Balkáně a rakousko-uherskou anexí Bosny a Hercegoviny; situace spěla k masivnímu válečnému konfliktu o přerozdělení světa mezi kapitalistickými velmocemi. Sarajevské výstřely na počátku léta 1914 vedly do září tohoto roku krok za krokem k vypuknutí *první světové války*, v níž proti sobě stála dvě seskupení těchto velmocí: střeoevropské Ústřední mocnosti (Berlín, Vídeň a Istanbul) a Trojdohoda (Londýn, Paříž a Petrohrad). Optimistická očekávání předpokládající konec války do konce prvního válečného roku záhy uvázla po prvních německých ofenzívních nábězích na západní frontě od podzimu v statických zákopových konfrontacích; tato tendence ještě zesílila od podzimu roku 1915. Krvavé, doposud neznámé přepočtené oběti, které si tyto statické boje vyžádaly, ještě krutěji postihovaly týlové civilní obyvatelstvo; od plných hrnců egyptských začalo nucené vyhledávání tenčících se potravinových přídělů a velice záhy se omezily i disponibilní energie. Muži v produktivním věku skončili ve válečném *mlýnku na maso* jako *potrava pro děla* a na uvolněná místa v týlu nastupovaly volky nevolky ženy, často matky početných rodin. I do bytů a rodinných domů středních vrstev se začal šířit hlad a nouze. Naopak bytněl venkov: za rodinné drahocennosti nabízel maso, mléko, máslo, ovoce, zeleninu. Nejvíce postiženy byly chudinské, zejména dělnické vrstvy a bídě odměňovaný agroproletariát (případně poloagroproletariát). Těžce otřeseny a postiženy byly i střední městské vrstvy. Zhruba od konce r. 1916 nastoupily podvýživa a pandemické choroby, jejichž vrcholkem se stala globální pandemie španělské chřipky.

Konflikty uvnitř Druhé (Socialistické) internacionály tím jen zesílily. Ve švýcarské emigraci pobývajícím Lenin (Uljanov) se ještě na konci r. 1916 domníval, že jeho utečenecký

status je doživotní. Ruské carství, nejslabší článek Dohody, bylo na pokraji zhroucení. Osudové chyby Nikolaje II. k rozvratu jen přispívaly. Narůstající nespokojenost vyvrcholila v březnu (podle juliánského kalendáře v únoru) 1917 revolučním výbuchem v Petrohradě, hlavním městě země. Jako kdyby se vrátila *smúta* (smútnoje vrémja, tj. doba rozvratu) z počátku 17. století. Ne tak katastroficky, ale stejně zřetelně byla poznamenána i ostatní Evropa.

Uvnitř Socialistické internacionály vyvolány těmito civilizačními otřesy zesílily radikální trendy (např. zimmerwaldští) a sociální demokracie poznamenány těmito destruktivními trendy se začaly rozpadat. Začala se naplňovat katastrofická oslnivě varovná Engelsova prognóza z r. 1895. Epicentrem těchto nálad se stali Leninovi bolševici a zejména Lenin sám. Jeho práce z r. 1916 *Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu* (1916) už přímo předjímá tzv. *teorii slabého článku*, mezikrok, revidující Marxův a Engelsův koncept předpokládající vítězství socialismu (komunismu) nejprve ve vyspělých kapitalistických zemích evropského Západu. Bylo to logické; oba myslitelé vycházeli z faktu *věku evropských revolucí vedoucích k úplné defeudalizaci Evropy*; nové technologie (výrobní prostředky) vyžadovaly adekvátní společenská uspořádání (výrobní vztahy, sociální struktury). Osvícenství bylo překonáno; kapitalistická reprodukce a její dynamičnost, jak se v mnohém vyvíjela zhruba od 14. století (počátky obchodního kapitálu ustoupily v 18. století refeudalizaci nesené nástupem studeného klimatu mezi 17. a 19. stoletím), dosáhla dalších vývojových temp, ale civilizační otřes první světové války jako by vracel vývoj do 19. století, do doby věku evropských revolucí.

Ideály *Manifestu komunistické strany* (strany vlastně v době jeho vzniku neexistující) zdůrazňovaly zvýšenou potřebnost *utopického chiliasmu* hlásajícího, že ideál komunistické formace v relativně krátké době je dosažitelný. Druhá (březnová) i třetí (listopadová) ruská revoluce odrážející stupňující se rozvrat ruské společnosti si stavěla nesplnitelné cíle křtěné zkušenostmi ze zhruba tříměsíční *Pařížské komuny* (1871). Ale naděje nebyly vzbuzeny jen v Rusku; mlhavě chápaný socialismus a až blouznivá víra v jeho vše-vykupitelnost (i sociální demokraté té doby usilovali ve své programatice i ideologii v přesvědčení o relativně blízké realizovatelnosti o dosažení utopické beztřídní společnosti dostatku, rovnosti a naplněnosti potřeb duchovních i hmotných pro všechny; k tomu inspirovala ve válečném i bezprostředně poválečném stavu lidi práce i mimo Evropu.

100. VÝROČÍ KOMUNISTICKÉHO HNUTÍ Jiří Malínský – Sto let. *K otázce přesahů československého a českého komunistického hnutí*

Socialistická internacionála se do poloviny dvacátých let roztříštila v hledání sjednocujících cílů do několika dílčích, stále se měnících seskupení-internacionál: Bernské, Londýnské, Vídeňské, Třetí (Komunistické). Znovu se obnovily vazby anarchistického hnutí na hnutí socialistické. Vztahy i vývoj jednotlivých internacionál byly složité. Novou kvalitou byl právě *zrod a postupné vyhraňování moderního komunistického hnutí*, ve kterém se do značné míry propojily anarchistické, anarchokomunistické a sociálně demokratické prvky. Kvalitativním mezníkem se v této diferenciaci stalo hamburské založení Socialistické dělnické internacionály (1923).

Komunistická internacionála, která byla založena Leninem 7. března 1919, měla podle jeho původních představ vzniknout o rok dříve. Jako mnoho jiných záměrů bolševické strany smetly tyto cíle události na východní frontě občanské války, vzniklé z války světové, události nutící bojovat Leninův režim o holé přežití. Budování Rudé armády z ničeho v prvních měsících roku 1918, deziluze z brestlitevského míru i stupňující se vyčerpanost země (HDP Petrohradu-Moskvy poklesl v dalších měsících a letech občanské války až o 70 %), postupný velmi rychlý odchod od prvotních pacifistických iluzí, a naopak časté nastolování *kvintilizace* (preventivní popravy každého pátého vojáka formující se Rudé armády dělníků a rolníků) uvažovaný krok posunuly. Z tohoto pozadí, z této tragické apokalypsy rostla představa o uskutečnění všelidského ideálu, původně *sen o společnosti rovných, ale ne rovnostářských*.

První komunistické strany začaly vznikat od podzimu 1918, leninská Komunistická strana Ruska (bolševiků) již na jaře téhož roku z bolševického křídla SDDSR; menševici se tak stali jasně vymezenými sociálními demokraty. Ještě na počátku roku 1919 bylo globální komunistické hnutí slabé; v dalších měsících a letech však začalo sílit, angažovalo se v poválečné vlně revolucí a stalo se nepominutelným činitelem mezinárodního dění i po odeznění této vlny roku 1923. Poměrně, ale téměř i absolutně nejpočetnější složkou Třetí (Komunistické) internacionály se stala ve svých počátcích šmeralovská Komunistická strana Československa.

2. Vyhraňování československého komunistického hnutí

Katalyzátorem radikalizace české i německočeské levice na konci první světové války byly ruské události, březnová (únorová) i listopadová (říjnová) revoluce a jejich zápalná hesla o míru bez anexí a kontribucí (v praxi by znemožnila existenci Československé republiky a dalších nástupnických států Rakousko-Uherska), seburčovací právu národů (ne důsledně odlišených od národnostních menšin) a socializaci ekonomiky a společnosti vůbec (oč zvučněji tento požadavek zněl, o to hlouběji tkvěl v osidlech válečného řízeného hospodářství se značně nevyjasněným vztahem k zbožně peněžním vztahům a tržnímu mechanismu vůbec). Velkou slabinou bolševického modelu a socialismu vůbec byla jeho problematická kvalita úřadování a spravování (government) společnosti. Naopak silnou, ale také dvousečnou vlastností socialismu byla *centralizující a vyvlastňující tendence* i vůle plánovat a pracovní nadšení a obětavost lidí práce právě tak jako absence rasismu a šovinismu. To všechno byly nejasnosti, které si strádající lidé, zkrušení válečnými pohromami a jen pozvolna sčítající rodinné ztráty utrpěné jak na frontách, tak v týlu, ve své rezignaci nebo ušlechtilým citem neseném nadšení neuvědomovali. Až na několik nepohodlně uvažujících ekonomů typu Johna Meynarda Keynesa tímto duchem neprávě kritického nadšení žila i většina ostatní evropské levicové inteligence. K nejvýraznějším skeptikům Československa patřili Masaryk, Beneš a Švehla i realističtější část Němcova vedení Československé sociálně demokratické strany dělnické.

Vývoj v Rusku většina československého dobového veřejného mínění vykládala jako pohromu. Radikálně levicová menšina v Československu díky jeho demokratickému systému však považovala vývoj poměrů v SSSR za vzestupný a nadějný. Hlasy socialistů byly podstatně věcnější a přesnější. V Československu žil relativně početný ruský demokratický i bílý exil (postupně až kolem 20 000 osob) a na socialistické mínění měla také podstatný vliv ruská sociálně demokratická a sociálně revoluční (eserská) exilová emigrace. Vedoucí představitelé státu i vedení politických stran socialistického bloku disponovali navíc mimořádně zdatným pracovníkem dr. Janem Slavíkem, vedoucím Ruského archivu

100. VÝROČÍ KOMUNISTICKÉHO HNUTÍ Jiří Malínský – Sto let. *K otázce přesahů československého a českého komunistického hnutí*

ministerstva zahraničí, pečlivým sledovatelem sovětského (sovětskoruského) vývoje. Takové byly meziválečné kontury (kontexty) vývoje československého komunistického hnutí.

Když se na podzim 1918 začali vracet vojáci rakouskouherské armády a postupně i italských, francouzských a posléze také ruských legií první exilové československé armády, o jejíž budování se zasloužili zakladatelé státu Masaryk, Beneš a Štefánik, a pominulo živočišné nadšení z navracené samostatnosti, jak ji formuloval na jaře 1918 uznávaný spisovatel a dramatik Alois Jirásek, objevilo se to, nač nejvíce myslel Masaryk, když se v druhé polovině listopadu vracel z Wilsonových USA do své vlasti, ke své rodině, ke své milované ženě. *Otázka sociální*, ten průsečík problémů, které spadly na sotva vzniklý a zdaleka nedotvořený stát. Z hranic nebylo jisto téměř nic: německočeská iredenta pohraničních území v podobě tzv. *nových korunních zemí* Deutsch-Böhmen (Německé Čechy, předsudetistický název Čech), Sudetenland (Sudetsko, prostíralo se na severozápadní Moravě), Deutsch Süd-Mähren (Německá Jižní Morava) a Deutsch Böhmerwaldgau (Pošumaví a Polesí, pohraniční jihozápadní a jižní Čechy). Zbývalo integrovat Slovensko, které se k Česku připojilo Martinskou (Turčianskosvätomartinskou) deklarací z 30. října 1918 a v průběhu roku 1919 se ohlašoval i problém podkarpatoruský. Stejně složitý, a ještě náročnější byl problém přechodu z válečné na mírovou ekonomiku, uklidnění národnostních menšin a ústavní ustálení demokratického režimu, pro který se vyslovil revoluční demokratický Národní výbor i ženevská jednání (24. – 31. října 1918, v obou případech také se souhlasem dělnických stran). A tak vedle hranic se otázkou živého zájmu veřejnosti stala *socializace* (znárodnění) a vybudování sociálního státu jako předstupně státu socialistického, státu sociální rovnosti bez ohledu na tituly, pohlaví, věk, sociální původ, vztah k náboženství. Důraz na *individuální kvalitu*, ale i úcta ke každému člověku práce, jak ji ztělesnili svým dílem i životem Masaryk a po něm Beneš, byla již v prvních týdnech existence státu ztělesněna jeho nadčasovou větou *Tábor je náš program*.

A tak u kolébky Komunistické strany Československa a československého komunistického hnutí vůbec stála jak deziluze ze světa šmelinářů a keřasů, tak světová pandemie španělské chřipky (jen v ČSR si vyžádala 75 000 mrtvých, číslo tragické zejména v prvních

měsících republiky), tak snahy leninské KSR(b) o rozšíření světové socialistické (proletářské) revoluce do vyspělých západoevropských demokracií ve shodě s tehdy stále ještě živě cítěnými Marxovými postřehy o počátcích socialistického světa; nemalou byla i touha po důsledném, a také rychlém uskutečnění socialistického ideálu. Hlavním Leninovým tlumočníkem těchto nálad se stal předseda československé sekce KSR(b) (Československé komunistické strany na Rusi) kladenský krejčí a novinář *Alois Muna (1886–1943)*, shodou okolností také budoucí druhý předseda Komunistické strany Československa. Nebyl sám a od jara 1919 nastalo vývojové vnitřní štěpení československé sociální demokracie (ČSSDSD). Velkou oporou komunizujícího křídla se stal místopředseda ČSSDSD Bohumír Šmeral po svém návratu ze Švýcarska (do funkce byl zvolen na XII. sjezdu ČSSDSD v prosinci 1918), kde byl dopisovatelem *Práva lidu*.

Dostavovala se i *iracionální skepse či kocovina z osvobození*. Demokracie se musela bránit. V ČSSDSD odpůrci *bolševizace* strany jednak netajili svůj odpor k formám, jichž užíval Leninův režim (např. Rudolf Bechyně nebo Vlastimil Tusar), jednak věcně dodávali, že vítězství Leninova konceptu v malé zemi typu ČSR je nemožné a potřebuje velmocenskou podporu, aby přežilo. Chiliasmus komunizující levice, živený poválečným ekonomickým rozvratem i revolučními pokusy Komunistické strany Německa a maďarských radikálních komunistů kolem Bély Kuna, byť doprovázený jejich chmurnými konci, však nepolevoval. Šmeralova kniha (*Pravda o sovětovém Rusku. Denní záznamy z cesty do proletářské říše*, vyšla r. 1920) o jeho pobytu v Moskvě na jaře 1920 vidí v sovětském Rusku především budoucnost, a podstatně méně vnímá tísnivou současnost, davy bezprizorných, hlad, nouzi, polorozbořené továrny, zemi, jejíž nepočetné dělnictvo zůstalo takřka beze zbytku na frontách první světové a občanské války; tak ji vnímal Jan Slavík osvojující ruskou realitu věcným, střízlivým rozumem. Obdobně dopadla i studijní cesta delegace Odborového sdružení československého do Ruska (rovněž 1920) srovnávající kvalitu práv a postavení československého podmínek a ruského proletariátu.

3. K založení KSČ

Jakýmsi indikátorem tohoto vývoje se stal vývoj uvnitř nejsilnější parlamentní strany – československé sociální demokracie. Komunizující křídlo (marxistická levice) zásluhou

ústupného středu kolem předsedy strany stárnoucího Antonína Němce bazírujícího na zachování jednoty strany postupně sílilo na úkor socialistického vlasteneckého křídla podporujícího prezidenta Masaryka; kandidátní listina pro parlamentní volby na jaře 1920 proto byla vytvořena jen s největším úsilím a ještě hůře se sháněla podpora pro programové prohlášení druhé Tusarovy vlády, jíž měly být vyměřeny po kompromisní dohodě obou křídel pouhé tři měsíce trvání. Jednoduchá nebyla ani situace v komunizujícím křídle: sílila jeho různorodost, posilovaná postupným návratem ruských legionářů do vlasti, vstupováním anarchistů a dalších ultralevých, vydělováním centristů, kteří v zásadě sdíleli revoluční leninská východiska, trvali však současně na uchování demokratických prvků (ideovou hlavou Vídeňské internacionály byl Masarykův přítel a Marxův žák *Karl Kautsky, 1854–1938*, zemřel jako československý státní občan); situace se zkomplikovala ještě více, když II. kongres Komunistické internacionály schválil v srpnu 1920 *21 podmínek pro vstup do KI*, dokument, schvalující mezinárodní (internacionalistickou) jednotu nově vznikajícího hnutí při narůstání revolučního kvasu jako přímého odrazu poválečné nouze, který přerůstal do přechodové hospodářské krize, z níž se postupně vyvíjel boom dvacátých let. Současně propukla zuřivá debata o datu svolání mimořádného XIII. sjezdu ČSSDS, které sice na jaře bylo dohodnuto na září vlastně v okamžiku, kdy se měl naplnit čas rudozelené druhé Tusarovy vlády (nejrudější z prvorepublikových vlád).

Kromě se toho se zdramatizovala situace na východě: v probíhající polsko–ruské válce zrcadlící dobrodružný Piłsudského sen o obnovení státu mezi Baltem a Černomořím, který po zastavení polského náporu vedl v létě k mohutné protiofenzívě Rudé armády hluboko do polského území. Ve vzduchu stále viselo nebezpečí habsburskolotrinské restaurace pojištěné horthyovským režimem a jen pozvolna se prosazovala československá státní moc na vzdálené Podkarpatské Rusi. S tím vším bylo konfrontováno i vznikající mnohonárodnostní československé komunistické hnutí. Z Ruska přicházel i jiný hlas: levičácké iluze o brzké všeevropské radikální socialistické revoluci, ačkoliv se evropské režimy sice krůček po krůčku, ale viditelně konsolidovaly. Naděje na úspěšnost šíření bolševizující revoluce vzaly za své srpnovou porážkou Rudé armády u Varšavy a Lvova.

Rozporuplný vývoj i československé levice ve dvacátých letech začal sporem o ráz sociálně demokratické identity. Formálně to byl „pouze“ duel rozhádaných křídel lenin-

ského *komunizujícího* (nazývaného levicovým) a masarykovského *socialistického* (přezdívaného pravicovým). Odmyslíme-li si průvodní chaos, zmatečnost poměrů, neustálý kvas povrchových změn, jednalo se o souhlas s dosavadním pořádkovým vývojem v duchu XII. sjezdu z prosince 1918, a naopak o radikalizaci tohoto kurzu s přerůstáním do nanejvýš mlhavé společnosti blížící se typově představě o obrysu ruské bolševické revoluce, jak jsem již podotkl. Jitřícím prvkem na přelomu srpna a září 1920 bylo rovněž již zmíněných *21 podmínek* a otázka dobrovolného opuštění vlády, v níž k projednávání dozrávalo znárodnění průmyslu a stále ještě rozsáhlých postfeudálních velkostatků. Nejsilnější poslanecký klub se rozpadl: zhruba 22 jeho poslanců směřovalo k vytvoření komunizujícího klubu, několik oscilovalo kolem kautskyánských (centristických) pozic druhé internacionály a zhruba kolem 50 zůstalo věrno ČSSDS.

Socialistické křídlo mělo převahu v užším předsednictvu (představenstvu, ústředním výkonném výboru), komunizující naopak v zastupitelstvu (odpovídalo dnešnímu ústřednímu výboru KSČM). Na hlubušské poradě pod patronací prezidenta Masaryka 8. září 1920 za činné spoluúčasti Rudolfa Bechyně a Vlastimila Tusara byl řešen vnitřní problém československé sociální demokracie – a sice jak omezit sílící postavení Šmeralova komunizujícího křídla. Na 14. září bylo svoláno užší zastupitelstvo strany a paralelně vyhlášení demise druhé Tusarovy vlády a schválen odklad sjezdu na listopad, aby bylo možné do češtiny přeložit *21 podmínek* (nakonec je komunizující křídlo v českém překladu vydalo v březnu 1921). Během takto získané doby měla také proběhnout uvnitř československé sociální demokracie diskuse o tomto Leninově dokumentu – návrhu základní právní normy Třetí internacionály. Socialistické křídlo sice v bojovém hlasování zřetelně zvítězilo, ale poražené komunizující křídlo setrvalo na jarním usnesení a na 25. 9. – 28. 9. svolalo XIII. sjezd. Vliv postupu Rudé armády v sotva znovuzrozeném Polsku byl zřejmý; mohlo se pro tu chvíli zdát, že se lámou věky a otevírá se prostor pro novou společnost a vše záležitosti doslova na hodinách historického času.

Vlastní sjezdové jednání však skýtalo podstatně prozaičtější pohled. Vázla – jak dosvědčuje sjezdový protokol – prezence delegátů, zjevně docházelo ke zmatkům v prokazování delegátských mandátů, sjezdu se zřejmě účastnily osobnosti mimostranické radikální levice, a naopak z něj odešli kautskyánští delegáti v počtu patrně až několika desítek.

Významná, zřejmě většinová část delegátů sjezdu, se také opájela vidinou proletářské revoluce, jako by nebylo čerstvé neblahé maďarské, slovenské a bavorské zkušenosti. Tím však toto zmatení nekončilo: mnohým radikálům typu Emanuela Vajtauera se zdálo, že sjezd je až oportunistický a odklad založení komunistické strany o jeden rok se v očích těchto papírových revolucionářů jevil být sociálně demokraticky váhavý a oportunní. Základním bodem sporu byla *podoba* budoucí strany: buď spiklenecká revoluční buňka, nebo masová politická síla. Otázka revoluce a budoucí *konkrétní* společnosti však tehdy zůstávala stranou i v samotném Rusku. Je také pravdou, že se rodila – v kontrastu k soudobé společnosti – celá řada levicových experimentů; rovněž je pravdou, že tehdy vznikaly také v socialistickém křídle ČSSDS. A zdaleka ne všechny byly scestné.

30. září byl Šmeral se svými nejbližšími spolupracovníky jako místopředseda strany vyloučen z ČSSDS; při té příležitosti se opakovaně konstatovalo, že těchto činů, jež opravňovaly tento důrazný krok, bylo z jeho strany více. Komunizující křídlo obsadilo v poslední zářijové dekádě Lidový dům a redakci i tiskárnu *Práva lidu*, ústředního stranického orgánu, využilo pro tisk svého nového ústředního deníku *Rudé právo*; prohrálo však díky poslankyni Boženě Ecksteinové-Hniličkové, člence ústřední kontrolní komise (v dobové řeči *říšské kontroly*), boj o předplatitele a *Právo lidu*; tuto síť svou mravenčí pílí zachránila pro socialistické křídlo. Byl tak naplno obnažen stav existující ve skryté podobě již několik měsíců: existence nové strany, *marxistické levice* (již ne „pouze“ komunizujícího křídla, přímo slovo komunistická použila např. rezoluce všeodborové konference Slovenska a Podkarpatské Rusi 18. září 1920), jež se dále účastnila vnitřního života ČSSDS, čerpala sociálně demokratické stranické finanční prostředky a využívala její hospodářské zázemí (v dobové řeči *podniky strany*). Nebyla to zcela vědomá loupež: komunizující členové ČSSDS se vážně domnívali, že k tomu mají plné mravní oprávnění a věřili ve své velké celostranické vítězství důsledně ve šmeralovském duchu.

Strana byla fakticky rozštěpena, a to živelně ve všednodennosti tohoto procesu a pro současníky – včetně protagonistů tohoto procesu – *zmatečně a nepřehledně*. Komunizující křídlo navíc k sobě upoutávalo celostátní veřejné mínění, které v něm začalo cítit ohrožení čerstvě ustavované československé státnosti. Socialistické křídlo bojovalo současně svůj *existenční boj*: logicky tak brala za své dosavadní politicky nejsilnější politická strana, vyklízejíc své postavení Švehlovým agrárníkům. Budoucí premiér Švehla dokázal silou

své osobnosti i neúnavnou plíí odstředivé tendence své strany *zvládnout*. Historičtí sociální demokraté proto zářijový XIII. sjezd pocíťovali a vykládali jako *komunistickou konfenci*.

4. Zakládání KSČ

Svá rozhodná slova o situaci v ČSSDS pronášel v několika veřejných projevech i prezident Masaryk. 24. září 1920 v Příbrami-Březových Horách mluvě k tamějším rudohorníkům, uvedl: „*Chci k Vám promluvit, dělníci – a hlavně k vám socialistům se obracím – několik, řekl bych skoro dělnických slov.*“ A pokračoval dále: „*Rozčilení, soudruhové, není plán, ani nadšení není plán – nejlepší vůle sama nestačí, když není rozvahy a rozumu, a zejména buďte jisti, že k překonání té krize, ve které vy jste, je potřeba hlav a ne pěstí.*“ A opakovaně jako bezprostřední účastník třetí ruské revoluce tento velký souběžec socialistického dělnického hnutí upozorňoval na rozporuplnou a krajně nejistou situaci ruské revoluce („*Socialismus váš a evropský podle Marxe je socialismus vědecký. Tím se liší váš socialismus od socialismu v Rusku. Jak může býti na Rusi vědecký socialismus, když tam lidé neumějí číst a psát.*“) i silnou pozici strany v druhé Tusarově vládě jako východiska prosazování také sociálně demokratického znárodňovacího (socializačního) programu.

Počátkem října na sjezdu německočeské sociální demokracie skončil boj o ráz strany mezi jejím teplickým centrem a druhou libereckou levicí. Smrtelně nemocný Josef Seliger nastoupil k poslední velké řeči svého života a zdůraznil „*Přiznejme si upřímně, že podle zásad vašeho akčního programu jste stranou komunistickou! Kdyby se pak třeba všichni měli přiznat k tomuto vašemu libereckému programu, pak pravím vám, že zůstanu třeba sám a samojediný sociálním demokratem jen proto, aby byl zachován třeba jen zbyteček bývalé staré síly, aby mohl poznovu obnoviti nové velké hnutí německé sociální demokracie v této zemi!*“ Upozornil dále, že rozdíly uvnitř hnutí za situace, kdy českému státu hrozí druhá Bílá hora, jsou nepřijatelné. Další osudy budoucí Německé komunistické strany v Československu se už odehrávaly mimo rámec DSAP.

7. října 1920 se vytvořily komunizující kluby poslanecký a senátorský. O den později podal budoucí ministr spravedlnosti a spoluvůrce prvorepublikové demokratické ústavy

z 29. února 1920 Alfred Meissner u okresního soudu pro Dolní Nové Město *určovací žalobu na vlastnictví Lidového domu i hospodářského zázemí strany*; úzce s ním spolupracoval neformální advokát strany František Soukup. Ve straně začínal bouřlivý vývoj plný vzájemných osobních insinuací, rychle se měnících situací, proměnlivých politických příslušností, alibismu, svatouškovství, osobních nejistot, účelového oportunismu i odchodů ze socialistického dělnického hnutí. Rostly rovněž i s tím spojené dluhy (podle Soukupových údajů více než 1 mil Kč). Rozkol se stupňoval a levice připravovala krok za krokem sebe samu o postavení, které získala vznikem republiky.

15. listopadu 1920 rozhodl dolnonovoměstský okresní soud jednoznačně ve prospěch strany ztělesněné jejím předsedou Antonínem Němcem. Šmeralův povzdech, že si neuměli představit, že by soud o majetek strany mohl být vůbec uskutečněn, vyznívá po stu letech od graduovaného právníka navíc ve vyhrocené situaci *víc než nepravděpodobně*. V podstatě v beznadějně situaci (na Leninovu pomoc nebylo možné spoléhat; mezi Moskvou a Varšavou probíhala mírová jednání směřující jednoznačně v sovětský *neprospekch*), se komunizující křídlo hotovilo k odporu. 9. prosince byl také za policejní asistence Lidový dům vrácen sociální demokracii již po uzavřeném XIII. sjezdu (proběhl ve dnech 27. – 29. listopadu). Jako poslední byl z Lidového domu dělníky branického pivovaru vyváděn mocně se vzpírající Bohumír Šmeral. Komunizující – od této chvíle lze již mluvit o komunistech – křídlo na to reagovalo vyhlášením generální stávky, která na některých místech živelně přerůstala ve vyhlašování republiky rad (sovětské republiky). Vedení celé improvizované akce komunistického křídla bylo nedostatečné až chaotické a narazilo na rozhodný odpor většiny společnosti (když byl Šmeral 15. prosince na Hradě u TGM ubezpečit se, že nedojde k *bílému teroru*, prezident jízlivě podotkl, že takhle mizerně se sociální revoluce neorganizuje, a dodal, že zatčeným nebude ubližováno, což se také splnilo).

Němcovo vedení, potvrzené XIII. sjezdem, podobně jako Seligerovo vedení DSAP, zvolené jejím II. sjezdem, znamenalo v politickém ohledu jednoznačné vymezení socialistických křídel proti institucionalizujícímu se komunistickému hnutí v politické rovině; boj o *zájmové složky* sociálně demokratického hnutí posunul tento proces až do r. 1922. Přelom let 1920-1921 je *startovacím obdobím* komunistického hnutí. Kdysi oficiálně slavený sjezd (14. – 16. květen 1921) je podle mého názoru *nepřesným* jubileem; internacionální Komunistická strana Československa (první v První republice) vzniká *podzimním sjezdem*

slučovacím shodou okolností na podkladě a po přímém zásahu Leninově. A také ve znamení Šmeralova konceptu *masové* strany; touto syntézou je také dán její skrytý, ale zjevně určující *reformní (vývojový) ráz*. Už s ohledem na mezinárodní ráz československé komunistické otázky i na fakt, že šmeralovská Komunistická strana Československa byla v poměrném srovnání v okamžiku svého vzniku pravděpodobně *vůbec nejpočetnější* složkou Komunistické internacionály (za nejpravděpodobnější považují Šmeralův údaj 350 000 členů strany), tj. početnější než komunistické strany v Rusku a Německu.

Pozoruhodným, do dneška ne dosti zdůrazňovaným prvkem této situace byla skutečnost, že zmar prosincové generální stávky *nebyl koncem, ale počátkem* komunistického společenského pohybu. Zatčení relativně nemnohých nejen neznemožnilo, ale naopak *urychlilo* genezi komunistického hnutí (ponechávám stranou, že dědičné znamení převážně sociálně demokratického původu v komunistickém hnutí nikdy zcela nevymizelo – i to je *součástí leninských tradic* – a vyžívání a profilování hnutí se protáhlo na větší část dvacátých let). Demokratické zřízení První republiky tak znemožnilo šmeralovci tolik obávaný *bílý teror* a výrazně se odlišilo např. od maďarského vývoje po pádu maďarské sovětské republiky (republiky rad) r. 1919.

Ve dnech 16. – 17. ledna 1921 se sešla ustavující schůze slovenské zemské organizace (posléze byla rozehnána policií), 6. února českého Komunistického svazu mládeže (kom-somolu, mezi jehož zakládajícími členy byla řada protagonistů *karlínských kluků* a budoucího Gottwaldova vedení), 20. února jeho československé organizace, 12. – 15. března v Liberci-Nových Pavlovicích Německé komunistické strany v Československu (komunistická historiografie užívala označení *německé oddělení KSČ*). Česká majorita konala své jednání 14. – 16. května; souběžně následovalo založení rovněž nepočetné Polské komunistické strany v Československu (12. června) a vstup Svazu anarchistických skupin (24. června). 14. června byla založena kulturní složka komunistického hnutí *Proletkult* a v říjnu ženské komunistické hnutí (15. 10. – 16. 10.). V mezidobí probíhala někdy chaotická jednání o slučování, které se ultraleví snažili co nejvíce urychlit a Šmeral naopak neuspěchat a vývojově nechat dozrát do co nejcelistvějšího a co možná nejpočetnějšího organizačního tvaru.

Do založení KSČ promluvil na III. kongresu Komunistické internacionály své rozhodné slovo Lenin. Spor mezi levičáky a šmeralisty rozhodl za přítomnosti dodatečně na kongres

povolaného Šmerala historickým výrokem *Kreibich jeden krok vpravo, Šmeral dva kroky vlevo*, přijetím jak československé KSČ, tak Německé komunistické strany v Československu do KI s podmínkou, že slučovací sjezd bude svolán do tří měsíců.

Slučovací sjezd se sešel v prostorách smíchovského Národního domu ve dnech 30. října – 2. listopadu 1921 (o šest let později se ve stejné prostora sešel sjednocovací sjezd československé sociálně demokratické internacionály ústící do podoby organizačně srovnatelné s KSČ). Byl to sjezd ve znamení *vítězství reformní strategie Šmeralovy*; vznikla internacionální Komunistická strana Československa, strana vypjatého pojetí sociální revoluce, vznešených humanistických ideálů, ale také nanejvýš klopotné politické praxe až permanentně komolené levičáckými výpady a emocionálními i faktickými zkraty (výstižně tento trend ilustruje název Leninovy knihy *Dětská nemoc levičáctví*), v nichž na pamětnou dostával nejvíce tvůrčí marxovský odkaz, a to často i v jeho leninském osvojení; v tom byly skryty budoucí tragédie, ale také vzestupy hnutí.

5. Zakladatelská léta

Prvním předsedou strany se stal starý sociální demokrat, bojový soudruh Steinerův a Hybešův, dělník *Václav Štunc* (1921 – 1922, 1858 – 1939, r. 1927 kandidát prezidentské volby proti TGM, r. 1929 vyloučen pro pravou úchylku, posléze se hamplovsky vrátil z vandru domů do ČSSDS), druhým Leninův emisar pro případnou bolševizaci ČSR kladenský krejčí *Alois Muna* (1922 – 1924, 1886 – 1943, vyloučen r. 1929 pro pravou úchylku, posléze krajský funkcionář ČSSDS), třetím *Josef Haken* (1924 – 1926, 1880 – 1949), čtvrtým první bolševizátor-sovětizátor KSČ *Bohumil Jílek* (1926 – 1929, 1892 – 1953, posléze člen agrární strany) vystřídaný Klementem Gottwaldem (1896 – 1953). Rychlost změn na předsednické funkci je jen jedním z mnoha projevů nestálosti nejen levicové, ale i pravicové části československé politické scény dvacátých let. Během dvacátých let existovala i řada jepičích menších levicových subjektů (Neodvislá radikální sociálně demokratická strana, Socialistické sjednocení, Neodvislá socialistická strana dělnická, Neodvislá strana komunistická v Československu ad.).

Zvláštností tohoto vývoje bylo to, co si radikální levice odmítala buď připustit, nebo uvědomit: že součástí konstituování směru je *hledání sebe sama a postupné vyrovnávání*

se s tím předcházejícím. V komunistickém případě to byla sociálně demokratická východiska a postupné vyznívání poválečné mezinárodní radikalizace a programu socialisticko-sociální proletářské revoluce a její redukce na převratovou revoluci politickou. Nena-
plněné „poptávky“ se stávaly spolu s návratem mužů z fronty a dorůstáním nejmladší ge-
nerace východiskem prosperity dvacátých let, která před politické strany stavěla potřebu
formulovat programy zaměřené na docilování nosných požadavků už starých předváleč-
ných programů; revoluční perspektiva už nebyla na pořadu dne. Situaci českosloven-
ského komunistického hnutí komplikovalo *21 podmínek*. Jejich leninská interpretace vy-
cházela ze skutečnosti poválečné revoluce a možnosti přenést její těžiště do země zaslí-
bené – prostředí velkých socialistických stran západních demokracií, do východiska dru-
hého období Socialistické internacionály (v Kominterně měla jako jednacím řeč významné
místo němčina jako jazyk Marxův a Engelsův).

Po Leninově odchodu z čela hnutí nastal v čele KSR(b) i po jejím přejmenování na
VKS(b) (Všesvazovou komunistickou stranu bolševiků) postupný přechod přes hledání
praktických politických východisek (Trockij mluvil o *socialistické akumulaci*, což bylo
v zásadě jiné pojmenování leninské nové ekonomické politiky). Rychle se měnící poměry
směřující k faktickému *vynucenému* opuštění globálního revolučního cíle (koncept tzv. *po-
norky*, tj. budování socialismu v jedné zemi) a jeho náhradě *stalinismem*, který sice for-
málně na revoluční cíl nerezignoval, naopak se snažil revoluční poměry v duchu tradic
narodnického spikleneckví *vytvářet*, fakticky však musel směřovat k budování nového
státu, Svazu sovětských socialistických republik (v českém překladu *republik rad*). Ná-
stupnické boje po Leninově smrti našly nečekaného favorita v Josifu Džugašvilim-Stali-
novi, původně generálním tajemníkem strany, funkci chápané leninským vedením jako ryze
administrativní stranický úřad. Postupně tak slábl vliv Trockého, posléze i Zinověvův, Ka-
meněvův, Rykovův a r. 1929 i Bucharinův. Na jejich místa nastoupili Kaganovičové, Voro-
šilovové, Molotovové, Kirovové. Postupně *tak brala za své leninská vnitrostranická demo-
kracie* provázená ideovou rozmanitostí, velkým rozmachem levicové kultury i podstat-
ným hospodářským vzestupem země (r. 1927 dosáhla sovětskoruská moc zhruba úrovně
carského Ruska r. 1913). Znatelný rozmach zaznamenalo i zemědělství. Země však i na-
dále zápasila s rozvratem, problematickou pracovní kázní a kategorickou nutností vybu-

dovat velký moderní průmysl a *nové dělnictvo*; stále strašila možnost pravicového i zahraničního útoku. To všechno mluvilo pro utahování opasků a zostření socialistického režimu, který stalinsky nahradil původní Trockého představu *všeobecné militarizace práce postupně rozvíjeným gulagem, oficiálně převychovávajícím i politické a kriminální vězně v socialistickém duchu; silné donucovací prvky mělo i zemědělství rozvíjené v kolchozech a sovchozech*. Postupně se proměňovala také Kominternu, která se stala nepřímou součástí VKS(b).

To všechno ovlivnilo i první desetiletí Komunistické strany Československa – *sekce III. internacionály*. Leninský výrok upevnil Šmeralovo postavení, ale rychlé zhoršování zdravotního stavu ruského komunistického vůdce znovu dostávalo do popředí ultralevé – v ČSR i SSSR. Postupně se tu formovala tři křídla: *sociálně demokratizující* kolem Josefa Bubníka, tzv. *historický střed* spojující zakladatele strany Antonína Zápotockého, Bohumíra Šmerala a Karla Kreibicha a posléze *ultralevé*, v jejichž čele stála dvojice Bohumil Jílek a Václav Bolen; paralelně se utvářela skupina *karlínských kluků* budoucího Gottwaldova vedení (Klement Gottwald, Václav Kopecký, Jan Šverma, Marie Šváblová-Švermová, Rudolf Slánský, Josef Guttman); je to jen přibližný nástin mnohem komplikovanějšího vývoje, kterým KSČ v té době procházela. Byla to také doba prolínání leninismu, trockismu a stalinismu, doba vášnivých sporů o budoucí podobu komunistického hnutí a jeho ustálenější podobu, spolu s tím také *boj o všednodennost hnutí*.

První polovina dvacátých let byla ve znamení značné převahy pozdějšího historického středu, tzv. *šmeralismu*, který byl v ústech ultralevých synonymem pro zvlášť nebezpečný reformismus a oportunismus. Věcnou podstatou šmeralismu bylo úsilí o *vývojovou sociální revoluci* (východisko rodící se teorie sociálních cyklů) provázené podporou drobného a středního podnikání, znárodněování (socializace) a jednoznačného přihlášení se k československé státnosti. *Masaryk a Beneš počítali do poloviny dvacátých let s komunisty jako s koaliční stranou* a autorita strany byla značná navzdory tomu, že postupně prohrávala bitvy o zájmové složky ČSSDS – Odborové sdružení československé, Svaz dělnických tělocvičných jednot, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství a řadu dalších včetně sociálně demokratických skautů. To se dalo na pozadí diskreditujících kroků komunistické ultralevice (r. 1922 byl např. Šmeral křivě obviněn pozdějším vlastizrádcem Vaj-

tauerem z kontaktů s agrárníky; podobně prefabrikaovala svá obvinění později StB inspirována NKVD) usilující s čím dále silnější zvěří o probojování nerealných cílů r. 1920. Na II. sjezdu KSČ udělali ultraleví důležitý krok vpřed při prosazování tzv. *bolševizace*: strana rezignovala na svou samostatnost: prohlásivši se *sekcí* Třetí internacionály, přihlásila se k VKS(b) jako svému vzoru a inspiraci a závaznosti jejích pokynů, a znatelně se II. sjezdem (31. října – 4. listopadu 1924) přiblížila k sektářským usnesením předcházejícího IV. kongresu KI (17. červen – 8. červenec 1924). Vnitřní proměny strany provázené hromadným vystupováním členstva (postupně pokles až na 130 000 členů) se však ještě neprojevily v jejím potenciálním voličstvu. Parlamentní volby r. 1925 skončily jejím jednoznačným úspěchem (13 % hlasů, stala se druhou nejsilnější stranou po československých agrárnících), současně však pro sílící projevy sektářství a dogmatismu začala upadat do poměrně značné izolace uvnitř československé společnosti.

Jílkovo a Bolenovo bolševizační úsilí však bylo pro svou dobu až příliš strnule aparátnické a byrokratické zároveň. Druhá polovina dvacátých let se vyznačovala stagnací, která přešla do otevřené vnitrostranické krize, jejímž symbolem se stal krach organizačně špatně připravené demonstrace 6. července 1928 známé jako *Rudý den*. Z hrdého gesta síly se stala trapnou demonstrací slabosti a krize strany. *Karlínští kluci* (nejstarším Gottwaldovi a Kopeckému bylo lehce přes třicet let, Švábové-Švermové a Švermovi 26 let, Slánskému 27 let) prošli během dvacátých let tvrdou školou politické praxe *zdola*; dostali se prostřednictvím KSČ do bližšího kontaktu s moskevským ústředím KI a spolu s ním sdíleli i jeho zájem na posilování revolučnosti hnutí včetně neblaze proslulé sektářské strategie *třída proti třídě*. A tak střet s jílkovským vedením na půdě EKI dopadl stejně jednoznačně jako proslulý V. sjezd KSČ (1929).

6. Od nástupu Gottwaldova vedení k boji o prvorepublikovou demokracii a státnost

Pro karlínské kluky sjezd znamenal strmý přechod. Z revoltující ambiciózní skupinky se měli stát vedením zodpovědným za konfliktní situace, kterou jejich nástup znamenal, i vyřešení prokazatelného úpadku a udržení korektního vztahu vůči moskevskému ústředí KI. Dvakrát jim také – tehdy i historicky – neprospěla a neprospívala právě tato

100. VÝROČÍ KOMUNISTICKÉHO HNUTÍ Jiří Malínský – Sto let. *K otázce přesahů československého a českého komunistického hnutí*

přílišná vazba na Moskvu, která vydatně přispívala k jejich izolaci v prvorepublikové i levicové společnosti. Staří členové z KSČ houfně odcházeli, neprospero ani odmítavé *prohlášení sedmi* (Jaroslav Seifert, Helena Malířová, Marie Majerová, Vladislav Vančura, Josef Hora, Ivan Olbracht, Stanislav Kostka Neumann), ani časté intervence Kominterny v první polovině třicátých let. Termín *astrachan*, nepříliš lichotivý vůči těmto imperativním prostředkovatelům často frázovitě aparátnických mouder, mluvil za vše stejně jako hlasy postupně odpadávajících členů prokládané sektářskými výpady zvláště radikálně smýšlejících ultralevých. Určitý náznak opačného vývoje představovala zkušenost z velké moskecké stávky (1932), která jako by ilustrovala Leninova varovná slova „*Budete-li vyhánět všechny ne zvláště poslušné, ale chytré lidi a ponecháte-li kolem sebe jen poslušné pitomce, pak určitě stranu zahubíte.*“ Projevovalo se to i ve vývoji počtu členů strany, který se v zásadě pohyboval mezi 20 000 – 40 000 v závislosti na tom, jak do vnitrostranického dění zasahovala či nezasahovala kominternovská a současně stalinská Moskva. Jako Damoklův meč se nad touto sekci Třetí internacionály vznášela varovná, ne příliš domyšlená Gottleibova slova z jeho první parlamentní řeči r. 1929 o umění kroutit krky buržoazii.

Zlom – byť relativní – nastal na počátku druhé poloviny třicátých let. Silnou stránkou komunistického hnutí zůstala i věda a kultura bez ohledu na rozpuštění *Proletkultu*; básně Viléma Závady, komunistické období laureáta Nobelovy ceny Jaroslava Seiferta, díla Františka Halase, Vítězslava Nezvala, komunistické období Marie Majerové, literární kritika Bedřicha Václavka a Julia Fučíka (současně také spisovatele), výtvarné tradice spojené se jménem Karla Teiga, prózy a průkopnické snahy Vladislava Vančury, hluboký ponor do marxistické teorie Kurta Konrada a Závěše Kalandry (patří sem i odborné aktivity např. Jana Švermy), architektonický odkaz Karla Honzíka a Jaromíra Krejčara a mnoha dalších spoluvytvořily silnou a talenty až hýřící tradici *intelligence komunistického hnutí* třicátých let a spoludotvořily tradice prvorepublikových levicových avantgard, jež svůj nadčasový rozměr v mnoha případech neztrácejí ani dnes. Tyto nadějně výsledky ostře kontrastovaly s bolestnou dobovou přítomností hnutí, jež bylo nuceno přihlížet prvním hrůzám nacismu mj. v nejstarším koncentračním táboře Dachau i zjevně protiprávně vedenému lipskému procesu, jehož hlavní osobností se stala vůdčí osobnost bulharského komunistického hnutí – a po příchodu do SSSR i v Kominterně – Georgi Dimitrov.

100. VÝROČÍ KOMUNISTICKÉHO HNUTÍ Jiří Malínský – Sto let. *K otázce přesahů československého a českého komunistického hnutí*

Zřetelný sklon k dogmatismu a sektářství však způsobil snad nejostudnější krok komunistického prvorepublikového hnutí. Čtvrtá prezidentská volba, která se konala na jaře 1934, vedla k povrchním přístupům volební kampaně Klementa Gottwalda, konkrétně k zveřejnění až absurdně ultralevého letáku *Masaryk nebo Lenin*, který svou politickou nezkušeností KSČ vydal na pospas zákonu na ochranu republiky a fakticky opravňoval možnost jejího zákazu. Klement Gottwald a několik dalších členů stranického vedení se před hrozícím zatčením zachránilo útekem do sovětského exilu, odkud se mohli vrátit až na počátku roku 1936. Přijeli ovšem do země, v níž se po bolestné zkušenosti kolektivizace z prvních dvou pětiletok schylovalo k vlně politických procesů, během nichž byla zlikvidována většina členů někdejší leninské KSR(b) ať už usmrcováním nebo dlouhletými pobyty v gulagu i až většinové likvidaci často špičkových důstojníků a generálů Rudé armády a které velmi podstatně ovlivnily kvalitu historické úlohy světového komunistického hnutí. Po tu dobu vedla KSČ dvojice *Šverma – Slánský* často bez možnosti přímé operativní komunikace se silně redukovanou možností kontaktů vůbec s československým sovětským exilem.

Neblahé zkušenosti s nacismem a italským fašismem pomáhaly přesvědčit světové komunistické hnutí k *docenění významu buržoazní demokracie*. Výrazným plodem těchto změn se stal poslední VII. kongres Komunistické internacionály (25. 7. – 20. 8. 1935). Uvedl do života v dobově současné Evropě mezinárodních protifašistických kongresů *politiku Lidových front*. Současně byly obnoveny kontakty vedení obou internacionál – Třetí i Socialistické dělnické. Ještě silnější byly personální styky mezi oběma socialistickými směry *zdola*. Klement Gottwald patřil spolu s Georgi Dimitrovem a Palmirem Ercolem-Togliattim k předním probojovávatelům tohoto *releninizačního pohybu*, který v žádném případě neznamenal proklamativní rezignaci na revoluční cíle, které se o 16 let dříve staly hlavním oprávněním vzniku Kominterny.

Prubířským kamenem této změny kurzu se stala rychle se blížící *nutnost změny na prezidentském křesle*. Stárnoucí a churavějící Masaryk se v parlamentních volbách r. 1935 dopustil bezděčné závažné politické chyby: když se Beneš snažil v Malypetrově vládě o prosazení zákazu rodící se Henleinovy a Frankovy Sudetoněmecké strany s využitím zákona na ochranu republiky (již tehdy existoval dostatek důkazu o jejím skutečném nacisticky státoborném vztahu k československé státnosti), a tím i znemožnění její účasti

v parlamentních volbách, došlo ke sporu, který měl právě TGM rozsoudit. TGM souhlasil posléze s ponecháním legality této strany s vysvětlením, že veřejná kontrola nad její skutečnou politickou tváří bude účinnější než sledování jejích ilegálních praktik; v parlamentních volbách r. 1935 se SdP stala nejsilnější parlamentní stranou a jen s použitím triku se podařilo odvrátit hrozící Henleinovo předsednictví vlády.

V listopadu Masaryk oficiálně abdikoval a jako svého nástupce doporučil Edvarda Beneše. Pravice kolem velkostatkářského křídla agrární strany vycítila *možnou příležitost* k mocenskému zvratu a navrhla svého vlastního kandidáta přírodovědce prof. Bohumila Němce; jistý nebyl ani postoj henleinovských a l'ud'áckých poslanců a veřejně byla zpochybňována možnost levicové prezidentské kandidatury. Za této situace získávaly komunistické hlasy na významu a EB zahájil se Švermou jednání o komunistické podpoře své kandidatury. Fakticky proběhl jakýsi *kuhhandel* (trhovecký obchod): EB přislíbil, že po své volbě omilostní (amnestuje) všechny trestně stíhané funkcionáře KSČ, pokud se ke dni vyhlášení amnestie nacházeli na území republiky a nastoupili výkon trestu. Dohoda byla z obou stran dodržena a posléze umožnila na počátku roku 1936 návrat exilových členů KSČ ze SSSR. V Moskvě tento krok, důsledně respektující závěry VII. kongresu KI, vyvolal běsnění, protože nebyl – technicky nemohl být – schválen předem EKI (ale v podstatě i VKS(b)). Ze strany byl vyloučen tehdejší šéfredaktor *Rudého práva* Stanislav Buňa Budín (a nikdy se už do řad KSČ nesměl vrátit), Šverma se Slánským byli donuceni k tzv. *sebekritice* a podrobeni stranickým trestům; závěry jejich vedení KSČ pak legalizoval VII. sjezd strany (11. – 14. dubna 1936), který potvrdil leninský obrat k návratu *politiky Lidové fronty* (v Leninově době fronty jednotné), který z KSČ v posledních měsících existence prvorepublikového Československa postupně vytvořil rovnomocnou součást benešovské *demokratické fronty*. Současně se KSČ podílela na odražení snahy pravice o možné odmítnutí dosavadního politického kurzu První republiky (je možné mluvit až o pravicovém převratu).

Tomuto obratu v dosavadní, silně dogmatismem a sektářstvím ovlivňované politice Komunistické strany Československa pomohlo i navázání diplomatických styků se SSSR 9. června 1934 a podpis první československo-ruské smlouvy 16. května 1935 i Benešova první návštěva sovětskoruské *Velké země* v červnu téhož roku. Započaly vzájemné poměrně živé kontakty (mezi československými návštěvníky země sovětů nechyběli Josef

Čapek, Jiří Voskovec, Jan Werich, ale i třetirepublikový národně socialistický poslanec Ota Hora) a ze SSSR se v posledních letech První republiky stal fakticky – k nelibosti většiny československé pravice – až *polospojenecký* stát. To vedlo zpětně k významnému posílení nikdy zcela nepřerušovaných vnitrolevicových vztahů, zahájení diskusí o sjednocení socialistických odborových ústředí i vytváření pestrého přediiva osobních vazeb na všech úrovních praktické politiky a veřejné i umělecké a vědecké činnosti. V mnohém se tu navazovalo – vesměs tvořivě a dělně – na obrozenecké tradice i kontakty vzniklé během prvního odboje.

Silně tyto pozitivní trendy ovlivnil i vývoj v pohraničí. Pozice německočeského aktivismu tály jako sníh na slunci a nacistická glajchšaltace po přechodné krizi SdP v německočeské menšině opět nabrala na síle. SOS (Stráže obrany státu) dávaly dohromady sociální demokraty, komunisty, německé exilové antifašisty i příslušníky hraničářských menšin; podobně jako německočeská sociální demokracie měla svou antifašistickou *Rote Wehr*, ustavili komunisté v pohraničí *Dělnickou stráž*. O německé exilové antifašisty se staralo i vnitrozemí; nejpokročilejší společenskou solidární organizací byl *Šaldův výbor*, jehož tajemnicí byla Sekaninova manželka Getruda Sekaninová-Stiassna (1908–1985). Probíhala i společná divadelní představení. V zemi rovněž působilo exilové sociálně demokratické ústředí SPDE (sídlilo v Praze-Karlíně) a působila tu řada exilových německých kulturních osobností. Komunisté se také starali o své exilové německé soudruhy.

Hrozící nacistické nebezpečí překonávalo dřívější resentimenty. Tento trend *společné* demokratické první Československé republiky symbolizoval navenek prezident Edvard Beneš a takto založené úsilí se projevilo většinou v celé české společnosti podporou španělských demokratů v tamější občanské krvavé válce (až 3 000 československých interbrigadistů koncentrovaly prapor *Tomáš Garrigue Masaryk* a jednotka *Klement Gotwald*, polní lazaret *Jan Ámos Komenský* a řada dalších – včetně německočeských – československých antifašistů působila v dalších jednotkách interbrigád. V říjnu 1936 vznikl pod vedením sociálního demokrata a Masarykova prvooodbojového spolupracovníka Emanuela Viktora Vosky *Výbor pro pomoc demokratickému Španělsku*, který o rok později vystřídala *Společnost přátel demokratického Španělska* vedená sociálním demokratem ze skupiny sociálně demokratické Dělnické akademie docentem Josefem Fischerem. Obě orga-

nizace se vedle Socialistické společnosti staly místy schůzek komunistů a dalších levicových lidí; rodily se kontakty, které se hodily při zakládání druhého odboje. Nebylo to bez nesnází: sektářství a dogmatismu na komunistické straně odpovídal neméně necitlivý postup prvorepublikové veřejné správy, jak ji ve své vzpomínce zachytil komunistický interbrigadista Josef Tesla: „... ve vládě Československé republiky byly rozpory. Přece jenom někteří, i když přímo nepomáhali demokratickému Španělsku, oficiálně vůbec ne vládla, tak se přece jen stávalo, že ministr vnitra, který byl agrárník, nás zatýkal, a ministr spravedlnosti (Ivan Dérer – JM), který byl sociální demokrat, ... ten nás zase pouštěl.“

7. Proti Mnichovu a mnichovanství na cestě k druhému odboji

Jen tak je možné pochopit jednoduitu národa a státu v posledních měsících První republiky. Neplatilo to jen pro již zmíněný SOS, ale také pro sdílení válečné *Půjčky na obranu státu* (příslušný zákon schválilo Národní shromáždění 29. května 1936). Řádění stalinistického komunismu v SSSR vyjádřené osudovou trojkou Jagoda – Ježov – Berija s vrcholem velkého teroru se tak KSČ dařilo otupovat, byť v demokratickém státě to bolelo komunisty i zbytek společnosti. Nacistické nebezpečí však svými henleinovskými provokacemi tlačilo. A tak se od března 1938 v bytě Huberta Ripky začal scházet užší kroužek funkcionářů Národního sjednocení, Československé strany národně socialistické a Komunistické strany Československa. Zárodek budoucího *Výboru na obranu republiky*.

15. května 1938 byl zveřejněn manifest *Věrní zůstaneme!*, jehož pojmenování bylo vyvozeno ze závěrečných slov Benešova smutečního projevu nad Masarykovou rakví na Pražském Hradě 21. září 1937. Za autory jeho textu jsou označováni národní hrdinové sociální demokrat Josef Fischer (1891–1945) a komunista, proslulý právník Ivan Sekanina (1900–1940). Hlásí se v něm k československé – a následně tedy i současné české a slovenské – republikové tradici moderní státnosti počínající *Národní přísahou*, kterou na náměstí Republiky 13. dubna 1918 přednesl klasický představitel české historické krásné literatury, budoucí senátor Alois Jirásek. Trvají na zásadách demokracie a humanismu, tedy na zásadách státní myšlenky První republiky, jak ji zachytila již *Washingtonská deklarace*, a jak se k ní dnes hlásí prakticky celá – unijní i neunijní – Evropa, všichni

lidé skutečně dobré vůle. Komunisté a jejich sympatizanti také nastupovali do obou mobilizací osmatřicátého roku a byli bojovnou součástí sil československé armády (symbolem tohoto trendu je fotografie novináře Julia Fučíka ve vojenské uniformě První republiky ze září 1938). Prezident Beneš s nimi počítal jako s další silou možné vlády národní obrany. Dalších hvězdných momentů svých dějin dosahovalo československé komunistické hnutí, přirozeně a spontánně v upřímné víře v prosazení *konceptu kolektivní bezpečnosti* a v přesvědčení o významné úloze SSSR ve výčtu našich spojenců.

Už fakt, že Gottwald byl ve Výboru na obranu republiky jako jeden z jeho místopředsedů podřízen jeho předsedovi Ladislavu Rašínovi, je sám o sobě i po desetiletích krajně neobvyklý (stejně jako fakt uchovávání memoárových rukopisů posledních mladočechů komunisty v archivu Ústavu marxismu-leninismu); KSČ v něm dále zastupovali Jan Šverma a Václav Kopecký, mimo Ladislava Rašína tu Národní sjednocení zastupovali Vlastimil Klíma, lidovce Bohumil Stašek, národní socialisty Jaroslav Stránský a Ferdinand Richter. Lze říci, že byl pravděpodobným zárodkem *možné vlády válečné všenárodní koalice*, v praxi ovšem jeho trvání dosahovalo jen hodinových položek pro vichřičný průběh proměnlivých událostí během mnichovské krize.

Nastupující jepičí Druhá republika nutila veškerou levici k dalšímu semknutí. Tím spíše, že *maločeský nacionalismus*, který ji prostupoval, směřoval krok za krokem k vývojové *fašizaci* země. Činnost Komunistické strany byla zprvu osekávána až po oficiální zákaz a zrušení parlamentních mandátů. Kontakty, vzniklé během jara a léta 1938 i reakcí na španělskou občanskou válku, se přeměňovaly do *soustavnějších forem spolupráce*. Přední komunističtí intelektuálové včetně Julia Fučíka se stali přispěvateli periodik sociálně demokratického hnutí a mnozí členové KSČ se v posledních dnech roku 1938 a zimy 1939 hlásili do řad vznikající *Národní strany práce*, jejímž předsedou byl na ustavujícím sjezdu zvolen Antonín Hampl. Současně vznikalo *Národní hnutí pracujících mládeže*. K jeho založení došlo v Lidovém domě 13. listopadu 1938 a jednalo se o sloučení mládežnických stranických organizací sociálně demokratické, komunistické a národně socialistické. Nejvýraznějším počinem tohoto levicového vlasteneckého mládí se stal vzpomínkový večer k uctění památky básníka mládí Jiřího Wolкера v lednu 1939; sjednocovala je úcta k demokratickému češství. Mladými komunisty takto žijícími a tvořícími byli *Miloš Krásný* (1909–1942) a *Oldřich Papež* (1911–1992).

Integritou KSČ však otráslly pakty Molotov – Ribbentrop (srpen 1939) a Stalin – Hitler (září 1939), které vnějškově založily takřka dvouleté soužití dvou totalitních režimů navazující na tradice spolupráce z Rapalla i potomních kontaktů z dvacátých let minulého století, jež se staly jednou z pružin zprůmyslňování SSSR, ale byly obtížně vysvětlitelné v době *Paktu proti Kominterně*. Prvky této podivné doby byly ovšem ještě složitější, jak si uvědomoval vůdce druhého odboje prezident Budovatel. Do těchto souvislostí zapadala i spolupráce s údajným *agentem imperialistické Velké Británie* (jak tehdy Beneše označovali někteří komunisté) v rámci zvláštního pařížského *zahraničního sekretariátu exilové KSČ*, v jehož čele stáli Jan Šverma, Bruno Köhler a Viliam Široký. V zhruba stejné době v Londýně vznikla exilová levicová mládežnická organizace *Mladé Československo* řízená mj. sociálním demokratem Otou Fantou a komunistou Otto Šlingem; přímo i nepřímo navazovala na domácí ilegálně působící Národní hnutí pracující mládeže. Současně to otevíralo dveře k demokratickému benešovskému *prozatímnímu státnímu zřízení* a současně zakládalo ojedinělou – nikoliv idylicky bezkonfliktní – nedoceňovanou jednotu druhého československého odboje exilovou i domácí, a to do značné míry i včetně Slovenska, tj. existovaly tu *celočeskoslovenské pojící struktury*.

Nesnadná byla úloha druhého – východoevropského – exilového centra v Moskvě. Vedoucí představitelé KSČ dozajista nepřicházeli do idylické země. Naopak: doznívaly tu politické procesy *velkého teroru* (viz vynikající ruský film přestavby *Včera byla ještě válka* nebo rovněž ruský televizní seriál *Kursisté* /v českém překladu *Kadeti*/ a mnoho dalších). Komunisté tu vyvázli z další pasti, kterou mělo být vyvolání národního povstání proti Mnichovu, jak to v září – říjnu 1938 po nich vyžadovala nesmyslně Moskva (viz seriál *Gottwald*). Země kromě toho – byl si toho vědom i Stalin – byla v kleštích: kominternovské spoje byly ochromeny a pokud působily, pak konspirativně či ilegálně. Hrozící nacistické nebezpečí – i v tomto ohledu bylo Stalinovi jasno – odpovídala podobná hrozba na východě: stále výbojnější Japonsko. Bitvy mezi Rudou armádou a japonskými ozbrojenými silami u jezera Chasan na jihu Přímořského kraje a u Chalchyngolu v Mongolsku (1938–1939) přesvědčily Japonce k podpisu smlouvy o vzájemné neutralitě; Stalin si tak mohl být jist svým sibiřským a středoasijským zázemím. Zanedbatelným břemenem nebyl ani postupně se zvyšující počet exulantů ze západu, až teroristické integrování staro-

nových západních území získaných na základě smluv s nacistickým Německem i narůstání zbrojních výdajů zaměřené na urychlené – i když vlastně zpoždující se – přezbrojení Rudé armády.

Situace moskevského centra Komunistické (Třetí) internacionály byla stále jednoznačnější. Prvořadý úkol Kominterny – obrana *první země socialismu* – ještě svým významem i dosahem byl zesílen. A tak vedoucí orgány exekutivy se stále více překrývaly s adekvátními útvary nejen ruské stranické aparátní struktury, ale v mnohém i s útvary Rady lidových komisařů. Tím byl dán také minimalistický prostor pro československou exilovou komunistickou reprezentaci. Zdeněk Nejedlý, který byl v tomto čase přijat za profesora Lomonosovovy univerzity, zde založil slavistická (slovanozpytecká) studia. Špičky KSČ působily v Kominterně, v médiích (hromadných sdělovacích prostředcích) i na různých místech sovětského národního hospodářství. Řada exulantů – někdy komunistických, jindy socialistických – však také skončila po přechodu východní hranice SSSR v gulagu. Pomoc zemi sovětů byla pro všechny samozřejmou povinností; přesto si někteří členové domácí KSČ na tuto stalinskou *také všednodennost* zvykali jen s největšími potížemi.

8. V druhém odboji

Komunistický domácí odboj i domácí odboj jako celek touto dvouletou schizofrení doby nevýslovně utrpěly. Přesto tehdejší Čechoslováci nepochybovali o tom, že ruský vstup do války je neodvratný a je s ním spojena důvodná naděje na konec nacistického státně organizovaného zločinu. Rodila se – pro mnohé dnes nečekaně – *první Národní fronta budovaná na vskutku demokratických základech společných akcí československých demokratů, která zahrnula – přirozeně a organicky – i komunisty*. Bylo to právě v době sovětsko-nacistického spojení, během něž gestapo (tajná státní policie) a sicherheitsdienst (bezpečnostní služba) honily, mučily a vraždily komunisty-účastníky domácího odboje bez ohledu na vazby Berlína k Moskvě.

První ilegální vedení (ilegální ústřední výbor) KSČ se ustavilo na konci listopadu 1938. Tvořili je Emanuel Klíma (1902–1941), Viktor Synek (1903–1942), Jan Zika (1902–1942) a Eduard Edo Urx (1903–1942). S ostatním odbojem sdíleli základní aktivity: bylo-li lze zpravodajské, letákové, radiové kontakty se zahraničím, pomoc rodinám uvězněných

i kontakty s benešovským odbojem a pokusy o přímé poškozování nacistické válečné ekonomiky. Zprvu bylo možné poměrně snadno udržovat kontakty se zahraničím (do 22. 6. 1941 působil v Praze sovětský konzulát), do vypuknutí druhé světové války sice s problémy, ale přesto na pas bylo možno jezdit např. do Francie či Anglie. Beneš, na podzim 1938 proklínán významnou částí československé veřejnosti (druharepubliková pravice chystala nad ním národní soud pro údajnou mnichovskou zradu), se i tu stával sice často kriticky, ale přesto stále silnější většinou československé veřejnosti přijímanou *osobností naděje*, osobností Masarykova žáka a pokračovatele, od nějž se všeobecně očekávala obnova Československa.

Změnu komunistického odstupu vůči EB přinesly dva podstatné počiny. První se udál v domácím odboji. V hlavní organizaci nekomunistického odboje Petičním výboru „Věrní zůstaneme!“ vznikl v průběhu roku 1940 nadčasový dokument program *Za svobodu, do nové Československé republiky* vzniklý v prostředí zejména zájmových složek socialistických stran, hlavně železničářských a poštovních odborových svazů jejich odborových ústředí Odborového sdružení československého a Československé obce dělnické, Dělnické akademie, Ženské národní rady, Ymky, Českobratrské církve evangelické, regionálních odbojových organizací a řady dalších (byl vydán v létě 1941). Nakonec s ním souhlasila i Obrana národa a Politické ústředí a stal se také podkladem pro jednání s prvním a druhým ilegálním ústředním výborem KSČ. Tato jednání, povzbuzená nuceným vstupem SSSR do války, ve dnech 10. – 17. srpna 1941 dospěla k vytvoření první faktické demokratické Národní fronty – *Ústřednímu národně revolučnímu výboru*. Prakticky současně nastoupil místo říšského protektora nacistický válečný zločinec obergruppenführer SS Reinhard Heydrich (září 1941). Není bez zajímavosti, že mezi komunistické zástupce tohoto vrcholového orgánu domácího odboje delegoval ilegální komsomol Miloše Krásného, spoluzakladatele Národního hnutí pracující mládeže, a že spoluautorkou programu *Za svobodu* byla členka PVVZ Milada Horáková (zpracovávala tu ženskou otázku). Vůbec kontakty, navázané v posledních měsících trvání První republiky napříč českou i slovenskou politickou scénou, se tu vracely v míře nevídané. Od počátku října 1941 se však začala projevovat *první heydrichiáda*, která až tísnivě postihla celý domácí odboj. A tak exis-

tence Ústředního národního revolučního výboru byla až dusivě krátká; téměř se ani nestačil etablovat. Komunistický podíl na této události patří k tomu nejlepšímu v dějinách českého komunistického hnutí.

Nástup Winstona Churchilla do čela válečného kabinetu na základě britského socialistického nátlaku (zasloužil se o něj jeho budoucí poválečný nástupce v premiérské funkci Clement Attlee, mj. účastník XVII. sjezdu ČSSDS v květnu 1937) v květnu 1940 včetně následného zhroucení francouzské Třetí republiky o měsíc později znamenal velkou vzpruhu nejen pro zahraniční druhý odboj, ale i pro britsko-sovětské (sovětskoruské) vztahy. Rušivé momenty na této cestě, jakým byla např. vzpoura komunisticky smýšlejících interbrigadistů při Benešově návštěvě v Chalmondeley, na tom nemohly nic změnit. V létě 1940 se pařížský exilový Československý národní výbor změnil v *exilovou londýnskou vládu* a do podzimu téhož roku bylo toto benešovské *prozatímní státní zřízení* doplněno o konzultativní orgán plnící úlohu válečného parlamentu *Státní radu*, v níž měli posléze svá místa i zástupci londýnské komunistické exilové reprezentace (moskevskou zastupoval korespondenčně major Bohuslav Vrbenský). Současně se navazovaly kontakty se zahraničními ambasádami, exilovými vládami a zbytkem nezávislých států světa, vesměs zakladatelskými budoucími státy budoucí *Organizace spojených národů*. Mezi nimi byla i sovětská diplomatická reprezentace vedená velkým přítelem Československa Ivanem Michajlovičem Majským (1884–1975). Mezi Londýnem a Moskvou došlo k intenzívním diplomatickým kontaktům. V době, kdy se Ruskem valily *obrněné* divize wehrmacht ve znamení německého konceptu bleskové války (*blitzkrieg*), uznává země *reálného* socialismu poničenou československou státnost v jejích hranicích z r. 1937 (včetně Podkarpatské Rusi) a v Londýně se podepisuje druhá rusko-československá smlouva (18. července 1941, za československou stranu podepsali ministr zahraničí Jan Masaryk, za sovětskou vyslanec Ivan Majskij); do Moskvy, resp. Kujbyševa, se vrací Zdeněk Fierlinger a jako náčelník československé vojenské mise přichází tehdy plukovník národní hrdina Heliodor Píka; oba byli někdejšími ruskými legionáři.

Heydrichův příchod znamenal vystupňování boje. I pro komunistickou rezistenci to znamenalo těžká postižení. Bylo zatčeno vedení ilegálního komsomolu, perzekucí byly postiženy další organizace; celkem bylo na konci r. 1941 postiženo 18 závodních buněk ilegální KSČ. 1. ledna 1942 byla ve Washingtonu vyhlášena *Deklarace Spojených národů*

26 spojeneckých států, která své účastníky zavazovala k nelítostnému boji s Paktem tří. 15. ledna 1942 byl oficiálně vyhlášen nábor do 1. československého samostatného praporu v SSSR, jehož velitelem se stal podplukovník, také někdejší ruský legionář Ludvík Svoboda. Byl to *společný úspěch obou center zahraničního odboje* a znamenal postupné posilování československé zahraniční exilové armády. Méně radostná byla pro komunisty skutečnost, že z Moskvy vyslaný podkarpatoruský výsadek byl nacisty, respektive jejich maďarskými spojenci rychle zlikvidován. Další osudovou událostí r. 1942 se stal atentát na Reinharda Heydricha 27. května, který ve svých důsledcích vedl k vystupňování nacistické perzekuce a velkým ztrátám v domácím odboji a likvidaci II. ilegálního ústředního výboru. Lidický i následné nacistické zločiny spolu se značnou váhou, která hlavně na Západě byla přikládána úspěchu atentátu na Heydricha, však celkově posílily pozici československého odboje vůbec.

Druhá heydrichiáda přechodně oslabil i komunistický domácí odboj. Projevilo se to i na působení a následné perzekuci Molákova III. ilegálního ÚV KSČ. Oč neutěšenější byla situace domácího odboje, o to potěšitelněji se vyvíjelo postavení zahraničního druhého odboje. Ruský triumf v bitvě o Stalingrad (leden – únor 1943) i britská protiofenzíva u El-Alameinu (říjen 1942) znamenaly ztrátu strategické iniciativy na straně Osy. Tobručká zkušenost na Západě a hrdinství československých vojáků u Sokolova v praxi osvědčily životaschopnost benešovské ideje *o nepřerušené kontinuitě československé státnosti*. Na jaře 1943 navštívil Beneš Spojené státy americké a získal tu souhlas prezidenta Roosevelta pro podpis třetí československo-sovětské smlouvy 12. prosince 1943. Exilová londýnská vláda se tak u velmocí Spojených národů dočkala *plného politického uznání* a stala se plnoprávnou válčící stranou v boji proti hrozící hnědočerné záplavě. Předpokladem tohoto vývoje byl soulad obou center zahraničního druhého odboje. Velký význam v tomto ohledu mělo rozpuštění Kominterny (15. května 1943) a Benešova moskevská rokování s exilovým vedením KSČ v Moskvě v prosinci 1943 kolem podpisu třetí smlouvy s Ruskem 12. prosince 1943. Podobně jako v prvním odboji začaly v Londýně, ale i v Moskvě počáteční práce na přípravě legislativy i reformního poválečného programu budoucího osvobozeného Československa. Patřila k nim i příprava a propracovávání německočeského transferu (odsunu).

V komunistickém odboji se znovu začaly ozývat kominternovské reminiscence včetně *snu o světové proletářské revoluci*. Specifickou formu měly na Slovensku, kde nabývaly podoby o přechodu Slovenska pod Moskvu jako další svazové socialistické republiky. Narazily však v samotném komunistickém hnutí jak v exilovém ústředí v Moskvě, tak i u sovětského vedení. Teheránská konference, po níž bylo zřejmé, že minimálně většinu československého území osvobodí Rudá armáda a osvobozená republika se stane součástí sovětské zóny, však znamenala zvrat. V Londýně pověstný Čičajev, u východní jednotky generál NKVD Žukov a jednoznačný Stalinův tlak, podněcovaný touhou KSČ po odvetě za rok 1920, postupně měnily politiku KSČ a nahloďovaly a tříštily sílu druhého odboje a do budoucna značně oslabovaly komunistický odboj sám.

Sektářské momenty se objevovaly i v případě řady zprvu na Slovensku se formujících partyzánských oddílů. *Důraz na spojenectví se SSSR byl ovšem všeobecně sdílen*. Mnichovská zkušenost a protektorátní realita – pomineme-li osudy hraničářských menšin v odtržených pohraničních územích – byly dostatečně silným věcným argumentem. Na Slovensku naopak vzrůstala nespokojenost s ľudáckým režimem. Demokratická většina slovenského národa, v té době zahrnující i sociální demokraty a Šmidkeho ilegální vedení Komunistické strany Slovenska, dospěli k *Vianočnej dohode*, navázání kontaktu s druhým československým zahraničním odbojem a v duchu prosincových jednání Beneše s komunisty v Moskvě roku 1943 také k potřebě posílení domácího odboje včetně partyzánského hnutí. Odtud v létě 1944 vedla cesta k Slovenskému národnímu povstání, k počátkům účinné partyzánské činnosti v Česku počínaje létem a podzimem 1944. Východní Svoboda československá exilová armáda prošla těžkými boji o Kyjev a dospěla ke karpatskodukelské operaci podniknuté Rudou armádou na pomoc Slovenskému národnímu povstání.

Na konci druhé světové války byl ovšem poměr demokratických a komunistických sil poměrně harmonický a nic na tom neměnilo až sopečné úsilí Marie Švermové-Švábové při budování sítě místních a závodních organizací KSČ; strana vzrostla ze zhruba 40 000 členů na konci války během relativně krátké doby na zhruba 900 000 členů (ve válce zahynulo kolem 25 000 členů strany); byla také pokračovatelkou společných reformně komunistických (šmeralovských) myšlenek někdejšího *šmeralismu* i programatického úsilí svého manžela-národního hrdiny.

Komunistický odboj začal pookřívát v prvních měsících roku 1944. Izolované odbojové skupiny postupně navazovaly kontakty; významnou úlohu přitom sehrála odbojová skupina *Předvoj*. Významnou úlohu ztělesnil ve finální fázi druhé světové války *Josef Smrkovský* (1911–1974), který se jako místopředseda České národní rady stal vůdčí osobností Českého květnového povstání.

Iluze o reformní československé variantě radikálního socialismu úzce souvisela s benešovským konceptem socializující demokracie, programem *Za svobodu do nové Československé republiky* a prezidentovými úvahami v knize jeho chicagských univerzitních přednášek *Demokracie dnes a zítra* volajícími mj. po vývojově revoluční sociální, ale i makroekonomické politice, jež našla své vyústění v poválečném *Laušmanově znárodnění*, které bylo vyhlášeno podpisem posledních prezidentských dekretů 24. října 1945. To všechno bylo součástí širšího koncepčního dokumentu *Košického vládního programu* vyhlášeného krátce po inauguračním dni první Fierlingerovy vlády 5. dubna 1945. Tato očekávání se opírala o Stalinův přípitek z 28. března 1945: „*My, noví slavjanofilové, jsme komunisté, chcete-li, bolševici. O nás se soudí, že chceme zavést všude sovětský řád. Tak tomu není ... My chceme, aby každý národ měl takový řád, jaký si zaslouží. My se nechystáme zavádět v Československu sovětský řád. ... Tady pan Beneš o tom pravděpodobně pochybuje. Připíjím na spojenectví a přátelství nezávislých slovanských národů, velkých i malých.*“

9. Sovětizace Československa

Další svízelí se však stala *sovětizace* Československa. Jako by bylo dvojí vedení KSČ: to první oficiální Gottwaldovo, a pak to druhé, podporované Moskvou a navenek kryté slávou a zásluhami Rudé armády a vyztužené obavami z možné německé odvety; tyto trendy, jež sílily postupně v průběhu r. 1947, vedly posléze k procesům padesátých let a makroekonomickým malformacím československé ekonomiky.

Sovětizace Československa započala po Teheránské konferenci na počátku r. 1944. Zpočátku se soustředila do moskevského centra zahraničního odboje kolem vyslanectví, vojenské mise a východní československé armády. Generál NKVD Georgij Sergejevič Žukov (1907–1978) patřil k těm, kteří víceméně otevřeně mluvili o tom, kdo bude v osvobo-

zené zemi rozhodovat o obsazení klíčových funkcí. Lidmi Moskvy byli např. Bedřich Fricek Reicin, Karel Šváb, Jindřich Plaček, Karel Vaš a soustřeďovali se kolem vojenského zpravodajství, Státní bezpečnosti Sboru národní bezpečnosti, ústřední stranické byrokracie a v dalších oblastech veřejného života. Jejich inspirací (do SNB po r. 1945 přicházeli lidé z odboje, partyzánských oddílů, koncentračních táborů i nábory mezi třetirepublikovými členy KSČ) byla NKVD, bulharská státní bezpečnost a také zatčení členové gestapa a sicherheitsdienstu. Členové demokratických stran v této souvislosti mluvili otevřeně o *rudém gestapismu* (komunisté šedesátých let o *porušování socialistické zákonnosti*). Vznikal systém, který v poúnorovém období – zčásti již před ním – začal ohrožovat samotnou KSČ a řadu členů vedení jak KSČ, tak KSS. Výmluvný je název obsáhlé knihy historika Karla Kaplana (v první polovině šedesátých let pracovníka ideologického oddělení ÚV KSČ) *Nebezpečná bezpečnost* a vzpomínky Lubomíra Štrougala z doby jeho působení na ministerstvu vnitra (1962–1965) i jeho šoku z masivního porušování poúnorového práva, který utrpěl, když se jako právník začal probírat svazky dokumentů z politických procesů padesátých let, které zdědil po Rudolfu Barákovi.

Během Třetí republiky se tento trend soustředil do pokusů o kompromitaci zejména prof. Vladimíra Krajiny a některých členů slovenské Demokratické strany. Proslulost si získaly i mostecká špionážní aféra a krabičkový atentát (krčmaňský případ) i opakovaná zpochybňování soudcovské nezávislosti. Po únoru 1948 se stalo pravidlem, že o výši rozsudků v politických procesech rozhodovala skupina vybraných členů politbyra kolem Klementa Gottwalda a část aparátu ÚV KSČ kolem generálního tajemníka Slánského.

Pominout nelze ani *mráz z Kremli*. Gottwaldovo vedení začalo být nejpozději od přelomu let 1946–1947 kritizováno ve stylu dvacátých a třicátých let pro svůj údajný liberalismus a měkkost. Tento nápor zesílil po vzniku *Kominformy* (Informačního byra komunistických a dělnických stran) v Sklarzské Porembě 21. 9. – 27. 9. 1947; v Slánského vile byla instalována zvláštní anténa umožňující kdykoliv navázat spojení s Moskvou. Kominforma soustředila do jednoho celku komunistické nebo komunizující strany satelitních států a Itálie a Francie; její zrušení 17. 4. 1956 bylo jedním z prvních kroků chruščovského tání. Gottwald sice po určitou dobu těmto tlakům vzdoroval, aby jim posléze podlehл ve věci Rudolfa Slánského, který do té doby patřil k nejhorlivějším tlumočitelům moskevských instrukcí.

Skrytý rozměr únorových událostí zaměřených i proti tomuto ultralevému křídlu KSČ sice při slabosti demokratických sil stačil na převzetí moci, ale už nebyl s to vzdorovat sovětizaci, jak ji zakotvil IX. sjezd KSČ, který se konal ve dnech 25. – 29. května 1949. Direktivní postátňování národního hospodářství, vnucené nekritické přebírání sovětských postupů, zvyklostí i stalinistické ideologie vedlo, jak již bylo řečeno, k deformovanému vývoji ekonomiky i celé společnosti; bolestně v tomto ovzduší stonala i historická paměť, i kultura a umění (byzantinizující tzv. *socialistický realismus* např. v architektuře dnes známý jako *sorela* „či stalinská secese“). Dodnes nejsou jednoznačně známy skutečné příčiny politických procesů padesátých let. Mezi jejich prvními oběťmi byli divizní generál Heliodor Píka (*justiční vražda jménem republiky*) a národní hrdinka druhého odboje dr. Milada Horáková, které záhy přerostly i do trestního stíhání dvou budoucích československých prezidentů a válečných hrdinů druhého odboje armádního generála Ludvíka Svobody a JUDr. Augustina (Gustáva) Husáka, CSc. Jejich vrcholem, který v satelitních zemích sovětskoruského bloku neměl srovnání, byl proces s tzv. spiknutím *Rudolfa Slánského a spol.*, ve kterém shodou okolností byla odsouzena sice řada zločinců spojených s těmito skandálními zločiny tehdejší justice, ale za činy, které vyfabulovala výhradně zrůdná představitost tzv. sovětských poradců nejčastěji z řad NKVD (mimo Slánského např. Karel Šváb nebo Bedřich Reicin).

Humanistická ideologie, hlásící se k uskutečnění nejvyšších lidských ideálů, utrpěla osudová znamení, jichž se nebyla s to beze zbytku zbavit až do 17. listopadu 1989. Byl to také čas velkých deformací v kulturní politice, až umělé plakátové rozjásanosti, jíž mnozí podlehli, i národohospodářských malformací makro-, mezzo- i mikrostrukturních. Vystupňování vojenských výdajů od r. 1951, stíny často násilné kolektivizace, zneužívání postrku (míst nuceného či příkázaného pobytu) i politováníhodné postátňování drobného a středního podnikání provázely diskriminační školskou, ale i personální politiku. Nebyly jen stíny; kulturní revoluce uvolňovala prostor pro talenty chudinských, ale i dělnických a rolnických rodin, mnohých úspěchů se docílovalo ve sportu a tělovýchově. Ale chaoticky řízená společnost režimu, plnění často jednosměrně pokyny z Moskvy a neschopného alespoň zmenšit tíhu válečných škod (ne vše šlo svádět na nepřátele režimu), vedla k prvním projevům hospodářské emigrace těch nejschopnějších, ale také k deval-

vaci měny tzv. *měnovou reformou*. Nastal tak čas příkazové ekonomiky, obtížně zvladatelných zbožně peněžních vztahů, voluntaristické ignorace tržního mechanismu, jednostranného potírání lehkých průmyslů (tzv. skupiny B) ve prospěch těžkých průmyslů (tzv. skupiny A).

Ostrá rezistentní reakce zejména dělnictva (nejvýrazněji stávka v Plzni) vedla k postupnému odvratu od radikálního stalinismu a využití národohospodářských polštářů vytvořených dlouhodobě *faktickou devalvací měny* (o své úspory přišly statisíce lidí práce). Ruské chruščovovské *tání*, zejména Chruščovův projev na XX. sjezdu KSSS v lednu 1956, vedly s určitými výkyvy k postupnému *uvolňování šroubů*. Proběhly rozsáhlé zlevňovací akce, začaly – značně nesměle – první zahraniční turistické zájezdy, byla také ukončena přidělová poválečná politika (zhruba ve stejnou dobu jako na Západě), začala být vnímána a postupně osvojována západní populární hudba. Na rozdíl např. od Maďarska byla zvládnuta vnitrostranická krize r. 1956 uspořádáním celostátní mimořádné stranické konference (11. – 15. června 1956, X. sjezd KSČ spolu s parlamentními volbami proběhl r. 1954). Nicméně ještě r. 1954 docházelo k justičním vraždám a r. 1956 byl v Praze na Letenské pláni odhalen monstrózní Stalinův pomník přezdívaný mezi lidmi *fronta na chleba*.

10. Pražské jaro (Leden)

Současně je právě toto období formativní érou *generace Pražského jara*. II. sjezd Československého svazu spisovatelů (1956) otevírá možnosti stále svobodnějšího psaní, upouští se od strnulých kánonů *sorely* (socialistického realismu), postupně se objevují i první známky kritického vztahu k poúnorovému období. Jsou tu také první náznaky prvopočátků československé filmové vlny šedesátých let. Novotného komunistické vedení, jehož hlavním „reálsocialistickým“ počinem je zdráhavá snaha o reformy, osciluje kolem stalinistických reziduí (*kult osobnosti*) a postupné, byť často nechtěné recepce řady prvorepublikových tradic a prvků; nejvíc je tato tendence patrna na československém výstavním pavilónu na EXPO Brusel r. 1958. Z vězení se začínají vracet první političtí vězni a postupně vzniká také sílící *tlak směřující k jejich úplné rehabilitaci občanské i politické*. Dochází také – poněkud alibisticky – k potrestání některých zvláště kompromitovaných

členů Státní bezpečnosti (Karel Košťál, Bohumil Doubek). Vrcholem tohoto vývoje je reforma územní správy (počet krajů se snižuje z 19 na 10 včetně Hlavního města Prahy) a značně voluntaristické prohlášení dosažení socialismu a následného budování blíže ne-definované komunistické společnosti provázené schválením a vyhlášením nové ústavy (1960).

Dobovým dramatem se stává *zhroucení třetího pětiletého plánu* do značné míry zpochybňujícího Rozsypalovu reformu z r. 1958 (vytvoření VHJ – výrobně hospodářských jednotek). V nejhorším roce této pětiletky se otevřeně objevují prvky a náznaky řízeného hospodářství (militarizované ekonomiky) přerůstající do přímého ohrožení zásobování obyvatelstva. V této tísní se Novotného vedení obrací k Ekonomickému ústavu ČSAV a týmu kolem akademika Oty Šika. Začínají práce na další ekonomické reformě. Současně však také sílí volání po zvýšení životní úrovně, řešení bytové nouze a údržbě domovního fondu zvláště v těch krajích, kam industrializace padesátých let nedosáhla; v mnohém to platilo především pro Prahu. Naléhavým problémem pětiletky se stává i kolektivizované zemědělství. Sílí touha, ale také projevy ústřední i regionální *kultury malých forem* nava-
zujících na tradice prvorepublikových scén typu Burianova D 34 a Voskovcova a Werichova Osvobozeného divadla; až do počátku sedmdesátých let se tu symbolem stává Suchého a Šlitřův *Semafor* a v druhé polovině šedesátých let Svěrákovo a Smoljakovo *Divadlo Járy da Cimrmana*. Začíná také hvězdná životní dráha zpěváka národního umělce Karla Gotta. Kolem profesora národního umělce Otakara Vávry se postupně utváří skupina mladých filmařů ztělesňující *československou filmovou vlnu* šedesátých let.

Hýbat se začíná také stranická inteligence v užším slova smyslu. Platí to jak pro tu uměleckou, tak pro vědní i správní. Změny se objevují i na Vysoké stranické škole politické – Institutu společenských věd při ÚV KSČ (od r. 1966 Vysoké školy politické při ÚV KSČ). XII. sjezd Komunistické strany Československa (4. – 8. prosince 1962) vyhlásil *obrodný proces* jako základní metodu boje s porušováním *socialistické zákonnosti* leninského komunistického socialismu. První tváří tohoto boje se stal první tajemník ÚV KSČ prezident Antonín Novotný. Činnost dvou rehabilitačních komisí – *Kolderovy* a zejména *barnabitské* (jejím prosazovatelem se stal tehdejší ministr vnitra Lubomír Štrougal, mezi jejími členy byl i první tajemník Komunistické strany Slovenska Alexander Dubček) prokázala *hrůznost porušování elementárních zásad práva u členů KSČ i vězňů dobové demokratické části*

národa. Výsledkem počátečních fází obrodného procesu byl zrod nové naděje a vstup řady nových členů (tehdy také do KSČ vstoupila např. zasloužilá umělkyně Vlasta Chramostová). Věc socialismu dostávala v Československu novou šanci, rodící se *progresivistické* (pokrokářské, šmeralizující) křídlo se úzce vázalo na *Novou soustavu řízení a plánování*, která byla fakticky spuštěna zasedáním ÚV KSČ 27. – 29. ledna 1965. Na veřejné scéně začaly být prezentovány první výsledky historického archivního bádání (v mnohém se tu navazovalo na liblickou konferenci Československé akademie věd z r. 1963), objevily se první revize dosavadních tendenčních obrazů První republiky a citlivější chápání osobností i odkazů prvních československých prezidentů TGM a EB. Obdobně se rozšiřoval i obzor dalších společenskovedních speciálních věd. Byly obnovovány kontakty se světovou vědou a rozvíjeny disciplíny doposud spíše přehlížené (sociologie, psychologie, genetiky). Do veřejného povědomí se také prosazují mladí komunističtí novináři Československého rozhlasu a Československé televize. Novotného vedení na tento obrodný společenský socialistický pohyb nebylo s to adekvátně reagovat a postupně s ním kolem poloviny šedesátých let ztrácelo kontakt; jeho snahy o návrat metod padesátých let však ztroskotaly.

Víc než napadnutelná vzdělanostní a kulturní úroveň komunistické stranické byrokracie, zděděné namnoze ještě z padesátých let, a sílící náznaky systémových změn vytvářely tlak na tyto kdysi vesměs dělníky, u nichž často nepostačovaly ani jejich zásluhy z druhého odboje; naopak u některých z nich vyvstávaly stíny vzpomínek na dobu politických procesů. Ztělesněním popisovaných tendencí byl třetí komunistický prezident Antonín Novotný. Křečovitě snahy těchto lidí o znovuzzkříšení, jak se dobově říkalo *administrativních a direktivních metod*, narážely na sílící odpor reformního proudu i ty členy stranického vedení, kteří chtěli poúnorový systém rehabilitovat pod novým názvem *socialismu s lidskou tváří*. Ještě o poznání radikálnější v tomto směru byli příslušníci stranické inteligence typu Pavla Kohouta, Kamila Wintera, Jana Procházky, Milana Jungmanna, Miloše Picka, Čestmíra Kožušníka, Otakara Turka, Miloše Hájka, Josefa Macka, Jaroslava Kladivý, Pavla Machonina a mnoha dalších. K nim se připojovali příslušníci starší ještě prvorepublikové generace, jako byl Josef Smrkovský, František Kriegel, Josef Pavel a osobnosti nejmladší generace stranického vedení Čestmír Císař, Alexander Dubček, Ota Šik, Oldřich Černík, Lubomír Štrougal, Věněk Šilhán, v mnohém i Gustáv Husák a zakládající členka

KSČ a Gottwaldova vedení Marie Švermová-Šváblová. Pro všechny tyto lidi bez rozdílu byla KSČ přirozeně chápanou vedoucí silou v systému Národní fronty společenských organizací; vyrůstalo to z dobové každodennosti režimu. Ožívaly přitom, aniž si to jejich nositelé ve své většině uvědomovali, myšlenky téměř zapomenutého tzv. *šmeralismu* i volebního programu KSČ z r. 1946. Ožívat ale začali i pamětníci První a Třetí republiky, křísily se prvky starých politických spojení z konce třicátých a první poloviny čtyřicátých let.

Situace druhé poloviny šedesátých let v některých ohledech připomínala události z počátků československé státnosti. Mnoho iluzí o konkrétní podobě humanizované socialistické zákonnosti, hledání konkrétní podoby hospodářských politik, přinášejících zvýšenou prosperitu národního hospodářství (nejúspěšnějším rokem socialistického komunistického režimu byl rok 1968), přežívající iluze o Západu i SSSR a nejistota provázející výhledy do vzdálenější budoucnosti; tak se jevíly poměry nejinformovanějším a nejprozíravějším komunistům té doby. Jistotou bylo neoddiskutovatelné zachování Varšavské smlouvy i Rady vzájemné hospodářské pomoci a pak boj o budoucí, demokratičtější tvář strany. Stalinizující a stalinistické režimy tzv. bratrských zemí, propadajících se do dluhů a uzavřených v krunýři psychologie válečných komunismů, *Leden i obrodný proces* vnímaly se stoupajícím znepokojením: co kdyby se vnitroblokovou stabilitu zachovávající československý bacil dostal i k nim? Jejich situace se v mnohém blížila neustále slábnoucímu postavení Antonína Novotného.

Pročítáme-li přípravné materiály vysočanského sjezdu, vidíme, že plnou jistotu neměli ani reformně komunističtí *progresivisté*. Předpokládalo se zhruba dvouleté přechodné období, během kterého se měla zjišťovat nejen další strategie hospodářských reforem, ale také budoucího politického uspořádání. Ideovým fundamentem Ledna (Pražského jara) byly zejména tři týmy: *Richtův* (civilizačně kulturní), *Mlynářův* (reforma politického systému) a *Šikův* (hospodářské reformy se sociálně citlivým obnažením tržního mechanismu). Klíčový význam měl programatický dokument *Civilizace na rozcestí*, původně podkladový materiál XIII. sjezdu KSČ (24. – 28. duben 1966). Mj. měla být revidována i jednotná kandidátní listina Národní fronty a připuštěno vícero jejích kandidátních listin; uvažovalo se rovněž o zpracování dlouhodobého programového dokumentu KSČ.

Jakousi generální zkouškou měl být mimořádný XIV. sjezd, zvaný *vysočanský*; vlna okresních a krajských volebních konferencí, konaných během května a června 1968, byla

znovuoživením vnitrostranické demokracie z let Třetí republiky. Někteří vedoucí funkcionáři jako Vasil Biľak už nebyli zvoleni ani delegáty; konfrontováni s perspektivou návratů do svých původních profesí objevili v sobě pozoruhodný stalinistickým kalem se vyznačující „proletářský internacionalismus“. Stali se pátou kolonou Ledna. Odtud vedla cesta k *zvacímu dopisu* (3. srpen 1968, jeho signatáři byla prosovětskoruská skupinka Aloise Indry, Vasila Biľaka, Oldřicha Švestky, Drahomíra Koldera a Antonína Kapka) a 21. srpnu. A také k *pádu Pražského jara*, byť šmeralizující progresivisté nikdy nerezignovali na mocenské, ústavně zakotvené mocenské výsady KSČ (vedoucí úlohu strany) a ve skutečně svobodných volbách by KSČ r. 1968 podle dobových sociologických výzkumů dostala kolem 65 % hlasů. Zdá se, že právě to prosazovatele ostudných myšlenek *Moskevských protokolů* dělalo nejvíce zejména proto, že ústavně zakotvenou vedoucí úlohu strany sdílela zřejmě většina tehdejší veřejnosti (např. národní umělec Jan Werich). Když se uvnitř komunistického hnutí srovnávalo Pražské jaro s maďarským povstáním, jeho převládající komunistický – byť ne zcela úplný – ráz byl v osmdesátých letech *dodatečně uznán*.

11. Nástup normalizace

A tak se 21. srpen 1968 stal historickým umíráčkem stalinistického komunismu hobšbawmoského krátkého 20. století (1917–1991). To byl i osud vysočanského sjezdu, který proběhl mimo hlavně okupačních tanků a dokonale zpřeházel původní plány Varšavské smlouvy. Možnosti boje proti okupaci však byly víc než omezené. Trvalo však více než tři roky, než režimistický (normalizační, restalinizační) XIV. sjezd KSČ (25. – 29. května 1971) kodifikoval biľakovské *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*. Již od podzimu 1969 probíhaly čistky (výměna členských průkazů) doprovázené zkoumáním názorů na ruskou agresi. Ze strany takto bylo vyloučeno kolem 450 000 členů. Současně byly do značné míry opuštěny zásady ekonomických reforem šedesátých let. Tento způsob hospodářství silně utrpěl *dvěma ropnými šoky* sedmdesátých let (1973–1974 a 1979–1980). Jestliže direktivní sovětský model mohl být pokládán ještě v první polovině šedesátých let za konkurenceschopný, na konci sedmdesátých let symbolizoval *epochu stagnace*. V plném rozsahu to platilo i pro Československo

postižené navíc *klimatickým šokem* (zima 1978–1979). Mimoto manévrovací prostor sovětizované části Evropy značně zúžil podpis helsinského *Závěrečného aktu* (1975), který otevřel prostor pro režimní opozici, již v československých podmínkách odpor proti normalizačnímu režimu sjednotil od trockizujícího komunismu až po konzervativce. Tvrdost režimu oproti *Chartě 77* (vznikla během zimy 1977) nebyla známkou síly, ale naopak slabosti a postupně narůstající krize dosavadního způsobu řízení společnosti z vývojově sílící bezradnosti; léčba čerta Mefistem historicky postupně selhávala.

Na druhou stranu nebylo možné tak lehce rezignovat na hospodářské přínosy druhé poloviny šedesátých let, zejména velké pokroky v kolektivizovaném zemědělství ať už ve státních statcích, nebo jednotných zemědělských družstvech, jejichž přidružené výroby se staly silným místem v *úzkých profilech* zásobování obyvatelstva. Probíhala poměrně velkorysá obnova kulturního dědictví, zmohutněla a asi vůbec nejvyšších počtů dosáhla bytová výstavba spojená s občanskou vybaveností a realizací zásadních staveb, jakými byly výstavba pražského metra (1974, 1978, 1985) nebo páteřní dálnice Praha – Brno – Bratislava (předána 1981). Důležitá byla také obnova Národního divadla (1977–1983) doplněná stavbou Nové scény nebo avantgardní stavba horského hotelu Ještěd (1967–1973). Bylo dosaženo takřka úplné potravinové soběstačnosti (v další etapě kolektivizace vznikaly *střediskové obce* kolem velkých scelených JZD a státních statků). Zanedbatelnou nebyla ani rozsáhlá knižní produkce velkých nakladatelských domů navažující na obdobné trendy šedesátých let. Ne nadarmo však vznikl, inspirován sovětským příkladem, zprvu Kabinet prognóz ČSAV (1984–1985) a posléze velký akademický Prognostický ústav ČSAV (1986–1993), jejichž původním posláním bylo řešení úzkých a slabých míst československé společnosti vůbec, shrnutých do *Souhrnné prognózy ČSSR do r. 2010*; podporovatelem a inspirátorem založení ústavu byl Lubomír Štrougal.

Poměrně přesně aktuální situaci ČSSR prakticky v předvečer 17. listopadu 1989 ve Federálním shromáždění postihl premiér Ladislav Adamec: „*Nedostatečnou účinnost ekonomické motivace výroby a obchodu nelze trvale ničím nahradit. Starost o trvalý dostatek běžného zboží je společným úkolem výrobních a obchodních podniků. Představy, že věci vyřešíme rychle a snadno cestou direktivních příkazů nebo administrativních zákazů, neodpovídají pravdě. ... možnosti individuálního podnikání se však dosud využívají málo – zejména*

na společensky nejpotřebnějších úsecích –, i když jsme tuto činnost v daňové a úvěrové oblasti dále zvýhodnili. ... Často slyšíme otázku, zda se již v příštím roce podaří dát do pořádku dodavatelsko-odběratelské vztahy, odstranit nezdravou převahu poptávky nad nabídkou. Otevřeně odpovídáme, že ne, i když usilujeme o zlepšení. Především proto, že tyto hluboké disproporce jsou založeny v samotném plánu 8. pětiletky. Mnozí z nás si jistě vzpomenou, že k dynamice této pětiletky byly rozporné přístupy... Plán však nezaložil nezbytné předpoklady, zejména strukturálními změnami a přínosem vědeckotechnického pokroku. Tím se stalo, že podnikům chybí suroviny a materiály – za první tři léta 8. pětiletky v objemu za několik desítek miliard Kčs. Toto množství je tuzemskou výrobou nenahraditelné... Za určující považujeme prioritu ekonomických kritérií – rozvíjet pouze efektivní, a naopak rušit neefektivní výroby... Ve světě je to běžné a my nemáme na vybranou.“

Základním problémem normalizace byla *ekonomická výkonnost* země. Od počátku osmdesátých let na ni dolehly následky obou ropných šoků i stagnující sovětská ekonomika a s ní úzce spojený kontraproduktivní vývoz *revoluce*, před nímž zvláště naléhavě varoval Lenin. Vrcholem těchto poststalinských voluntarismů rychle stárnoucího brežněvovského vedení KSSS se stala afghánská válka, tolik připomínající válku krymskou. Už u Jurije Vladimiroviče Andropova (1982–1984) se objevily první náznaky imperativu zásadní změny dosavadního kurzu, jež dále rozvinul jeho oblíbenec Michail Sergejevič Gorbačov (1985–1991). Začala slábnout dosavadní pevná vazba na SSSR; nastával rozporuplný čas *desovětizace* také československé společnosti.

Od r. 1982 se objevily první náznaky návratu k volebnímu doporučení Souhrnné prognózy Prognostického ústavu zhruba od přelomu let 1986–1987 přímo i nepřímo naznačující nutnost revize *Poučení z krizového vývoje*. Stranická pravice kolem Vasilu Bil'aka však houževnatě bránila aktualizované linii leninského NEPu; Prognostický ústav ČSAV se znelíbil (o jeho likvidaci předsednictvo ÚV KSČ rozhodlo 14. listopadu 1989). Oddalování reforem na druhou stranu naopak ohlašovaných přispívalo zpětnovazebně ke slábnutí vedení KSČ; r. 1988 demisionoval z nejvyšších funkcí Lubomír Štrougal, momenty naprosté rezignace se objevovaly i u jeho nástupce Adamce. Dobovou situaci pocitů posledního vedení KSČ nejvýstižněji komentoval generální tajemník ÚV KSČ Miloš Milouš Jakeš: „*Jsme sami jako kůl v plotě*“.

12. Polistopadové zamyšlení

Slabostí režimu, nadto oslabeného i moskevským vzdálením, sílila opozice. Dopady připravované *maltské dohody* SSSR – USA (podepsána 3. prosince 1989) zvýraznily v politických vedeních sovětizovaných (satelitních) států nejistotu a zmatek. Spouštěcím mechanismem zvratu se v československém případě stalo 50. výročí *Mezinárodního dne studentstva*.

Pietní shromáždění, organizované Socialistickým svazem mládeže, zrušilo snad samo sobě domluvený program a vydalo se z Albertova mimo povolenou trasu pochodu do centra města. Na Národní třídě se střetlo s připravenými příslušníky pohotovostního pluku Sboru národní bezpečnosti a neověřená zvěst o údajné smrti neexistujícího studenta Růžičky (ve skutečnosti nižšího důstojníka Státní bezpečnosti Zifčáka) vedla v poslední listopadové dekádě k vlně masových demonstrací, které vrcholily vznikem *Občanského fóra* a *Verejnosti proti násilíu*. Kulaté stoly, které se ve vznícené atmosféře konaly po zbytek roku, vynesly po Husákově demisi do prezidentského křesla 29. prosince 1989 Václava Havla a o den dříve Alexandra Dubčeka do čela Federálního shromáždění. Zrušení ústavního článku o vedoucí úloze Komunistické strany Československa předešlo postupné ztráty mechanismů mocenského monopolu, jak vznikaly od únorového zvratu r. 1948; tento proces se v nastalém vnitrokomunistickém zmatku ještě urychlil v úzké vazbě na vystupování desítek a stovek tisíců členů z KSČ, tentokrát bez čistek. *Ze státostrany se stávala politická demokratická strana se zátěží – dodnes ne zcela překonanou – před- i pouňorových resentmentů.*

Zbývá otázka po smyslu a vymezení podstaty komunistického hnutí, postižení jejího polistopadového stavu, časově postihujícího takřka třetinu jeho existence, i otázky po možných východiscích z jeho současného stavu. Otázka nesnadná a bolestná volající po chirurgické neosobnosti a oproštění věcnosti. Téma ne zcela zralé, ale o to více odpovědné a nepřesahující kritické meze kritického věcného zamyšlení. Tedy odpovědi svou povahou nutně diskusní a neoslnivé.

Po rozpadu KSČ zprvu na federativní a později do dvou národních subjektů se dominantním nástupcem a nejprestižnějším subjektem v tříšti komunistického hnutí stala Komunistická strana Čech a Moravy. Ostatní polistopadové komunistické subjekty (Strana Levý blok, Hnutí sociální spravedlnosti, Demokratická strana práce, Strana demokratického socialismu, obě Komunistické strany Československa) byly poměrně rychle marginalizovány, zatímco KSČM prokázala čtvrtstoletou odolnost a stala se jedním z nejsilnějších subjektů evropského komunistického hnutí na přelomu 20. a 21. století. Třebaže uvnitř komunistického hnutí existovaly a snad i existují snahy o rozvíjení ideového odkazu hnutí minulosti, v průběhu polistopadové doby převládly agendy ryze praktickopolitických aktivit všeho druhu, které posléze víceméně splynuly se současnou českou politikou scénou a jejím autodegradujícím směřováním.

Počáteční stádium vzdutého antikomunismu posléze vyhaslo během druhého polistopadového desetiletí generačně i nástupem tzv. postmodernity, která v nejrůznějších formách neoliberalismu v podstatě reflektuje klasický liberalismus 19. století doplněný obdobně zaměřeným konzervativismem nezřídka křesťanskoklerikálního zaměření. Strádání včerejška vystřídala oslabující prosperita dneška zděděná ze sociálního státu poválečného zlatého věku; bohatí těžící z neustálých pokroků technologií tak v diskrétnu cenzury nadbytečných informací skrývající ty skutečně podstatné zprávy o narůstajících sociálních nerovnostech bohatnou na úkor středních a chudinských vrstev. Objektivní, zpětně ověřitelná pravda byla a je nahrazována deformovanou abstraktně formalistní korektností, jež je vlastně svým opakem; *naše doba se stává hodnotově rozmazanou*.

Nastala mravní koroze původních hodnot a ideálů. Jedním z jejích klíčových projevů se stává jev charakterizovatelný jako *bezděčná adorace podprůměru*. Současné komunistické hnutí není nepoznamenáno tímto sesuvem – jako celá česká a evropská společnost. Připojíme-li k tomu až zbytečně tápavou dějinnou cestu – sebereflexi československého a českého komunistického hnutí postčeskoslovenského období, rýsuje se tu několik zřejmých premis. Do značné míry se týkají i druhého proudu kdysi jednotného hnutí – socialistického dělnického hnutí sdruženého v také upadající Socialistické internacionále.

V praktické (výkonné) politice se tento všeobecný pokles kulturnosti (vzdělanosti) projevuje *postupným zapomínáním řemesla* (její technické, formální stránky). Zprvu se oživší historická paměť vyjevila jako resentimenty dávnější i bližší historické minulosti,

aby se – doslova před očima – přetavila do svého opaku: sebestředného konzumně (spotřebitelsky, kořistně, a tím i nanejvýš povrchně) prožívaného současného času. Bohužel ale všechny levicové politické subjekty v lepším případě nepřesáhly úroveň parlamentních politických stran (ve stylu Petroniovy *Hostiny u Trimalchiona*). Postupující sociální atomizace a všeobecně sdílená nechuť k společenské odpovědnosti se nemohla neprojevit i na levici, zvláště když rozhodná část jejích tradičních podporovatelů přešla v druhé části komunistického čtyřicetiletí do dolních a středních pater středních vrstev. Nejen komunisté se ale nestali současně silnými politickými hnutími svých generačně předcházejících předků a ztroskotali na své neschopnosti přesvědčovat střední vrstvy. Profesní dovednosti včetně nových forem řízení (managementu, menedžmentu) musí být integrovány do klasického systému levicových hodnot. Není možné čekat na zázraky politických revolucí: byť je nelze vyloučit a zavrhnout, východiskem-inspirací, nikoliv všeřešením, je čínská cesta přizpůsobená poměrům té které země a rozvržená na desetiletí dopředu.

V praktických úlohách všedního dne opakovaně i levicová politika v řadě případů často selhala; ideje, ke kterým se hlásila, se staly pro tyto lidi-voliče-sympatizanty rozmazanými; orientace na pomyslné individuální kariéry spolehlivě zničily její renomé. A tak faktické nezvládnutí těchto úloh přes úsilí, které bylo v tomto ohledu vynaloženo, a posléze podlehnutí rutinní značně oportunní politice založilo *trajektorie postupného sestupu do politického podpalubí*. Takže značná část mých doporučení se netýká oslnivých intelektuálních výbojů, jak jsem již naznačil, ale právě oněch *protivně prozaických základů*.

Především je nutné rozhlížet se kolem sebe v naší současnosti. Má-li být ideologie a programatika přesvědčivá, je nutné *věcně* – nikoliv však populisticky – odpovídat na potřeby sympatizantů a voličů. Ledacos lze prosadit, ale ne vždycky. Schopnost kompromisu a širšího konsensu není oportunismem, je-li podložena individuální mravností a slušností i seriózní odborností, ale také schopností přenášet podněty v krátkých časových posuvech na místa, která jsou kompetentní je řešit – záporně i kladně zodpověditelné. Při zachovávání všech demokratických mechanismů a postupů je nutné dbát především o určité jistoty těchto *lidí práce*. Jednoznačná odpověď pro převládající diletantismus doby na tyto „technické“ otázky je krajně nesnadná nejen na levici, ale právě tak na pravici.

Otázka historické paměti je z tohoto hlediska otázkou po *anamnéze* základních přístupů. Je zřejmé, že nic z dosavadních revolučních zkušeností by nemělo být zapomínáno.

Z druhé strany všechno, co vykonal socialistický proud, není a priori zavrženíhodné. Odkaz našich prvních prezidentů TGM a EB i jejich důraz na individuální odpovědnost a mravnost (humanitní a socializující demokracie) tuto zkušenost jen dále obohacují a rozvíjejí. Má blízko k reformně komunistické tradici, u jejíchž kořenů stojí Šmeral, a na něž navazují Šverma, Šilhán a Ransdorf. S tím úzce souvisí i *princip kultivovaného výkonu* agend politické všednodennosti, který je založen na kvalitě a výběru; tak se jedinci dostávají na ta místa, v nichž jejich kvality vyniknou nejspíše. Důsledné uplatňování dialektického materialismu by v praktické politice mělo vést k respektování dialektiky obecného, zvláštního a jedinečného. Prevence fráze vede k respektování sociální pestrosti, k vyhledávání a posilování toho, co spojuje a povznáší, a naopak k potlačování tříštících prvků a tendencí; k tomu patří i kultura permanentního transgeneračního dialogu, v němž jsou učící současně vyučovanými a naopak. Různé formy NEP, trest' Leninova odkazu i současného úsilí Komunistické strany Číny, jsou možnými inspiracemi na této cestě. To jen naznačuje skutečnou váhu nároků na odborná zázemí levice.

Z těchto výchozích zdrojů by měla být povzbuzována a kultivována *praktická politika hmatatelných kroků* jako východisko programatické tvorby. Obnova klasické struktury-hnutí je odkazem ČSSDS; mládežnická, ženská, tělocvičná (sportovní), kulturně vědecká, odborová, družstevní, ale také podnikatelská *zájmová složka* využívající dnes už samozřejmých možností elektronické gramotnosti stejně tak jako znalosti praktického vedení schůzí, pořizování soustavných informací jsou základem možné cesty vedoucí k dosahování nových úspěchů včetně naplňování dlouhodobých cílů komunistického a vůbec socialistického hnutí. Potenciální podněty skýtá i informace o vývoji a možnostech kibuců. Aniž by se pomíjely zájmy a potřeby chudinské vrstvy, rozhodující pro budoucnost české levice je vztah ke středním vrstvám a nalézání přesvědčivé programové náplně.

Jakkoliv se tyto podněty vzhledem k aktuální situaci české levice mohou zdát formou science fiction, někde tudy vede cesta do rozumnější levicové budoucnosti. Ve světě pozdního kapitalismu, v němž žijeme, se budoucnost Evropy i Západu jako celku zdá být spíše chmurnou; o to více platí heslo Římského klubu *myslet globálně, jednat lokálně*. Jednat leninsky, aniž by této velké osobnosti ruských dějin byl přiznáván nadměrný význam; docenění a obohacování odkazu evropského klasického sociálního státu třetí čtvrtiny 20. století (kam spadá i Pražské jaro), včetně renesance kritického myšlení a hledání na

100. VÝROČÍ KOMUNISTICKÉHO HNUTÍ Jiří Malínský – Sto let. *K otázce přesahů československého a českého komunistického hnutí*

rozmezí historických odkazů KSČ, ČSSDS a ČSNS, je cestou sice dnes obtížně představitelnou, ale nikoli nenadějnou.

Sledování globálního vývoje lidstva je další velkou výzvou, se kterou souvisí i *obnova významu a váhy globálních socialistických struktur*. Dialektický i historický materialismus jsou také nejlepší metodou pro důsledné vysledování historického zhroucení stalinistického (reálného) direktivně socialistického modelu krátkého 20. století. Naděje je zakotvena v sociálně revolučních cyklech; je-li marxismus Hubbleovým teleskopem ducha do vesmíru lidského poznání nastupující komunistické éry, je masarykovský a benešovský odkaz lupou po dějích naší všednodennosti a sociálních mezzo- a mikrostruktur, rodinou počínaje. Humánně orientovaná ekologie je strategií přežívání našeho lidského živočišného druhu, bez kterého biodiverzita a rozmanitost bioty jsou nepředstavitelné. Totéž lze říci i o kosmonautice, byť zde se zdá být čas krajních limitů *velmi vzdálen*. O to bližší a naléhavější je stále citelnější potřeba *celoplanetární emancipační integrace*.

Osvícenství i socialismus volají. Jsme schopni – či budeme schopni – na toto volání adekvátně odpovídat?

O autorovi:

PhDr. Jiří Malínský

*1951. Absolvent FF UK obor archivnictví – dějepis. Po absolutoriu ředitel Podještědského muzea Karolíny Světlé v Českém Dubě (1978-1985) a samostatný odborný pracovník a editor Prognostického ústavu ČSAV (1986-1993). Předseda OV ČSSD Praha 5 (1994-1995), člen obvodní rady MČ Praha 5 (1994-1998). Odborný pracovník Ústředního sekretariátu České strany sociálně demokratické (1994-2016) a vedoucí ústředního archivu České strany sociálně demokratické (2004-2015). Dlouholetý člen ústředního odborného zázemí České strany sociálně demokratické (od r. 1993) a zakladatel a předseda ústřední odborné historické komise (od r. 2003). Člen představenstva Masarykovy demokratické akademie (2009-2015) a výboru Společnosti Edvarda Beneše (od r. 2015) a správní rady Knihovny Miloslava Ransdorfa (od r. 2017). Specializuje se na dějiny českého dělnického socialistického hnutí 19. a 20. století v celočeskoslovenském kontextu a prognosticizujícím záběru se zvláštním zřetelem na kontextově pojaté dějiny českého sociálně demokratického hnutí.

Ladislav Šafránek

Rovnost v nerovnosti, nebo nerovnost v rovnosti?

(příspěvek k diskusi o základním nepodmíněném příjmu¹)

V rámci hledání východisek ze současné ekonomické krize a překonání sociálních i mravních důsledků pandemie koronaviru včetně předcházení jejím cyklickým výkyvům v ekonomickém, sociálním i etickém slova smyslu se objevila ve veřejném prostoru s novou silou recidiva relativně staré ideje zaručeného, nepodmíněného či garantovaného základního příjmu.² V západní Evropě, ale i v lokalitách Asie i obou Amerik i v Africe (Holandsku, Švýcarsku, Finsku, Aljašce, Namibii apod.) se v tomto smyslu v předchozích letech uskutečnilo několik experimentů, které v zásadě kopírují zkrachované pokusy ze 70. let v USA. Přes tyto nepodařené experimenty a mnohokrát prokázanou nereálnost se idea rovného zaručeného nepodmíněného příjmu znovu objevuje, byť zatím v marginálním měřítku a spíše jako exotický námět k diskusi. Jako určitý pokus establishmentu nalézt nějakou variantu řešení složité ekonomické a sociální situace ve společnosti, byť třeba je latentními hrozbami mravních a politických problémů.

V podmínkách české společnosti a formálních politických struktur byla idea rovného nezávislého a nepodmíněného příjmu částečně podpořena Zelenými a Piráty, v obou případech spíše jako alibistická možná alternativa pokoušející se řešit ekonomické a sociální

¹ Přepřacovaná a rozšířená stat' Příliš drahá utopie, Institut české levice, Praha, květen 2020.

² Nepodmíněný příjem se vrací, Hospodářské noviny, 13. 5. 2020, str. 1.

Přišel čas na nepodmíněný základní příjem?, Haló noviny, 21. 5. 2020, str. 5.

Nepodmíněný základní příjem je předstupeň genocidy, Haló noviny, 5. 12. 2020, str. 5.

Základní příjem naplní potřeby občanů, Haló noviny, 18. 9. 2020, str. 3.

problémy společnosti. Jednotná dávka „na minimální živobytí“, což je základem, podstatou návrhu na zavedení rovného příjmu, má potenciál být určitým nástrojem řešení, nikoli však pro svou humanistickou funkci, nýbrž pro vládu. Především proto, že současné sociální systémy se stávají stále složitějšími a méně čitelnými, za druhé stále náročnějšími na správu a řízení, a konečně jsou relativně jednoduché pro zneužívání. Vlády proto mají intenzivní snahu se této zátěži zbavit, rovností, bezprostředností a nepodmíněností sociální systém maximálně zjednodušit. S jistou nadsázkou lze konstatovat, že základem posuzované koncepce nepodmíněného základního příjmu je idea financování lidských práv právě jeho prostřednictvím.

Podstata a rozpory nepodmíněného příjmu

Základní nepodmíněný (všeobecný, universální apod.) příjem je obecně chápán jako **systém sociálního zabezpečení v podobě jednotné pravidelné dávky vyplácené ve stejné výši všem lidem bez jakýchkoli podmínek**. Apologeti rovného nepodmíněného základního příjmu (dále jen ZNP) od něj očekávají, že by mohl v budoucnu plně nahradit současný složitý systém sociálního zabezpečení a poskytnout každému prostředky bez ohledu, zda pracuje, nemůže pracovat či pracovat nechce. Vedoucí propagátor koncepce v České republice sociolog Marek Hrubec definuje ZNP v tuzemských podmínkách jako příjem, který dostává každý občan nezávisle na své ekonomické situaci či jiných podmínkách a který mu umožňuje zajistit důstojný život ve společnosti. Neboť „každý občan má právo na spravedlivý podíl na bohatství země, kterou sdílí s ostatními občany“. Domnívám se, že již v této tezi je koncentrovaně ukázán základní problém, základní neřešená a „citlivě obcházená“ idea koncepce, resp. její základní ideové, ekonomické a koncepční protimluvy. A to jednak **asociální reakční rovnostářství, rozporné jak se socialistickým pojetím práce a odměny za ni, tak liberální koncepcí svobody a odměňování, suverenity lidského individua**. Druhým základním problémem je koncepce financování ZNP, kterou stoupenci koncepce zřejmě vědomě obcházejí. Obecně lze konstatovat, že dosavadní studium koncepce se soustřeďuje téměř výhradně na sociální aspekty problema-

tiky, pohybuje se v obhajobě často velmi fiktivních výhod, popisu domnělých výhod a opomíjení racionálních aspektů věci.³ A jaká že bude výše ZNP? Odpověď je jasná a opírá se priority, koncepce a pravidla nadnárodního zastřešujícího orgánu – Iniciativy evropských občanů. Prostředky na zajištění ZNP budou záviset na výši ZNP, který si podle koncepce občané stanoví hlasováním v demokratických volbách včetně toho, z jakých zdrojů se budou náklady hradit.⁴

Výhody NZP se zdají být jasné. Jde „pouze“ o to, nastavit NZP tak, aby stát nebyl ruinován a aby současně umožnil lidem žít. To je jedna stránka problémů, jak upozorňují propagátoři koncepce. Od NZP očekávají, že by mohl v perspektivě nahradit dosavadní systém sociálního zabezpečení a poskytnout každému stejné prostředky bez ohledu na to, zda pracuje či nikoli. Bohužel nevidí obrovské prostředky, které koncepce předpokládá (blíže viz v další části). Úspora části nákladů na správu sociálního zabezpečení z titulu NZP náklad na jeho provoz nikterak podstatně nesníží. Smysl experimentu je tak de facto omezen pouze na státy ekonomicky a sociálně bohaté, kde občané a firmy řádně platí vyšší daně, a kde je práce ceněnou a plně uznávanou hodnotou, stejně jako např. rodina a vzdělání. I v České republice by jednotná dávka mohla nahradit stávající bezedný chaotický (ne)systém, v němž se sociálně vyloučení či notoricky parazitující spoluobčané vyznají lépe než ministerští pracovníci.⁵

Jsme státem, který je ekonomicky i mravně připraven na nepromyšlený rovnostářský experiment? Aktuálně máme již první (a obecně nedobré) zkušenosti z rovnostářství v pomoci občanům, zaměstnancům, zaměstnavatelům i OSVČ při překonávání negativ-

³ Podle Marka Hrubce by ZNP byl velmi důležitým sociálním přístupem k existenčním problémům lidstva. Dokonce i vyrovnání společnosti s nedostatkem placené práce. Základní nepodmíněný příjem tak tvoří materiální základ, který každému umožní založit dobře svůj život.

⁴ V dokumentech Iniciativy evropských občanů za NZP se jeho pojetí charakterizuje následovně:

NZP je všeobecný, v principu každý člověk bez ohledu na věk, původ, místo bydliště či profesi má na tuto finanční dávku právo.

NZP je individuální, právo na něj má každý lidský jedinec bez ohledu na počet členů domácnosti či rodinný stav, současně platí princip osobní odpovědnosti za jeho čerpání.

NZP je nepodmíněný, je pokládán za lidské právo, které by nemělo záviset na žádných podmínkách.

NZP by měl být dostatečně vysoký, aby člověku zajistil životní úroveň odpovídající sociálním, ekonomickým a kulturním standardům společnosti a zabránil chudobě (NZP by měl být minimálně na úrovni hranice chudoby podle standardů Evropské unie, což odpovídá 60 % tzv. národního mediánu ekvivalizovaného čistého příjmu).

⁵ Je symbolické, že se otázce NZP podle dostupných informací v zásadě nevěnovala žádná z mnoha vládních a ministerských komisí pro reformu sociálního či důchodového zabezpečení a dalších.

ních důsledků pandemie. Zkušenosti to rozhodně nejsou pozitivní, a to i přes masivní sebechvalu vlády. Jakkoli se to vládní optimisté ve svém zoufalém tápání nad neexistujícím systémovým řešením krize snaží zamaskovat a nějaká systémová, koncepční pozitiva nalézt. Výsledky, jakkoli jsou dosud pouze dílčí, jasně prokazují, že na nepodmíněný příjem nelze spoléhat a opírat o jeho možnosti nějaké racionální vize. A to ani v relativně vzdálené budoucnosti. Ekonomicky, sociálně, kulturně, politicky i způsobem života či přijatými hodnotami. **Platba za „občanství“ vyžaduje občany, kteří nejen berou, ale také státu dávají.**

Vraťme se k fundamentálním, základním otázkám. Z jakého titulu vzniká každému nárok na „spravedlivý podíl na bohatství země“? Co kvalitativně i kvantitativně vytváří a představuje onen „spravedlivý podíl“? Kde je promítnut princip zásluhovosti, jinak prioritní pro levici i pravici?

Pro veřejnost⁶ je nepodmíněný základní příjem pravidelnou dávkou státu všem občanům, kteří mohou mít současně v souběhu další příjmy, aniž by to příjem nepodmíněného základního příjmu jakýmkoli způsobem omezovalo či redukovalo. Tak prý bude zajištěna nezávislost občana na zaměstnavateli, uvolněn pracovní trh, který bude zásadním způsobem osvobozen od asymetrického donucení a který donutí zaměstnavatele nabízet pracujícím „smysluplnou práci“ (oblíbené a bezobsažné rčení Václava Havla). Zde je na místě upozornit, že podobné naivní úvahy a fráze nejsou žádnou novinkou a je typické, že se jimi zabývali především idealističtí filosofové, utopičtí reformátoři či futuristé, zatímco ekonomická věda je od podobných představ významně separována.⁷

Nepřímo této problematice věnovali pozornost takoví duchové, jako utopičtí socialisté, Thomas More, Charles Fourier, Thomas Paine, Robert Owen, Pierre-Joseph Proudhon. Ale také teoretik liberalismu John Stuart Mill, filosof Bertrand Russell a podle mnohých k veřejnému překvapení i guru mnohých liberálních ekonomů Milton Friedman v podobě tzv. „negativní daně“⁸, ale i řada dalších hledajících cesty k překonání příjmové

⁶ Pokud se veřejnost o problematiku vůbec zajímá, což lze, alespoň v širším měřítku úspěšně vyloučit.

⁷ V poslední době jsem zaznamenal nesmělé pokusy stoupenců teorie nepodmíněného základního příjmu „opřít se“ o ekonomické vědy snahou přivlastnit si základní myšlenky behaviorismu.

⁸ Autor známého výroku o ekonomické svobodě, která je základní podmínkou svobody politické, plédoval pro negativní daň, díky níž by lidé do určité výše příjmů neodváděli daně a naopak sami peníze inkasovali. Tato dávka by podle něho mohla nahradit jiné formy státní podpory a snížit náklady na administrativu. Jeho návrh znamenal převedení sociálního systému do jedné finanční dávky, vyplácené formou daňové vratky. Čímž by si člověk méně vydělal, tím by byl jeho daňový bonus vyšší. Návrh, v širším

a existenciální nerovnosti ve společnosti. Dle mého názoru však jde pouze vizuální, umělé přiřazování, nikoli odraz reálného názorového souznění, jehož smyslem je ideu nezávislého základního příjmu popularizovat prostřednictvím odkazů na renomované a oceňované ekonomy a zařadit se v jednotlivých případech i jejich „nobelovským“ renomé. To je příběh Paula Krugmana, Thomase Pikettyho, Macura Olsona, Paula Colliera a mnohých dalších. To však neznamená, že by tito myslitelé přijali myšlenku nezávislého základního příjmu za vlastní. Naopak.

Celkově lze konstatovat, že podpora koncepce ze socialistické (autenticky levicové) části politického spektra souvisí s problematikou abstraktně pojímaných a blíže nedefinovaných lidských práv, všeobecnou humanistickou emancipací a hypotézou, že sociální jistoty jsou předpokladem a základnou svobody. Jde o ryzí utopii, sice v dějinách opakovanou, nicméně nerealizovanou. Pokud jde o kapitalistické, neoliberální spektrum jako protiváhu socializačních tendencí, tak ono se s ideou NZP zjevně dostatečně vyrovnalo, což jistě nevylučuje sporadické pokusy o hledání alternativ. Nalézám zde, s vědomím kritiky od vážených kolegů, jistou paralelu mezi pravicovou racionalitou (bohužel nesystémovou) „klasické pravice“, populistickou iracionalitou politických stran a hnutí „na jedno použití“ a protestantskou etikou Maxe Webera. Nás však zajímá především část politického spektra pokládaného na autentickou levice, neboť koncept NZP má být jakousi přitažlivou alternativou panujícího kapitalismu v jeho několika metamorfózách a modifikacích. Nutno však uvést, že názorové spektrum o podstatě a významu NZP i na straně autentické levice je mnohorozměrné, ba antagonistické. Uvedme si dva příklady.

V prvním exposlanec a předseda KSČM Kutná hora Jan Klán na otázku redaktora Haló novin, zda si myslí, že koncept nepodmíněného základního příjmu pomůže k návratu levice na výsluní, resp. zda nejde jen o projekt, aby kapitalismus mohl přežít svou vlastní krizi, odpověděl připomenutím základního hesla komunismu „každému podle jeho potřeb“. Heslo NZP je pak „každému podle jeho základních potřeb“. Základní nepodmíněný

pohledu vydávaný za aplikaci koncepce NZP, je ve skutečnosti systémem s příjmem silně ovlivněným prací. Vazba mezi prací a prostředky na obživu se neruší, nýbrž posiluje. Na rozdíl od řešení nabízeného (a referendem odmítnutého) ve Švýcarsku (viz dále) Friedmanovy teze následně rozvinul další nobelista James Tobin (známý návrhem na zdanění měnových spekulantů). Jeho ideu fixní částky vyplácené všem občanům se marně snažil prosadit v USA již v roce 1972 prezidentský kandidát George McGovers proti Richardu Nixonovi. Znamená to, že idea NZP je předmětem zájmu ekonomů, sociologů i politiků již celá desetiletí, a dále to, že není jen, jak se řada autorů mylně domnívá, nějakým výlučně levicovým či dokonce levičáckým konstruktem. Její nerealnost potvrzuje jak levice, tak pravice.

příjem je tedy jakýsi malý komunismus, předstupeň samotného komunismu, neboť základním příjmem mají být naplněny pouze základní potřeby lidí. Základní příjem je krokem k postupnému naplňování všech potřeb později, až bude společnosti více rozvinuta. Nepodmíněný základní příjem zajišťuje základní příjem každému člověku nepodmíněným způsobem, takže člověk nemusí naplňovat žádné podmínky pro to, aby příslušnou částku od státu pravidelně dostával. Ve většině koncepcí NZP se počítá s tím, že by NZP dostával každý dospělý člověk, v některých verzích i jejich děti.⁹ Jsem názoru, že **poslední věta jasně a přesvědčivě ukazuje idealismus, nepropracovanost a faktický neodpovědný sociální hazard s osudy miliony lidí, celých generací**. Vznikne nárok na rovnou nepodmíněnou dávku rozdělovanou státem s vyloučením principu zásluhovost okamžikem zrodu, nebo nabytím zletilosti? Podobných otázek se nabízí celá řada.

Naproti tomu Roman Blaško, místopředseda KSČ, pokládá koncept NZP za předstupeň genocidy. Na rozdíl od dalších i výrazně levicových autorů zcela oprávněně zasazuje koncept do širších souvislostí vlastnických vztahů, což jiní autoři nepochopitelně ignorují, přičemž by mělo být každému jasné, že bez zasazení do rámce výrobních vztahů nemůže reálně jít o nějaký smysluplný humanizační prvek s vysokou vypovídací hodnotou. Autor nešetří odsudkem koncepce konstatováním, že **uplatnit NZP v třídní společnosti, kde je u moci kapitalistický liberalismus, je doslova zločin**. Celý systém pokládá, na rozdíl od zatím ještě většinového názoru, za absolutně nespravedlivý. Lidem je třeba místo peněz dát práci. To je prioritní úkol. Na rozdíl od apologetů NZP se domnívá, že krutá závislost sociálně slabých na NZP nebude motivovat lidi k tomu, aby pracovali, vzdělávali se a integrovali se do většinové společnosti¹⁰.

Další silná názorová platforma, ovládající pravicovou (a do jisté míry i středovou) scénu, již jsou libertariáni, žije v představách, že zavedením nepodmíněného základního příjmu by došlo k výraznému zjednodušení sociálního systému, a tím i k administrativní a finanční náročnosti jeho správy. Racionalita jejich úvah je v tom, že řešení rovnosti občanů na spotřebě bohatství společnosti v realizační fázi přesouvají např. do koncepce Milтона Friedmana a jeho následovníků. Zajímavé je, že mezi obhájci koncepce NZP,

⁹ Kam utekli voliči levice, Haló noviny, 2. 12. 2020, str. 5.

¹⁰ Nepodmíněný příjem je předstupeň genocidy, Haló noviny, 5. 12. 2020, str. 5.

resp. těmi, kteří by mohli pretendovat na alespoň částečné inspirátory koncepce, není nikdo z tvůrčí dílny následovníků Karla Marxe, Fridricha Engelse, Adama Smitha či Davida Ricarda. Není to proto, že jde o ekonomy, kteří **zcela logicky nevidí příčiny nerovnosti v abstraktně chápaných lidských právech, nýbrž v ekonomických vztazích?**

Není to proto, že společenská nadstavba, kam humanitární vztahy patří, je odrazem základny, že vztahy lidí se projevují jako jejich zájmy, že historicky prioritním principem sociálně spravedlivé společnosti je princip zásluhovosti? Není to proto, že autoři a apologeti koncepce NZP dělají vše proto, aby se nemuseli konfrontovat s Marxovou koncentrovanou podstatou socialismu „každý podle svých schopností, každému podle jeho práce“? Snad ani oni nepopřou, že k diskuzím o problematice nepodmíněného základního příjmu dochází (od prvopočátku však neúspěšně) buď ve vyspělých neoliberálních ekonomikách založených na svobodné volbě příležitostí se snahou zakrýt její vykořisťovatelskou podobu, nebo naopak v chudých ekonomikách „třetího světa“, možná s cílem zajistit jejich obyvatelům základní životaschopné dávky a zabránit tak možnému agresivnímu, latentnímu sociálnímu výbuchu násilí.¹¹

Od humanismu k technickému pokroku

Odpovědí na tuto otázku může být zjevná změna argumentů pro zavedení nepodmíněného základního příjmu. Zatímco od zrodu myšlenky vyvolané utopií rovnosti v podmínkách antagonistické třídní společnosti byl její základ spatřován v obecně humanistických, všelidských dimenzích, navíc v abstraktní poloze, v současnosti zaznamenáváme

¹¹ Jsem přesvědčen, že reálné řešení této problematiky nabízí Marxovo učení (ovšem nikoli jen jeho) jako teoretický a ideový základ činnosti většiny komunistických stran. V dokumentech KSČM je tato vazba dána výchozí tezí, že „kapitalismus není řešením, budoucností je socialismus“. Ten je chápán jako demokratická společnost svobodných, rovnoprávných občanů, společnost politicky různorodá, založená převážně na společenském vlastnictví výrobních prostředků, jež každému poskytuje příležitost uplatnit jeho pracovní schopnosti, nadání a vzdělání a možnost reálně se podílet na vytváření podmínek nového života (Stanovy KSČM). Mám za dostatečně zjevné, že v tomto vymezení socialismu není nic o podpoře nepodmíněné dávky všem bez rozdílu a bez ohledu na jejich přínos k tvorbě bohatství společnosti. Přesto někteří představitelé KSČM pravděpodobně pod vlivem nevědomí a netřídního, bezbřehého populismu ideu přijímají s pochopením, a to v době, kdy ji věcně i ideově odmítají jak hlavní opoziční strany, tak i strany vládnoucí koalice. Pokud zejména u některých poslanců za KSČM jde v podpoře koncepce NZP o snahu přiblížit se lidem a nalákat je na předvolební sliby, což nelze vyloučit, je to ve finální fázi již nikoli pouhý populismus, ale hloupost a neodpovědnost.

v tomto ideovém zakotvení podstatný posun. Zatímco ještě před několika málo desetiletími se idea NZP opírala o vzletná slova Deklarace práv občana a člověka Francouzské revoluce (a obdobně USA) počínaje přes všeobecnou deklaraci lidských práv Valného shromáždění OSN po obdobné závazky zakladatelských dokumentů Evropské unie, se **aktuálně základ konceptu nepodmíněného základního příjmu přesouvá do oblasti vědeckotechnického rozvoje a jeho výrobní aplikace** (v rétorice některých aktérů do oblasti řešení důsledků čtvrté průmyslové revoluce).

Podívejme se nyní na základní argumenty stoupenců a odpůrců ideje nepodmíněného základního příjmu. Nejprve si připomeňme, že v podmínkách České republiky (stejně jako ve většině dalších relevantních „zájemců“ o koncept) nejsou mezi jeho navrhovateli pouze již zmínění idealističtí ekonomové, nýbrž krátkodobě i reálně uvažující pragmatici z tak odlišných stran politického spektra, jako je ODS a KSČM.¹²

Hlavní argumenty pro a proti nepodmíněnému základnímu příjmu

PRO	PROTI
zajištění živobytí po dobu, kdy většinu lidské práce nahradí stroje zjednodušení provozu sociálního státu	růst veřejných výdajů a nutnost hledat nové zdroje daňových příjmů ztráta motivace pracovat
zvýšení kupní síly obyvatel a stimulace hospodářství rozvoj podnikání v důsledku menšího strachu z ekonomického selhání tlak na zlepšení pracovních podmínek v neatraktivních profesích redukce sociálních bariér	oslabení konkurenceschopnosti jednotlivých ekonomik na globálním trhu hrozba snadného rozvrácení sociálního systému masovou migrací ztráta politické a morální dimenze v důsledku centrálně řízené solidarity popření zásady zásluhovosti

Jak je patrné na první pohled, **skutečná podstata problému je v jeho ekonomickém krytí**. Neboli v zodpovězení základní otázky: kdo, jak, a z čeho tento sociální experiment

¹² Konkrétně ideu rovné dávky v době vlády ODS prosazoval „ekonomický expert“ a obdivovatel Tobinových teorií Vlastimil Tlustý – naštěstí neúspěšně. Navrhoval rovnou dávku ve výši 6.000 Kč, která by měla nahradit podporu v nezaměstnanosti, sociální podporu a všechny dětské přídavky, stejně jako nemocenskou a mateřskou dávku. Rovná dávka měla získat podobu odčitatelné položky z hrubého příjmu. Ze strany KSČM obhajovali a prosazovali koncept nezávislého nepodmíněného rovného příjmu bývalý poslanec Vojtěch Adam, dlouholetá europoslankyně a místopředsedkyně KSČM Kateřina Konečná a dlouholetá místopředsedkyně KSČM, poslankyně a předsedkyně rozpočtového výboru sněmovny Miloslava Vostrá. Posledně jmenovaná naivně a bez argumentů, pouze „emocionálně“ poměrně naivně v konceptu NZP vidí jakési vnější „polidštění“ kapitalismu.

zaplatí. Na to bohužel neexistuje reálná odpověď, nějaké alternativní projekce. Diskutuje se alternativně o základním příjmu na každého občana s nárokem vzniklým dnem narození a návrhem poskytování dávky pouze dospělým občanům. Bohužel ani zde neexistují nějaká reálná tvrdá data, natož pak vysvětlení toho, jak by byla zajištěna existence nedospělých občanů přesto, že ve skutečnosti návrh sám **představuje v historii dosud nepoznanou diskriminaci části populace**. Druhým zásadním reálně obcházeným problémem je **obsah, kontrola a organizace systému čerpání a využívání volného času v pracovních i mimopracovních aktivitách**. Tedy formy, metody a legitimita například dočasných pracovních aktivit s příjmy nad rámec nepodmíněného základního příjmu.

Dle mého názoru reálně uvažující a dostatečně racionální ekonom znalý základních vztahů, zákonitostí a mechanismů ekonomiky, stejně jako racionálně a za horizont volebního období pohlížející politik potvrdí, že váha argumentů pro zavedení nepodmíněného základního příjmu má mnohem menší bonitu než názory opačné, odmítající a že argumenty PRO jsou velmi relativní, existenciálně závislé na mimoekonomických psychologických a hodnotových aspektech. Naproti tomu argumenty PROTI jsou přesvědčivě kvantifikovatelné a dokladovatelné. Ve střetnutí „tvrdých dat“ s vágními úvahami, domněnkami a vírou, že člověk je v jádru dobrý a rozhodně by nikdy nezasloužené výhody nepřijímal, v boji reálných výsledků a idealizovaných představ o člověku, vítězí realita. Jakkoli je to někdy nepříjemné. Na tom, je konec konců stavěna teorie existencialismu nejen v pojetí Jeana Paula Sartra.

Autoři koncepce nepodmíněného základního příjmu vycházejí z myšlenky, mnohými nepřiliš dovedně skrývané, že společnost je povinna se o své občany starat bez ohledu na to, zda a nakolik vůbec se tito občané na životě společnosti, jejím rozvoji a prosperitě podílejí, a dokonce tuto péči očekávají či chtějí. Nemusíme být zrovna stoupenci a aplikátory sociálního inženýrství v intencích Charlese Darwina nebo Thomase Malthuse, abychom pochopili, že rozvoj společnosti nestojí na humanistických altruistických představách nej-různějších charit, nadací či nezávislých iniciativ nej-různějších filantropů. Především proto, že jejich úsilí v optimálním případě může pouze částečně a nikoli v převažující míře zmírnit dopad vnějších, externích podmínek na sociálně či fyzicky handicapovaného jedince, nikoli však jeho handicap odstranit. To platí přirozeně nejen v individualizované podobě, nýbrž i na jejich více či méně početné skupinky. **Rozporné či nerovné postavení**

člověka, resp. kolektivu lidí ve společnosti, nemůže žádný nepodmíněný základní příjem zrušit ani výrazněji omezit, pokud nepřestává existovat společenský, politickoekonomický systém, založený na vykořisťování člověka člověkem. Těmto problémům spojeným se změnou vlastnictví výrobních prostředků neboli změnou panujících výrobních vztahů, se však i největší obhájci teorie NZP vyhýbají jako čert kříži.

Nový přístup ke koncepci nepodmíněného základního příjmu, který je jeho protagonisty pokládán a priori za „epochální nástroj sociální spravedlnosti“ (!) se opírá o hledání východiska z empiricky ověřené skutečnosti rostoucí nezaměstnanosti z titulu technického a technologického pokroku. Ten údajně v rostoucí míře vytěsňuje pracující z pracovního procesu. Jeden z největších propagátorů a obhájců teorie NZP Philippe van Parijs například tvrdí, že technologické předpoklady pro zavedení NZP jsou dány tím, že stroje postupně přebírají většinou především manuální práce. Pokud bychom pokládali pracovní místa za nedostatečný zdroj, mohli bychom tím zdůvodnit, podle názoru čelného českého obhájce předmětné ideologie Marka Hrubce, zdanění pracujících ve prospěch těch, kteří pracovní místa nemají. Takové pojetí se mi však zdá být v zásadním protikladu s přístupem, logikou, a především ekonomickými vztahy. Podle ní totiž pracovní místo zdroje (čas, úsilí) spotřebovává.¹³

¹³ Zde jsou na místě dvě poznámky. První z nich se týká kontroverzního chápání NZP a vypadá přitažlivě. Jde o otázku postavení a působení systému sociálních dávek a systému státní sociální podpory. Objevují se názory, že zavedením NZP dojde (resp. vyvolá) jejich rozpad. Obhájci koncepce tvrdí opak a verbálně, tzn. bez pádného přesvědčivého argumentu dovozují, že ve skutečnosti zavedením NZP dojde k užšímu propojení a posílení vzájemných vazeb obou systémů. Nepodmíněný základní příjem prý zajistí základní potřeby lidí (jaké, kdo je určí, kdo je zajistí apod.), zatímco podmíněné sociální dávky budou naopak zaměřené na specifické potřeby handicapovaných a sociálně znevýhodněných. V prvním případě jde prý o naplnění principu sociální rovnosti, v druhém o naplnění principu sociální odlišnosti. Otázkou opět zůstávají anonymní zdroje krytí obou součástí a určení kritérií na faktickou separaci občanů na zabezpečené pouze NZP na jedné straně a vyčleněné pod režim „zvláštní péče“. Druhým závažným okruhem otázek vyvolávajícím řadu dalších a vyplývajících v podstatné části z důsledků průmyslové revoluce je naplnění volného času pracujících po jejich uvolnění z pracovního procesu, resp. v důsledku zkracování pracovní doby. Nemusíme být zrovna stoupenci sociálního darwinismu, abychom pochopili destruktivní dopady NZP na občanskou veřejnost, pokud by jí byl ponechán volný prostor pro sebeuplatnění. Rozšiřování volného času, tedy prostoru pro sebeuplatnění (neřešíme zde jakým směrem a v jaké šíři musí počítat s razantním omezením lidských práv zejména z pohledu volnočasových aktivit. Ostatně k tomu dojde i bez NZP v důsledku objektivního procesu zkracování pracovní doby v důsledku růstu produktivity práce především automatizací, digitalizací a robotizací výrobního procesu. Buď zkracování pracovní doby, nebo růst nezaměstnanosti a sociálního napětí. Představa o řešení tohoto napětí přidělováním fixních částek z NZP je neodpovědnost a nepochopení objektivnosti společenských zákonitostí (bliže viz: Základní příjem naplní potřeby občanů, Haló noviny, 18. 9. 2020, str. 3).

Racionálnější, resp. dialekticky uvažující stoupenci teorie NZP se postupně dostávají na pozici, kdy si kladou oprávněnou otázku po zdrojích příjmů pro saturaci systému. Těmito příjmy mohou být, bez ohledu na území, čas a nároky, pouze daně, případně půjčky, a další negativní modely zadlužování státu i jednotlivých společenských aktérů vč. mas pracujících. Nahrazení těchto nákladů úsporami ve správě sociálních dávek zní sice hezky, nicméně nereálně. Novodobí iniciátoři nepodmíněného základního příjmu se zjevně domnívají, že přechodem na tento zaručený příjem zmizí nezaměstnanost, nemocnost, stav nouze, chybějící bydlení, parazitování, nechť pracovat a další rozšířené negativní jevy. Nebo snad lze věřit představě, že dostane-li člověk bez zásluhy fixní pravidelnou nepodmíněnou finanční částku, stane se mravním, morálně vyspělým, snad téměř altruistickým člověkem nové generace? To vše negativní by měl nahradit zdůrazňovaný „epochální nástroj“.¹⁴ Znovu je na místě otázka: z čeho, jak, jakým způsobem?

Budou pracující souhlasit, aby ze svých rostoucích daní, což je objektivní a nevratný důsledek zavedení NZP, získání zdrojů pro jeho zabezpečení, podporovali spoluobčany, kterým se prostě nebude chtít, a nebudou muset pracovat? Využívání možností „šedé ekonomiky“, která bez jakýchkoli pochybností nabude kvalitativně novou dimenzi jako nadstavba nad garantovaný příjem, bude buď zdrojem neustálého politického i ekonomického a sociálního pnutí uvnitř společnosti, nebo povede k mravní destrukci populace. Lze jen obtížně predikovat, co by bylo větší zlo.

Nebezpečí je o to větší, že u těch několika skutečných odborníků, kteří jsou schopni přiznat zásadní kvalitativní změny přinášené jejich koncepcí, se fakticky prolínají s problémy přinášenými konceptem 4. průmyslové revoluce. Digitalizace, kybernetizace, automatizace, jakási svébytná revoluce sítí, jsou nepochybně fenomény, které již dnes ovládají chování poloviny populace a jejichž pokračování nás vede někde na pomezí nedávných sci-fi. Jsme na tyto změny připraveni? Jak s tím souvisí idea rovného příjmu? Mají pravdu ti, kteří hledají katastrofické scénáře vysoké nezaměstnanosti, jejíž sociální důsledky má řešit právě nezávislý zaručený příjem? Za co, jak a z čeho, ptáme se znovu. Jsme připraveni

¹⁴ V citované stati Marek Hrubec závěrem koncentrovaně vyjadřuje naději a historický úděl NZP tezí, že prostřednictvím zavedení NZP se posouváme k podstatně spravedlivější společnosti, než v jaké žijeme. Nepodmíněný základní příjem se dle něho „stává zásadní civilizační změnou naší éry“, která bude mít dalekosáhlé pozitivní důsledky na životy občanů“.

na brutální zkracování pracovní doby? Na dobu, kdy veřejné prostory ovládnou nezaměstnaní, především se sníženým sociálním statusem, jako základní skupina naší populace? Naučíme je tvůrčím způsobem využívat volný čas? Každá z politických stran má v programu vysoce aktuální slova o prioritě technického a technologického pokroku. Co pro tento prioritní, v pravdě existenciální úkol dělají? Zatím nejdál pokročily v diskuzích o možnostech zdanění práce robotů. Je to neuvěřitelné, ale podle některých „expertů“ by roboti svými daněmi hradily náklady na nezaměstnanost. Ještě by měly platit pokutu za to, že „vyčleňují pracující z pracovního procesu“.

Nic ani v našem rozporuplném světě není jednostranné, případně černobílé. Je tomu tak i v otázce pracovních sil, nezaměstnanosti a důsledků robotizace. Někteří katastroficky varují před důsledky konceptu 4.0 a připomínají dokonce i vize Karla Čapka, jiní varují před možnostmi masových sociálních bouří a mimořádnými náklady, které by si vyžadovala opatření pro racionální využívání volného času lidmi uvolněnými z pracovního procesu (nebo jeho zkracování). Jsou ovšem i odborníci, kteří argumentují faktickým přebytkem pracovních míst a z toho vyplývající nízké produktivity práce a celkové efektivnosti výroby. Problémem je především nízká kvalifikace a nedostatečné pracovní návyky dotčené části populace, jejich rozložení, struktura, variabilita či mobilita. Buďme si upřímní. Jde o otázky, kde naši občané patří mezi nejkonzervativnější na světě. Analýz tohoto stavu je dostatek, nicméně bez vyvození reálných a účinných východisek a progresivních řešení. Jinak je tomu ve světovém, globálním měřítku, z čehož bychom se měli a mohli poučit.

Dlouhodobé analýzy v přelomové práci Thomase Pikettyho jednoznačně prokazují, že s technologickým pokrokem se míra nezaměstnanosti nezvyšuje, „pouze“ se mění její struktura. Přes skutečnosti, že díky vědeckotechnickému pokroku a novým technologiím dochází reálně ve větší míře k nahrazování manuální práce stroji, nezaměstnaných v dlouhodobém pohledu nepřibývá. Průběžně totiž vznikají nové pracovní příležitosti. Logika problému je obsažena a reálně naznačena již ve studiích Karla Marxe o organickém složení kapitálu, v jeho reprodukčních schématech a analýze rezervní armády nezaměstnaných. Současná praxe je v tomto smyslu podrobena rozboru z pohledu jednotlivých druhů (typů) nezaměstnanosti, ať již jde o nezaměstnanost frikční, sezónní, strukturální,

technologickou apod. na straně jedné, nebo nezaměstnanost danou meziresortním a meziregionálním přeléváním pracovních sil, včetně mezi sektory, na straně druhé.

Některé zkušenosti

Exkurs 1

V neděli 5. 6. 2016 se ve Švýcarsku konalo první svého druhu celostátní referendum o možnosti zavést pro všechny nepodmíněný základní příjem, který by nahradil i podpory a sociální dávky. Podle návrhu by každý občan dostal – bez ohledu na jeho zapojení v pracovním procesu, resp. výši majetku – 2.500 švýcarských franků (v přepočtu 61.000 korun při mediánu příjmů 157.000 Kč). Na každé dítě pak 625 franků. Základní příjem by tak znamenal roční zátěž 208 mld. franků (cca 5,1 bilionů korun neboli trojnásobek současných ročních výdajů státu). Celkově by bylo nutno v rozpočtu nalézt dalších minimálně 25 mld. franků (620 mld. korun), a to kombinací „dalších“ blíže nedefinovaných úspor, resp. zvýšením DPH na dvojnásobek, tedy prudkým a rasantním zdražením. Návrh byl drtivou většinou odmítnut ve všech kantonech jako nebezpečný a drahý sociální i politický experiment.

Švýcarský rasantně odmítnutý návrh nepodmíněného zaručeného rovného příjmu byl odmítnut především proto, že byl nalezen jako projev utopického sociálního inženýrství uměle vkládaného do vyspělé tržní kapitalistické ekonomiky, a již z tohoto titulu svou podstatou nefunkční. Navíc je naivní tím, že bez ohledu na náklady předpokládá přeměnu člověka v ideální bytost, která pracuje dobrovolně pouze pro radost a sebeuspokojení, nikoli pro zachování a rozšíření své existence neboli pro zisk. Je to návrh podporovaný církví jako nástroj boje se sociálním darwinismem, s hrozbou Satana. Návrh je především v rozporu s Evropskou sociální chartou, založenou na přímé úměře: čím je člověk potřebnější, tím větší mu je poskytována pomoc.¹⁵

¹⁵ Adresné dávky jsou poskytovány podle specifických a jasně definovaných podmínek chudým, nezaměstnaným, nemocným, různě handicapovaným. Pokládám za nepochopitelné, že i levicové politické síly a neziskové organizace a iniciativy by byly schopny nahradit diferencovaný přístup k těmto skupinám jednou rovnou syntetizující dávkou bez ohledu na míru znevýhodnění konkrétního jedince v současném třídně, eticky i materiálně rozděleném světě. To však neznamená, že by sama idea měla být jednou provždy zatracena a devalvována. Utopisté, rovnostáři i nejrozumnější blouznivci se najdou v každé době,

Exkurs 2

O praktických dopadech základního nepodmíněného příjmu může mnohé napovědět zkušenost z Nizozemí a Finska. Minimálně 2.000 náhodně vybraných Finů mělo dostávat 550 euro měsíčně, přičemž důraz byl kladen na „nepodmíněnost“. To znamená, že by nemuseli vykazovat jakoukoli skutečnou úroveň svých reálných příjmů. Experiment měl trvat dva roky a jeho základním cílem bylo zjistit, jaký efekt bude mít základní nepodmíněný příjem pro rozhodování či motivaci dále pracovat. Experiment skončil zásadním neúspěchem organizátorů. Obdobě neúspěšně skončil podobný experiment ve čtyřech náhodně vybraných lokalitách Nizozemí.

Argument tenkého ledu

Uvedl jsem již, že koncepce zaručeného nepodmíněného příjmu není nová. V relativně koncentrované podobě se zrodila v utopických představách filosofů raného novověku. A že je prioritně chápána a prosazována s vizí ideálního člověka, jemuž prý přináší větší svobodu, jistotu a spravedlnost. Nejen by se prý mohl rozhodnout, zda, jak a hlavně kde, v jaké profesi pracovat, nýbrž by měl i více prostoru ke vzdělávání, prodloužila by se doba strávená doma s dětmi. Bez základních existenčních starostí, bez obav o dostatek financí by se prý lidé stali kreativnějšími a produktivnějšími.¹⁶

Nepodmíněný základní příjem se přitom navrhuje na úrovni, zajišťující uspokojení základních existenčních potřeb člověka. Splnění tohoto požadavku z podstaty vynucuje nejen unifikaci spotřeby, ale i celkové fyzické i psychické kultivace osobnosti. Stručně řečeno „**orwelizaci**“ **společnosti**. Jen obtížně si lze představit pracujícího, který po osmihodinové fyzicky i duševně náročné „šichtě“ bude uspokojen, že zvýšeným pracovním úsilím i za cenu možné psychické či fyzické újmy přispěl na zvýšení životní úrovně svého zdravím kypícího a programově nepracujícího souseda.

¹⁶ Svatá prostoto! Takovou míru iracionality a utopické naivity neměl jistě na mysli ani vizionář Bedřich Engels vábníčkou ideálního komunismu „každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb“, resp. přechodu z říše nutnosti do říše svobody. Zajímalo by mne, zda skutečně obhájci koncepce počínaje Charlesem Fourierem a Thomasem Painem po Kateřinu Konečnou a guru nepodmíněného příjmu Parise van Philippa sami těmito představám věří. Kdyby tomu tak bylo, pak by v takové společnosti vynucené rovnosti, absence emocí, asi většina lidstva nechtěla žít. Touhu po rozvoji po seberealizaci, po soutěži a konfrontacích žádná idealistická, monopolizovaná struktura nemůže vzít.

Navrhovatelé koncepce nepodmíněného základního příjmu připouštějí, že jejich vize ikonického člověka, toužícího pracovat a spatřujícího v práci vrcholné uspokojení svých potřeb není ani v historickém výhledu reálná. Usilují proto nalézt jiné zdůvodnění k prosazování své ideje. Nalézají je v technických a technologických změnách, v revolučních parametrech vědeckotechnického pokroku, který objektivně vyčleňuje člověka jako pracovní sílu z pracovního procesu. Jinými slovy se moderním faktorem, který odůvodňuje základní zaručený a nepodmíněný příjem, stává nově pojímaný, strukturovaný a rozpočetný pracovní trh.

Například podle vůdčího myslitele předmětné koncepce Philippa van Parijse jsou již naplněny základní technologické předpoklady pro uvedení myšlenky základního nepodmíněného příjmu do praxe, protože „stroje zastanou většinu práce“. Tvrdí, že budeme-li považovat pracovní místo za nedostatkový zdroj, mohli bychom tím odůvodnit zdanění pracujících ve prospěch těch, kteří místo nemají. O tom, že jde o myšlenku zjevně zásadně odporující ekonomické teorii i logice a zkušenostem ekonomické praxe není třeba diskutovat. Podle ní totiž pracovní místo zdroje (čas, úsilí) spotřebovává. S tím souzní další z četných argumentů o objektivnosti nepodmíněného základního příjmu, opírající se o údajný dostatečný empirický poznatek, často skloňovaný především v souvislosti s tzv. digitální revolucí. Podle ní v relativně krátké době nahradí řadu profesí roboti a vznikne tak potřeba se o uvolněné občany postarat. Připusťme, že je to pravda, i když to dosavadní empirie nepotvrzuje. Opakovaně zde vyvstává otázka, **proč by se společnost měla starat stejně o lidi programově nepracující, lidi o práci usilující a nicméně ji nenalézající (třeba kvůli technickým a technologickým inovacím) i o lidi pracující a svými daněmi zajišťující existenci většiny nepracujících a často pouze parazitujících spoluobčanů.** To nemá se sociální spravedlností, řešením sociálního vyloučení, případně genderovou politikou, diferencemi ve vzdělanostní úrovni apod., naprosto nic společného. Zaručený příjem totiž není a nemůže být (dokonce ani v myslích jeho obhájců) reakcí na disfunkce a rozpory trhu práce. Právě naopak je nástrojem a možná i největším potenciálem trh práce zničit.

Exkurs 3

Podle některých futurologů je budoucnost spojena s neustálými aktualizacemi parametrů a dat technologických zdrojů. V brzké době se očekává masivní invaze robotů do hornictví a zemědělství, a v zásadě do všech oblastí manipulační techniky. Z citlivých oblastí stojí v zástupu čekatelů o vstup robotů do lékařství, zejména chirurgie. Některé speciální expertní ústavy očekávají, že již počínaje rokem 2024 by se měl stát 3D tisk převládající technologií pro výrobu spotřebního zboží. Účinná léčba melanomu moderní technologií se již stala samozřejmostí. Postupně se přistupuje k „pěstování“ orgánů pro transplantaci z kmenových buněk. Neznámé a zatím nepředvídané důsledky obsahuje nástup umělé inteligence, která by krátce po roce 2030 měla dosáhnout úrovně člověka. Můžeme tomu věřit i nemusíme. Prostě proto, že prostá extrapolace dosavadního vývoje historicky rodí pouze pohádky. Moderní technologie a průmyslová revoluce nemusí nutně vyvolávat jen zlo (George Orwell a Aldous Huxley mají alternativu v Julesu Verneovi), i když například alternativa koronaviru je dostatečně varující.

Zůstaňme proto na zemi a podívejme se na možný vývoj střízlivýma očima a respektujme, že budoucnost nám přichystá boom nepředvídaných a nepředvídatelných událostí zásadního významu (inspiraci a orientaci lze nalézt například v knihách Nassima Taleba.

Nepodmíněný základní zaručený příjem, o kterém pojednáváme, skutečně nabízí určité nedefinovatelné možné řešení pro budoucnost, kdy budou stroje schopné nahradit (zastat) práci většiny z nás. Je to variantní verze budoucnosti založená na tom, že umělá inteligence bude schopna nás dohnat a předejít. Jak? To je otázkou. Vedle optimistických vizí totiž nelze vyloučit, že si nás umělá inteligence podrobí a zlikviduje, jak se obává například Bill Gates. K doplnění je vhodné dodat, že i podle mnohých apologetů ideje zaručeného příjmu (usuzují-li v rámcich ekonomických, technologických, etických a obecně humanistických souvislostí) je nebezpečí zániku či alespoň destrukce civilizace reálná. Neboť i ta optimističtější varianta pracuje s představou zničení velké části trhu práce. Může bez něj civilizace fungovat? **Podmínkou sine qua non všech diskuzí a úvah o technologických změnách, o umělé inteligenci, o revolučních změnách v organizaci a řízení výrobního procesu a dalších dosud neznámých potenciálních možnostech a variantách rozvoje vědy, celkového lidského poznání a jejich variantách je a nepochybně ještě dlouhou dobu bude nevyzpytatelný lidský faktor.** Ten faktor,

který učinil základem svého pokusu o resuscitaci socialismu Michail Gorbačov a který se finálně postavil proti němu. Především proto, že přestal respektovat ekonomické zákonitosti a ve snaze o co nejrychlejší „přestavbu“ rozhodujícím způsobem podlehl objektivním představám a voluntarismu. Zobecníme-li dosavadní zkušenosti z experimentů s nepodmíněným základním příjmem, zjišťujeme, že podstata jejich neúspěchu je obdobná.

Vraťme se nyní zpět na reálnou poznatelnou a popsitelnou bázi a podívejme se, jak jsou reálné představy těch, kteří spolu s Parijsem tvrdí, že již dnes jsou naplněny technologické předpoklady pro zavedení nezávislého zaručeného příjmu. Především zde je kardinální problém, kde na to vzít? Kde a jak zajistit finanční prostředky pro tento podivný, hybridní pokus o „postkapitalistický komunismus“?

Nehodlám připomínat Marxovu a Engelsovu analýzu postavení a funkce dělnické třídy, otázky rezervní armády nezaměstnaných, podstaty a důsledků změn v organickém složení kapitálu, ani důsledky jednání landlordů v Anglii a obecně průběh, projevy a důsledky průmyslových revolucí, které přesvědčivě dokázaly, že trh práce je schopen se se změnami vždy řádně vypořádat. Tyto otázky jsou ekonomické veřejnosti dostatečně známé a akceptovatelné. Zdá se, že k rozpornému chápání dochází až nyní v souvislosti se 4. průmyslovou informačně technologickou revolucí. Jde o to, že **katastrofické představy o vytěsnění člověka z pracovního procesu nejsou opodstatněné.**¹⁷

Podle některých odborníků je i v současnosti, navzdory nástupu nových „vytěsňujících“ technologií pracovních míst nadbytek. Například statistika vývoje nezaměstnanosti v USA za léta 1890-2003 jasně deklaruje, že s technologickým pokrokem se míra nezaměstnanosti nezvyšuje, a přestože většinu lidmi dříve manuálně vykonávané práce přebírají stroje, počet nezaměstnaných v dlouhodobém pohledu nepřibývá. Schopnost trhu práce absorbovat pracovníky uvolněné vlivem vědeckotechnického rozvoje je neomezená. Problémem k řešení zůstává, v jakých segmentech trhu byli uvolněni a jaký segment trhu je připraven je přijmout.

¹⁷ Obsáhlé analýzy v tomto směru až z 18. století nabízí Thomas Piketty, rušící katastrofické vize některých kolegů o osudovosti rozpadu trhu práce v důsledku nových technik a technologií.

Obecně to potvrzuje i situace na trhu práce v České republice, kde denně slyšíme stesky podnikatelů na nedostatek pracovníků dosahující měřítko, kdy není málo společností uvažujících o omezení či zrušení výroby právě pro nedostatek pracovních sil. Rozhodně však nejde o absolutní nedostatek pracovních sil, nýbrž o strukturu, kvalifikaci a celkovou flexibilitu potenciálních zaměstnanců. Česká vláda bohužel dlouhodobě dělá vše pro to, aby se situace na trhu práce zhoršovala, aby trvale rostlo napětí a potenciální krize se stávala latentní a rizikovou. Svědčí o tom zoufalé úsilí neměnit základy fatálního překonaného Zákoníku práce, bodovat zvyšováním minimální mzdy apod. Zaostávání růstu produktivity práce a setrvání v trendu extenzivního růstu je toho logickým důsledkem.¹⁸

Ubývání některých druhů práce společnost obecně nepokládá za pozitivní vývoj. Evropská levice dokonce praktikuje politiku vytváření a hájení pracovních míst v stávajících sektorech za každou cenu. Dokonce i za cenu dumpingových výhod pro zaměstnavatele. Příklady budování skladovacích a montážních hal na vysoce bonitní zemědělské půdě spojené s daňovými prázdninami a investičními pobídkami včetně personálních jsou objektivně ekonomickým i mravním zločinem vůči budoucím generacím. Zločinem, který měl již dávno vyvolat masové hnutí proti vládou chráněnému a podporovanému zahraničnímu kapitálu. Bohužel se tak neděje a levice stále pasivně podřimuje.

Namísto toho její někteří i vysocí představitelé blouzní o nepodmíněném základním zaručeném příjmu dokonce i jako významném příspěvku ke změně mocenské rovnováhy v kapitalistické společnosti. To je již systémová vada ekonomického myšlení, obdobná tápání v reformě sociálního zabezpečení či důchodové politiky.

¹⁸ Aktuální situace je výrazně ovlivněna podobou a průběhem pandemie koronaviru, která i do situace na trhu práce přinesla zásadní a dosud nepoznané projevy. Bohužel reakce vlády byla a je trvale nesystémová a chaotická. Přísliby vlády pomoci postiženým skupinám obyvatelstva a jednotlivým segmentům výroby se v podstatě minula účinkem, neboť slibované formy podpory nebyly dodržovány přes vysokou cenu fatálního zadlužování státu. Objevily se i pokusy o svéráznou podobu rovného příjmu veskrze ekonomicky i mravně škodlivou formou vydávání různých podpor a dalších tzv. kompenzací plošně, v několika variantách bez ohledu na hospodářské výsledky.

Bližší informace lze nalézt na:

BUCHANAN James: *Politika očima ekonoma*, Liberální institut, Praha 2002, ISBN 80-86389-21-9.

FASSMANN: *Stínová ekonomika a práce na černo*, Briggs a Comp., Praha 2007, ISBN 978-80-86846-21-7.

HRUBEC Marek: *Evropská občanská iniciativa za bezpodmínečný základní příjem*, Ekumenická akademie, Praha 2013, ISBN 978-80-87661-06-2.

HRUBEC Marek: *základní příjem naplní potřeby občanů*, rozhovor, Haló noviny, 18. 9. 2020, str. 5.

MARX Karel: *Kapitál - I - III*, Svoboda (SNPL), Praha 1953 a násl.

MOYOVÁ Dambisa: *Kterak Západ zbloudil*, Academia, Praha 2015, ISBN 978-80-1001-500-5.

PARIS van Philippe a kol.: *Všeobecný základní příjem*, Praha.

PIKETTY Thomas: *Kapitalismus v 21. století*, Universum, Praha 2015, ISBN 978-80-242-4870-7.

RAVENTÓS Daniel: *Materiální podmínky svobody*, RUBATO, Praha 2015, ISBN 978-80-87705-20-9.

ROTHBARD Murray: *Ekonomie státních zásahů*, Liberální institut, Praha 2001, ISBN 80-86389-2.

ŠAFRÁNEK Ladislav: *Daně aneb cesta do otroctví?* OREGO Praha 2016, ISBN 978-80-87528-37-2.

THALEB Nassim: *Černá labuť*, Paseka, Praha 2011, ISBN 978-80-7432-128-3.

O autorovi:

Mgr., Ing. Ladislav Šafránek, CSc., MBA

*1946. Bývalý dlouholetý politický pracovník. Nyní ekonomický a právní odborník působící v podnikatelské oblasti. Autor řady odborných studií, popularizačních článků a monografií v ČR i v zahraničí.

Jiří Dolejš

Potřebujeme renesanci rozumu

V časech, kdy se staré rozpadá a nové se rodí v chaosu, šíří se ve společnosti iracionalita. Jak říkával Platon, vláda lůzy začíná, když se rozum podřídí vášni. A i demokracie pak ukazuje, že nestačí většina, když nemá rozum. Diktátoři jako Hitler byli na počátku své temné dráhy zvoleni lidem. Voltaire říkal, že politika je bezmocná proti fanatismu a jedinou zbraní proti tomuto netvorovi je rozum. A dějiny, kterou jsou plné různých proher, se nepřevrátí do iracionální a nenávistné zloby, jedině když se z nich poučíme rozumem. Proto současná levice potřebuje pořádnou injekci rozumu, jinak se utopí v zhrzenosti a nostalgických iluzích.

Rozum je klíčovým pojmem pro civilizační pokrok, protože právě racionální poznání umožnilo člověku vykročit z pouhé přírodní existence, instinktů a pudů. Civilizovaná je tendence racionalizace a sebekontroly. Idealisté hledají kořeny dekadence ve ztrátě tradičních hodnot. O budoucnost lidstva se ale nesváří mystické síly temna a světla. Pokud se vyčerpá účinek osvícenecké myšlenkové revoluce, neznamená to, že přichází soumrak rozumu. Spojení racionality a humanismu nekončí v bažině rozkladu. Civilizace nemizí, jen se mění. A nepomáhá o nich přemýšlet v tradičních schématech.

Iracionální složky lidské psyché k našemu fungování neodmyslitelně patří, ale jsou spíš zpětnou vazbou, nevedou k civilizačnímu pohybu. Kritický rozum zůstává majákem civilizačního vývoje. To slovo kritický je přitom důležité, protože i rozum může ustrnout, odcizit se realitě. Po vyčerpání impulsu z časů osvícenců a po postmoderním intermezzu přijde neomoderna, nová říše rozumu. Pokud biologický darwinismus našeho druhu,

je nahrazen jen sofistikovanějším darwinismem sociálním, je civilizovaný člověk, jen „oblečená opice“. Zákony džungle se pak aplikují i na civilizaci, která se jen díky rozumu vynořila z divoštví a barbarství.

Mapa vývoje naší civilizace potvrzuje, že čas od času ve společnosti dochází k strategickým změnám a že branou k nim je kumulovaný krizový potenciál, který otevírá bránu ke skokovému posunu. V podmínkách 21. století, z kterého jsme již ukrojili celou pětinu, nazrávají nové strategické změny. Ty mají samozřejmě s ohledem na objektivní zesvětovení civilizace globální kontext. A k neomoderně proto patří i pochopení, že propojováním světa vzniká nová kvalita. Potvrzuje, že humanismus je universalistický koncept a že budoucnost je v zesvětovení lidstva, ne v útěku do lokální dimenze života.

Paleokonzervativci se tu potkávají s nacionalisty, různými apokalyptickými bláznů a extrémními antiglobalisty. Militantní zanícení a kulturní sebestřednost se projevují i dnes a mohou přerůst v nové nenávistné ideologie, a hlavně v nenávistnou praxi. A cesta takové dobrovolné slepoty může mít tragické důsledky. Civilizační rámec je tvořen zvládáním nové vědecké a informační revoluce, a tím, jak úspěšně nové ekologické technologie minimalizují energomateriální dopady lidských aktivit bez sociálních otřesů.

Samotné úzce technické přístupy by pochopitelně prohlubovaly problém civilizovaného zvládání důsledků příliš omezené specializace na technické objevy. Informace jako zvláštní druh statku jsou dnes formovány a směřovány přes masmédia a sociální sítě. Rozšiřuje to prostor pro patické osobnosti, ale zhoršuje řízení civilizace. Kritériem nové racionality proto je schopnost pracovat s přemírou informací a komplexněji se orientovat ve světě inovací. Jde o nový druh vzdělanosti, která je podmínkou kreativní a inovativní civilizace.

Různé nové informační statky mohou být i prostředkem marginalizace a dominance. Pro debilizaci některých sociálních bublin jsou hmatatelné důkazy. Smart řešení zvyšují intelektuální výkon civilizace, algoritmizované rozhodování však ztrácí humánní rozměr, zvyšují otupělost vůči pravdivosti. Důsledkem této ignorance je i eroze důvěry vůči rozumu a pokroku vůbec. Přitom v nejistých časech narůstá význam strategického myšlení a strategického řízení.

Speciální problém mají malé země jako ČR. My můžeme spíš vsadit na šikovnost při svobodném šíření aplikací. Protekcionismus při ochraně myšlenky pro nás výhodný není.

To má nutně souvislost i při studiu proměn společenských struktur. Naší rolí není bránit tradiční schémata z minulých století, ale ani pouhé projití krizí, důležitá je pro nás schopnost aktivního přijetí nezbytných změn. Ideologická reakce evropské a zejm. české levice na krizi byla povrchní a v zajetí orthodoxie. Do sedla se se v druhém desetiletí nového století vyhoupli spíše obchodníci se strachem. Kopírování jejich emočního sdělení by ale bylo sebevražedné.

Pro abstraktní humanisty je strategické myšlení příliš „technické“. Chybí jim filosofování o hlubších momentech a niterném rozpoložení existence člověka, kde doufají, že jsou skryty zdroje nečekaných zvrátů a dynamického samopohybu. Místo strategického myšlení horují spíše pro aktivismus ve jménu dobra. Každá budoucnost je ale vždy jen možnost a možností bývá samozřejmě povícero. Vějíř budoucností ovlivňují jak objektivní trendy, tak kompetentnost našich subjektivních rozhodnutí.

K rozumové výbavě levice patří i pochopení potřeby překonat provincialismus a izolacionalismus. Neplést si nacionalismus s vlastenectvím. V moderním světě společnosti nejsou izolované, naopak jsou ve vztahu vzájemné interdependence. I velké a vyspělé země světových center jsou závislé na dění v periferiích, které jim pomáhají financovat další expanzi. Národní státy ovšem ztrácejí schopnost řídit vývoj. Heslo „Lepší svět je možný“ reaguje na tuto proměnu rolí. V mezinárodních vztazích dochází k distribuci moci na mezinárodní a nadnárodní systém s více civilizačními centry.

Základní dynamiku současného vývoje už neurčují bývalí soupeři z dob studené války (USA a Rusko). Bývalého světového hegemonu dnes dotahuje emancipující se Čína. I když pro Evropu má stále ještě regionálně větší význam ruský než čínský vektor (nositelem skládání a orientace určitých geopolitických sil je regionálně bližší velmoc Rusko), ale se zátěží nedůvěry z časů studené války. Postnacionální Evropa znamená, že národ je dnes už více kulturní než politickou kategorií (s tím souvisí krize identit). Levice dnes musí umět rozpoznat národní zájmy v internacionálním kontextu a nenechat hodnoty vlastenectví zdevalvovat anachronicky národoveckým, nebo dokonce šovinisticky xenofobním subjektům.

Koncept posthegemonie rezonuje s postmodernou, s proměnou mechanismů sociální kontroly a s kritikou konfliktu kultur. Když se některé motivace přesouvají na transnacionální a infranacionální úroveň, tradiční ideologie už dostatečně neodráží reálné sociální

zájmy. Je to reakce na krizi tradiční identity. V reálu ovšem stát jako politická entita ještě nekončí a nekončí ani úsilí o „koncert mocností“. Jen se mění jejich funkcionality a relevance některých aktivit. A rozhodně platí, že Evropa je objektivně jedním ze světových civilizačních center a logickou odpovědí na globalizaci je evropská integrace.

Neúspěch integrace by evropské státy oslabil. Evropský rozměr politiky samozřejmě znamená nejen myslet evropsky, ale také kriticky. Antievropanství je chyba, eurorealismus a kritické evropanství je optimální odpověď. Iracionální czexitáře spojuje jen negativismus a národní egoismus. Je lépe se učit pohybovat po evropském hřišti než trucovat s konzervativními izolacionisty v koutě. Klíčový sociální rozměr EU je ovšem pod tlakem globální konkurence. Nyní je třeba mít přiměřenější cíle než federalismus. Ne více integrace, ale efektivnější integrační model s efektivnějším rozložením odpovědnosti.

Testem rozumu bylo už zvládání migrační krize. Obecně platí zásada „Migration is not crime“. (stěhování lidí není zločin) Lidé migrují odedávna a svoboda pohybu a právo na usídlení jsou v současné globalizující se společnosti zaručeny i de iure. Ovšem s pohybem lidí souvisí i určitá rizika, a proto musí být migrace regulována. Humanizace i sekuritizace problému běženců jsou jen dvě strany téže mince a je chybou stavět je proti sobě. Spory o geometrie odpovědnosti byly svým způsobem technikálií, ale velmi senzitivní. A za hrou na kulturní válku se roztácejí kola byznysu vojensko-průmyslových komplexů, napojená na zájem o nové dělení světa.

Citlivou otázkou zejm. pro evropskou levici je vztah k dnešnímu Rusku: To je už dnes spíše zemí oligarchizovaného kapitalismu. Velmoci mají především své zájmy, což platí i pro Rusko. Nelze nevidět imperiální chování Ruska, ale ani upadat do iracionální rusofobie. Konfrontace Západu a Východu je zbytečná cesta do pekel. Nejde o to dostat toho druhého na kolena, cílem je modernizace civilizace, tedy i modernizace Ruska. Nelze odmítat objektivní potenciál sousedství Evropy a Asie, stejně jako démonizovat vztahy transatlantické. Byl by strategický lapsus, chtít návrat do bipolárního světa, kde se USA a Rusko znovu porvou o slabou Evropu. Pragmaticky kooperativní vztahy s jinými velmocemi jsou lepší než takto fantazírovat.

Dnes je poměrně snadné rozpoutat vášně davu a různí psychopati pro to mají příliš mnoho prostoru. Rozdíl mezi iluzí a skutečností pak může být rozdílem mezi existencí a zánikem. Kritické myšlení je dřina, ale je to jediná cesta, jak slábnoucí politickou levici

znovu postavit na nohy. Emoce jsou nevědomé a okamžité činy opřené o pudy, ale i o překonanou zkušenost, mohou vést k sebestrukci, i když nabízí iluzi volného rozhodování. Klíčové oblasti racionalizace našeho myšlení jsou tři. Na levici je dnes slabé ekonomické myšlení, příliš tradicionalistická sociální agenda a ekologické myšlení sklouzává do nadšené iracionality.

Ekonomie jako obor se levičákům málo ideová, málo humánně ukotvená a ve svém idealismu metafyzicky tíhnou k moralizování či k naturalismu. Ekonomické myšlení je pro ně podezřelé jako něco nedostatečně levicového. Jako by člověk ekonomický byl někdo jiný než člověk rozumný. Levicovní laikové často spojují kritiku nenáviděného kapitalismu s odporem vůči penězům a ziskové motivaci v ekonomice. Pokud levice místo poznatků ekonomie jako vědy používá moralistní argumenty, velmi si tím škodí.

Ekonomie je měkký obor, kde řada proměnných je závislá na subjektu (na jednotlivci i společenských poměrech). Jde o obor operující i s behaviorálními charakteristikami. Chování ekonomiky lze přitom modelovat, ale také je nutné závěry exaktně verifikovat. Politické diskuse o ekonomických otázkách by neměly mít podobu mlácení prázdné ideologické slámy. Jedině vědecky otestovaná syntéza poznatků, bez ideologicky karikovaných a spíše utopických receptů může učinit ekonomii pro levici nenahraditelným pomocníkem.

Jádrem by měla tedy být exaktnost našeho přístupu, kdy nebudeme násilně vytvářet „levicovou ekonomii“, ale ekonomická věda bude dobrým nástrojem v rukou i těm, kteří mají levicovou hodnotovou orientaci. Inovace těchto řešení pak staví na základech, které ekonomie za posledních dvě stě let vybudovala. Lze mít ambici přijít s „einsteinovskou revolucí“ v ekonomii a lovit nové ekonomické paradigma mezi alternativními teoriemi. Ale takový superúkol není snadný. A hlavně pozor na karikatury reality, jako jsou snahy celospolečensky aplikovat různé apoštolské koncepty, které si nezadají s iracionalitou starých utopistů.

Nová kvalita civilizačního rozvoje se musí opírat o fungující a výkonnou ekonomiku. Humanita a prosperita se pak vzájemně podporují. Odmítnout význam ekonomie a technologií pro lidský rozvoj a význam vzájemné soutěživosti pro motivaci by byl krokem od rozumu k utopismu. Materiální základ civilizace je rozvoj technologií a produktivnosti.

A ekonom dnes po zkušenostech 20. století chápe systém trhu jako klíčový nástroj zprostředkování ekonomických informací. Z ambic nahradit trh „mravními státními idejemi“ je cítit předmarxovské idealistické hegelianství.

Problém kompatibility trhu a socialismu nevytvořil Marx, ale jeho dogmatictí epigoni. Nějakou ahistorickou negaci trhu u Marxe nenajdete. Neztotožňuje trh s kapitalismem, je kritikem kapitálu, nikoliv trhu. Společnost bez tříd a bez zbožní ekonomiky má charakter vizionářský, nikoliv vědecký. Potřeba spojení socialismu s trhem je jen logické poučení z prohry minulého režimu, s kterým by měl Marx asi taky problém. Jako není dokonale svobodný trh, není ani dokonale mravní stát.

Rozum se musí vypořádat i s tvrzením o penězích jako zdroji zla a nespravedlnosti a s naivními návrhy nahradit peníze jako měřítko hodnoty jen pouhými poukázkami. Utopie věřící, že peníze budou jen nástroj oběhu, se přesto houževnatě vrací. Dekomodifikace peněz znamená nahradit zbožně peněžní vztahy nějakým „neomylným papežem výroby“. Na tom nic nemění ani hypotézy o tzv. svrchovaných neboli plnohodnotných penězích, ani technologie digitální měny.

Stejně kritický musí být rozum k výrokům typu „vlastnictví je krádež“. Přiřazovat k vlastnickým vztahům etická či povrchně právní hodnocení je mimo. Efektivní výkon vlastnických práv lze řešit pluralitou vlastnických forem. A protože síla velkých korporací v ekonomice, ale i politice, ústí do procesů oligarchizace, tak čelit přílišné koncentraci ekonomické moci umožňuje difuze vlastnictví.

Šance ekonomické demokracie jsou limitovány nejen zájmy nových vlastníků, ale i organizací práce podle technologií v daném oboru a zájmem lidí (někteří dávají přednost nižší odpovědnosti a kontrole autoritou). Selhání managementu či slabost kontroly akcionářů, participantů koriguje ještě tržní tlak. Tím se dostáváme k otázkám k tržním distorzím při neexistenci svobodného trhu. Bez objektivních hodnotových kritérií se nedá dosáhnout efektivnosti.

Levice musí empiricky identifikovat architekturu ekonomické moci v 21. století, strategické řízení v malé zemi však nemůže odhlížet od fenoménu zmezinárodnění ekonomiky a nezbytnosti napojení na integrační struktury. To se zvládnout nedá nějakou lokalizací, a už vůbec ne protekcionismem. Vývoj institucionální ekonomie je ovlivněn i zme-

zinárodněním ekonomiky. Moc v globální éře získává často „exteritoriální statut“. Nejrychleji se v globálním světě rozvíjí finanční globalizace a víra v jakousi deglobalizaci má podobu pouhého přání.

Klíčová je rovněž analýza proměn charakteru práce. Právě v pracovním procesu přetváří člověk nejen přírodu, ale i sám sebe. Odcizení práce řešme přes společenské mechanismy, nikoliv adorací nepráce. Žádný smysl nemá blouznění o možné budoucnosti bez práce, relativizace hodnoty práce jako práva i povinnosti. Vlna zkracování pracovní doby narazila na krizi státu blahobytu.

Rozlišit práci zbytečnou a společensky žádoucí vyžaduje objektivizaci. Společensky uznaná práce je o protnutí nabídky a poptávky. Nevyřeší to ani vizionářské představy o poskytování všem lidem bezpracného příjmu neboli tzv. demograntu (označení pro platbu, která není nárokována na základě sociální situace, ale pro každého občana na hlavu). S civilizačním rozvojem se rozšiřuje produktivní charakter práce na uspokojování dalších společensky uznaných potřeb. Obrovské pole pro racionální analýzu.

Rozum je třeba také uplatňovat u sociální agendy. Srdcařské krédo v nového, lepšího člověka z nás neudělá avantgardu sociálního pokroku. Spravedlivý a obětavý budovatel je ideál, nikoliv skutečnost. Lidé mají také své závesti, nenávisti a jiné negativní emoce spojené s přirozenou konkurenčností svých zájmů. Člověka táhne k určitým animálním stereotypům jak jeho individuální fyziologie, tak i atavistické sociální chování. Iracionálně ukotveného člověka pak silně ovlivňují negativní emoce a deformované vidění reality.

Lidé v těžkých dobách mohou hledat oporu pro své rozhodování v starých tradicích. Tradice, které neumí oslovit mladé a nejsou schopné říci něco smysluplného k nové době, jsou tradice senilní. A sociální doktríny se vyvíjejí. Jejich tradiční podoby procházejí čas od času určitou modernizací. Problém dnešní levice je, že i její sociální doktrína musí projít modernizací a tomu musí odpovídat i její sociální agenda.

Sociální doktríny mohou pracovat s paternalitním, ale i motivačním modelem. Trvání na starých jistotách je spíše pasivní, ale důležitou reakcí, která má obrannou, stabilizační funkci. Vstupem levice na praktické politické kolbiště přestalo jít o utopické konstrukce, ale o praktické naplňování sociální solidarity a soudržnosti společnosti. A sociální agenda se stává i nástrojem nenávistného populismu. Populisté a extrémisté zneužívají úzkost

lidí k vytváření mobilizujících obrazů nepřátel, k strachu z tzv. sociálního parazitismu. Této sociální demagogii dnes podléhají bohužel někdy i lidé na levici.

Pečovateľská sociální dimenze každodennosti v minulých časech umožňovala pokojné soužití s autoritářskou realitou, ale narazila na meze efektivnosti. Sociální modernizace je o objektivním rozšiřování šancí, má aktivizační funkci. Levicová modernizace by měla mít charakter strategické iniciativy rozvíjející lidský potenciál, nejen sociální pohodlí. Partnerem státu v sociální oblasti je i občanský sektor (neziskovky) a podnikatelský sektor – sociální systém má podobu sociálního mixu, který odpovídá proměnám sociální struktury.

Kulturní levice plane z apriorně hodnotových důvodů pro dekomodifikaci lidí díky sociálnímu státu. Krize sociálního státu zase vnáší ekonomická kritéria i do veřejných služeb. Určitá komodifikace sociálního státu je spojená s ekonomickým myšlením levice. Lze využít směnu určitých statků, aniž bychom upadli do fetišizace této směny (adoraci určitého zboží). Hranice mezi ekonomickým a neekonomickým není ostrá, ekonomické není ještě špatné, ale pomáhá hospodárnosti. I neziskový sektor musí vnímat ekonomické zákonitosti. Uplatnění pojmu sociální statek je možné v soukromém i veřejném sektoru, ale zahrnuje i jeho netržní bonifikaci.

Klíčovým problémem pro zvládnutí sociální agendy je pochopení proměn sociální struktury dnešní společnosti. Překračování rozdělení na tradiční sociální vrstvy a třídy směrem k utváření nových forem sociokulturních pospolitostí. Rozklad tradičních velkých sociálních skupin způsobuje, že roztržštěné zájmy sociální skupiny brání tomu, aby emancipace vůči tomto útlaku fungovala masově. Postindustriální realita přináší přesun od výroby k službám, nové pracovní kontrakty ve službách jsou ve své flexibilitě značně křehké. A otázkou je, jak účinné je brzditi sociální nerovnosti s pomocí konceptu distributivní spravedlnosti.

V neposlední řadě musí levice vpustit rozum do oblasti moderní politiky životního prostředí. Ekologický apel se bohužel někdy posouvá do pseudonáboženské polohy. Pokud před racionální analýzou a vědeckým testováním různých hypotéz převládá emoční a až mystické argumenty, ztrácí taková politika na praktické použitelnosti. Lze to připodobnit počátkům socialistického hnutí, kdy se první romantičtí utopisté obraceli k abstraktnímu dobru a obraceli se proti strojům, které jim v jejich očích braly práci. Marx se

často zlobil na primitivní apoštolský aktivismus Svazu spravedlivých krejčího Wilhelma Weitlinga.

Problémem zeleného myšlení je nejenom iracionalita, ale také civilizační pesimismus. Člověku není dáno se pouze adaptovat na své prostředí, on toto prostředí chápe jako otevřené, nikoliv dané, a přetváří ho. Lidská ekumena je vždy zčásti umělá. V prométheovské technice se na nové úrovni sbíhá člověk a příroda. A v tom jsou určitá rizika, ale i šance. Zelení misantropové by v zájmu zbožštěné přírody obětovali člověka, přitom jediné civilizované řešení je člověk sám. Člověka mají za rakovinu na kůži Země, v zápalu biocentrismu jsou schopni útočit na vlastní prarodiče, že jedí maso a jezdí autem. Ze vztahu člověka a přírody udělali tmavozelení metafyziku. V celé té rádoby hlubinné ekologii je silný prvek iracionality. V promyšleně jednajícím člověku přitom našla příroda nástroj své změny, evoluce míří k humanizaci přírody.

Růst pozornosti životnímu prostředí je s příchodem ekologických hrozeb zcela přirozený. Ale nelze abstrahovat od možností vědecko-technického pokroku. Ekonomika a technika jsou součástí řešení. Pokus o reálný socialismus z 20. století se ukázal ekologicky bezzubý, i když to sváděl na studenou válku a konkurenci. Nástup ekologických problémů spojených s tovární velkovýrobou nezvládaly obě části bipolárního světa. A řešení nových hrozeb vyžaduje nové přístupy. Generace mileniálů ve vyspělém světě přitom už jako by žila v postindustriálním světě. Většina světa se ale nachází v jiné pozici. A marketingový „Greenwashing“ je více manipulací než řešením. Snaha šokovat alarmistickou agendou může být přitažlivá pro mediální prostředí, kritický rozum ale fakta ověřuje a dává do souvislostí.

Pochopení, že nelze stavět nadšení pro životní prostředí proti ekonomice, je nezbytné. Ekologie a ekonomika spolu samozřejmě vždy budou souviset. Samozřejmě, že je třeba staré technologie průmyslové revoluce vyměnit za nové. Aby byly zelenější a efektivnější zároveň. Je to velká strategická výzva, ale současně velký byznys. Náklady případných opatření by měly být spravedlivě rozděleny. A návrhy na řešení by měly mít propracovanou ekonomickou logiku. Frankensteinovský komplex ekologických fundamentalistů je absurdní. Technický pokrok nakonec ekologické problémy řeší, nikoliv vytváří.

Zelenání levice tedy musí mít racionální základ. Civilizace je o postupném zvládnutí sil přírody, ne v návratu na stromy. Problém je, že až komerčně úspěšné technologie se mohou masově šířit. Modernizace průmyslu znamená investovat do perspektivních, ale nevyzkoušených inovací. Investice musí být ekonomická. Místo utopických hledisek je třeba začít počítat. Místo pouhého environmentálního přesvědčení nastupuje zcela věcné řízení technických, ekonomických a sociálních souvislostí výrobního procesu. A potřeba vyrůst z plenek utopismu na poli ekologizace našich životů bude prubířským kamenem levice.

O autorovi:

Ing. Jiří Dolejš

**1961. Poslanec PS PČR. Ekonom, národohospodář. Původně působil jako vědecký pracovník v Ústavu prognózování ČR, pak v Ústavu hospodářské politiky. Člen různých spolků, např. Čs. vědeckotechnické společnosti, České společnosti ekonomické, či Občanské futurologické společnosti. Pro KSČM začal pracovat jako ekonomický expert, od roku 1999 do 2018 místopředseda KSČM. Nyní předseda CSTS.*

Jan Zeman

Ke statí Jiřího Malínského „První boj o Lidový dům. Poznámky k 100. výročí tragického rozštěpu dělnického hnutí v ČSR.“, Alternativy 7/2020

Přední historik České strany sociálně demokratické (ČSSD) Jiří Malinský (JM) podává v citované, poměrně obsáhlé statí svůj pohled na „První boj o Lidový dům“ v prosinci 1920. Stat' je podrobná. Je i není přesná. Proč?

Věřím, že JM složitý problém zpracoval podle svého nejlepšího vědomí a svědomí a že ve statí se jako historik nedopustil většího počtu věcných chyb, zejména těch závažných. Přesto je stat' zjevně nedostatečná. Proč?

Je psána s neochvějným přesvědčením, že tehdejší předseda Československé strany dělnické – sociální demokracie (ČSSDSD) Vlastimil Tuzar a její další pravíkové vůdci konali vesměs správně a problém měl jen v nejednom silně kontroverzním rozhodnutí, které při-

nášela mimořádně složitá a rozporuplná doba těsně po první světové válce a vzniku Československé republiky. Prostě tchacherovské: „*Není alternativy!*“ Alternativa ale byla zjevná.

V zásadě začíná až rokem 1918, což je k pochopení problému trochu pozdě. Pravda, ve stati najdeme poznámky i ke starší historii, bez kterých taková stat' není možná.

Tudíž, co ve stati chybí?

- 1) Československá sociálně demokratická strana, založená v roce 1878 v Praze v hostinci U kaštanu, po celý svůj vývoj byla stranou radikálního i umírněného dělnictva, mezi těmito dvěma základními proudy kolísala, tu a tam docházelo k větším i menším rozkolům, tu a tam se zase obě základní křídla spojovala, viz Josef Hybeš ad.
- 2) Když císař Franc Josef I. vyhlásil 28. července 1914 Srbsku válku a následně žádal v tehdejší rakousko-uherském parlamentu o podporu, dopustili se tehdejší poslanci nejen ČSSDSD nevýslovné zrady na dělnictvu, rolnictvu, živnostnících a jiných neprivilegovaných občanech monarchie i na českém národě – podpořili českým lidem právem odmítanou imperialistickou válku mocnáře proti malému Srbsku. Socialistická internacionála se rozpadla na národní spolky nacionalistů, kde jedni za zájmy své buržoazie pomáhali nahánět dělnictvo na jatka Velké války proti těm druhým. Případ ČSSDSD byl ještě tristnější, protože rakouský a uherský nacionalismus byl namířen proti vlastnímu českému a slovenskému národu. Že tím podporují rozpoutání světové imperialistické války, dost možná tehdy ještě netušili, i když obří válka byla na spadnutí, stejně jako na spadnutí byla možnost následné „královské“ odměny ze strany císaře. Císař Franc Josef I. krátce na to pozastavil činnost parlamentu, politických stran, české a mnohé další politiky nechal pozatýkat, poslal je do vězení, nechal je odsoudit k trestu smrti, ale nenechal je popravit. Tedy, Eduardu Benešovi a některým dalším opozičním politikům se podařilo zatčení a uvěznění předejít uprchnutím do zahraničí, kde se připojili k zahraničnímu odboji, vedenému Tomášem Garrigue Masarykem a Milanem Rastislavem Štefánikem.

- 3) Vedení ČSSDS bylo, tak jako vedení mnoha jiných politických stran v Rakousku-Uhersku, za Velké války až do listopadu 1916 v zásadě paralyzované represemi režimu. Když po smrti císaře Františka Josefa I. jeho nástupce Karel režim poněkud „uvolnil“ a nepohodlné politiky propustil z vězení ve snaze získat jejich podporu pro pokračování nesmyslné imperialistické války, nevyužilo vedení ČSSDS této situace k realizaci levicového hesla „Válku válce,“ byť takový vzor na východě v Rusku existoval a od 7. listopadu 1917 se v praxi naplňoval a doma po něm byla poptávka.
- 4) S reálně pravicovým povstáním Československých legií proti sovětské vládě po tzv. čeljabinském incidentu 15. – 17. května 1918 JM nemá problém, byť jak sám uvádí, stalo se tak přes nesouhlas vůdce československého zahraničního odboje T. G. Masaryka. Že tak naše legie významně přispěly ke zběsilosti občanské a intervenční války v sovětském Rusku s těžkými škodami pro pracující nejen sovětského Ruska (jen počty zabitých a popravených za občanské a intervenční války se odhadují na 6-7 miliónů osob, o následném hladomoru nemluvě) a nepřímo významně přispěli k nejen jím odsuzovanému stalinismu, mu nestálo za zmínku. V jiném materiálu v časopisu !Argument anabázi hlavního proudu Československých legií v sovětském Rusku více méně oslavuje jako civilizační misi. Stejný přístup zastávala pravicová většina vedení ČSSDS, což ale byla zjevná zrada na dělnictvu nejen sovětském a československém. Hlavní prý bylo, že si šplhli u našich západních spojenců – USA, Francie, Velké Británie a Itálie.
- 5) 28. říjen 1918 zastihl vedení ČSSDS zjevně nepřipravené. Její vůdci se domnívali, že rozhodující jsou třídní zájmy proletariátu, které ale nebyli s to účinně obhajovat. Do čela událostí se ale dostaly české a slovenské národní zájmy. Pravicovní vůdci ČSSDS se do jisté míry ocitli ve vleku událostí – vyhlášení Československé republiky 28. října 1918 spíše sekundovali, místo aby je vedli. Upřímně se přihlásili k budování buržoazně demokratické Československé republiky, místo aby stály v čele úsilí o socialistický charakter vznikajícího Československa. Již od 28. října 1918 se začalo rozhodovat, že nová Československá republika bude republikou buržoazní, kde buržoazie tvrdě vykořisťuje proletariát, o bídě rolnictva nemluvě. Pravicovní vůdci ČSSDS prosazovali republiku sice demokratickou, ale buržoazní.

- 6) JM zmiňuje krátkou životnost Bavorské republiky rad (13. 4. - 1. 5. 1919) a dalších německých republik rad. Neuvádí už ale, že německá listopadová revoluce byla nejen v Berlíně utopena v krvi za vlády sociálně demokratického kancléře Bedřicha Eberta (jeho sociálně demokratický ministr vnitra Nosek později vzal na sebe politickou odpovědnost i za zavraždění vůdců německé levice Karla Liebknechta a Rosy Luxemburgové 15. ledna 1919), že podobně utopila v krvi Bavorskou a další republiky rad, vznikající živelně po první světové válce v Německu.
- 7) JM nemá problém s neobhájitelnou intervencí Československé armády proti radikálně levicové Maďarské republice rad (21. 3. – 1. 8. 1918). Napoprvé intervence neuspěla, Československá armáda byla poražena a na jižním a východním Slovensku vznikla též radikálně levicová Slovenská republika rad (16. 6. – 5. 7. 1919). Západní mocnosti v čele s Francií a Československem přiměly vojska v 1. světové válce poraženého Maďarska (Uherska) se nejprve stáhnout ze Slovenska, takže Slovenská republika rad skončila. Poté se Československá armáda významně podílela na násilném potlačení Maďarské republiky rad a na nastolení polofašistické a protičeskoslovenské vlády admirála Horthyho v Maďarsku, která poté Maďarsko sužovala celé čtvrtstoletí. Na vládě Československa se tehdy podílela ČSSDS. Od 8. 7. 1919 byl její šéf Tuzar předsedou vlády.
- 8) JM zmiňuje polsko-sovětskou válku (březen až říjen 1920) jako válku, která svým vlivem radikalizovala levici v ČSSDS a dál hrotila její beztak hlubokou krizi. Neuvádí už ale, že Československá vláda v čele s Tuzarem k ní zaujala neutrální stanovisko bez zbrojního embarga vůči polskému agresorovi, takže reálně dodávkami zbraní polskou dobovačnou válku podporovala. Byli to nespokojení českoslovenští dělníci, zvláště pak železničáři, kteří blokovali dopravu zbraní do Polska přes naše území. Heslo „*Ruce pryč od sovětského Ruska!*“ bylo vyjádřením levicové politiky, kterou ale převážně pravicové vedení ČSSDS neprovádělo. Jinou otázkou je, zda by pro Československo byla lepší případná polská sovětská republika nebo jemu nepřátelský režim polského maršála Pilsudského a jeho zuřivě protičeskoslovenského ministra zahraničí Josefa Becka. Nešlo zdaleka jen o pohraniční spory o Těšínsko, kus Oravy a kus Spíše, ale hlavně o pozdější aktivní polskou účast na zničení Československa na podzim 1938 v době Mnichova. Historie ale nezná „kdyby“.

9) Samozřejmě, na tehdejší kvas v československé levici lze hledět dvojím způsobem:

- a) Jako na snahu o vytvoření buržoazně demokratické Československé republiky, která ale bude vůči většině svých občanů do značné míry kapitalistickou macechou. Zde bylo tehdejší převážně pravicové vedení ČSSDS Vlastimila Tuzara úspěšné. Přitom i progresivní opatření jako je zavedení osmihodinové pracovní doby či volebního práva pro ženy bylo v Československu uzákoněno více než rok po sovětském Rusku a pod jeho vlivem.
- b) Jako snahu vytvořit sociálně spravedlivou společnost – socialismus. Zde vedení ČSSDS zásadně selhalo. Odmítalo jej a sabotovalo i za cenu způsobení zásadního rozkolu ve straně, v českém levicovém hnutí, který trvá dodnes.

Ano, byla to dlouhá řada zásadních selhání převážně pravicového vedení ČSSDS, která vedla k hlubokému rozkolu v československé levici a v československém dělnickém hnutí, byť je JM nevidí, či spíš není s to vidět. Na tom mnoho nemění ani skutečnost, že progresivní sociálně ekonomické změny v Československu let 1918-21 byly mimo sovětské Rusko nejradikálnější v Evropě a velice špatnou situaci neprivilegovaných vrstev obyvatel do určité míry zlepšily. Otázkou je, zda tehdejší převážně pravicové vedení ČSSDS opravdu chtělo znárodnit rozhodující odvětví československé ekonomiky, jak tvrdí JM a jak lze usuzovat i z některých dokumentů tehdejší doby. Tehdejší vládní koalice ČSSDS se silně pravicovými agrárníky zpochybňuje, že to bylo myšleno upřímně a vážně.

S předchozím úzce souvisí, že se JM na konci statí právem zaráží nad skutečností, že rozkol ČSSDS z roku 1920 trhá naši levici i 100 let poté. Ten rozkol je reálný, fakta jsou zde nesmlouvavá. Tehdejší intriky převážně pravicového vedení ČSSDS ani neohrabanost tehdejší levice v ČSSDS nemohou nic podstatného změnit na základní skutečnosti, že poválečná revoluční situace nebyla využita k výrazné socializaci společnosti, jak si přála většina občanů, viz demonstrace na sklonku války pod hesly proti válce, proti hladu, za sociální spravedlnost a za „Socialistický národ“.

Historie dovede být zlá, pěkná mrcha. Jisté je, že většina členské základny ČSSDS po potlačení prosincové generální stávky 1920 přešla do vznikající Komunistické strany Československa a ČSSDS tak byla zásadně oslabena. Ukázalo se ale brzy, že budovat radikální levicovou stranu (název není podstatný), není vůbec jednoduché, a to ani za tuhé

diktatury, která vládla v řadě států Evropy v meziválečném období, ani za buržoazní demokracie, která se udržela v Československu až do září 1938, kdy byla tzv. Mnichovskou dohodou – brutálním diktátem čtyř velmocí – zničena našimi nepřáteli, spojenci a domácími zrádci. Není to snadné za ekonomické krize, a tím méně v letech dočasné stabilizace kapitalistických ekonomik 1925-29.

Komunisté i sociální demokraté skončili brzy po Mnichovu v ilegalitě, jejich vedení muselo uprchnout do zahraničí. Vedení KSČ do Moskvy, vedení ČSSD do Paříže a po jejím pádu do Londýna. Po válce vznikla situace příznivá pro pokojný rozvoj národní a demokratické revoluce až po její přerůstání v revoluci socialistickou, kterou KSČ pod vedením Klementa Gottwalda s podporou tehdejší ČSSD (podle JM zrádce Fierlingera) mistrně využilo. Rostoucí aktivizace pravice v ČSSD až po ovládnutí jejího vedení na sjezdu 14. listopadu 1947 ČSSD citelně oslabovalo. Dostávalo ji do stále silnějšího vleku KSČ, až po úplný rozkol ČSSD za politické krize v únoru 1948. Ministři ČSSD si zachovali tvář, neodstoupili a umožnili tak obnovu levicové vlády a další prohlubování národně demokratické, a teď již i převážně socialistické, revoluce v Československu. Tehdejší pravicové vedení ČSSD bylo poraženo a padlo.

Ano, historie dokáže být zlá a pěkná mrcha. Triumfální vítězství KSČ v rozhodující míře parlamentní cestou v únoru 1948 znamenalo prakticky plné převzetí moci v zemi KSČ. Teď již nic nebránilo přistoupit k budování základů socialistické společnosti v Československu. Pandořinou skříňkou se ale stala skutečnost, že únorové vítězství umožnilo nastolit reálnou vedoucí úlohu KSČ. Tím spíš, když se těžce oslabené ČSSD nechala KSČ pohltit, další legální politické strany degradovat v rámci Národní fronty na strany závislé na KSČ a Západ naplno rozpoutal studenou válku proti vznikající světové socialistické soustavě, která do značné míry omezila nejen možnosti demokratického vývoje a specificky československé cesty k socialismu, ale přispěla nemálo k řadě zčásti politicky motivovaných nezákonností té doby.

Nastalo téměř 42leté období budování nejprve základů socialistické společnosti (přibližně do roku 1960), posléze socialistické společnosti – nerozvinutého (tzv. reálného) socialismu sovětského typu pod vedením Komunistické strany Československa. Nebyl to

rozvoj bezproblémový a bezrozporný, jistě i pro nutnou závislost na první velmoci socialismu – Sovětském svazu – v rámci těžce třídně rozděleného světa. Na jedné straně socialismus v Československu odstranil bídu, odstranil nezaměstnanost, vybudoval bezprecedentní systém základních sociálních jistot (největší spolu s Německou demokratickou republikou) a zajistil největší sociálně ekonomický rozvoj v naší historii i její mírovou existenci, na druhé straně připustil nezákonné a počátkem 50. let i hrdelní procesy, 21. srpen 1968 a tzv. normalizaci po 17. dubnu 1969. Byl to rozvoj přes všechny problémy jednoznačně v historii našich zemí nejúspěšnější. Nemá smysl spekulovat, co by bylo, kdyby nepřišel v Sovětském svazu k moci M. S. Gorbačov se svou prapodivnou perestrojkou a předhozením svých dosavadních evropských spojenců Západu. Ano, historie dokáže být pořádná mrcha.

Převážně úspěšný rozvoj socialismu byl v roce 1989 násilně přerušen poté, co poslední sovětský vůdce Michail Sergejevič Gorbačov se rozhodl své dosavadní evropské spojence nacpat do chřtánu Západu. Specifikem Československa byla skutečnost slabé pravicové, převážně parazitní opozice nezocelené větším úsilím a z velké části oddané té či oné větvi západní buržoazní demokracie. Výsledkem je jednak zběsilý antikomunismus i po třiceti letech, jednak nemravná rozkladná demokracie přezrálého kapitalismu se silně mafiánskými prvky, resp. z klausovské transformace při zhasnutí se Česko dodnes plně nevzpamatovalo. V Česku i na Slovensku byl vytvořen kapitalismus silně závislý na světových kapitalistických centrech. Z ideálů 17. listopadu 1989 nepřekvapivě mnoho nezbylo. Vrátily se nejen četné zásadní sociální problémy, nezaměstnaností počínaje, ale objevilo se i bezdomovectví, těžký úpadek vzdělanosti, kritického myšlení a mnohé jiné. Protiústavně, ale bez větších protestů bylo rozbito (rozděleno) i Československo k 1. 1. 1993, základní odkaz po roce 1989 tolik vzývaných T. G. Masaryka M. R. Štefánika a E. Beneše. Aktuální se stává i problém ohrožení nejen zbytkové České republiky, ale i samotného českého národa, jehož existence v silně exponovaném středu Evropy nikdy nebyla samozřejmá.

Máme tu opětne dvojí selhávání.

- a) Selhávání politických vůdců. Ano, ČR již 30 let nemá nového Masaryka, Štefánika, Beneše. Má jen velký počet politických nul, mezi kterými je sem tam jednoooký král.

- b) Selhávání programové. Přezrálý kapitalismus, válečné šílenství Západu a vyhrocující se světová ekologická a v jejím rámci zejména klimatická krize už dávno křičí, že jediná šance lidstva na přežití je ve spojení budování moderního socialismu s udržitelným rozvojem. Co je ale moderní socialismus, málokdo tuší, natož ví. Shoda je jen, že to nemá být někdejší reálný socialismus. Obsah pojmu moderního socialismu zůstává předmětem rozsáhlých a často i protichůdných sporů. Já osobně za největší úchytky považuji politiku multi kulti a genderu EU a tzv. nepodmíněný základní příjem, ale některé levicové skupiny na těchto politikách staví moderní socialismus a základní sociálně ekonomické problémy prakticky neřeší. Snad ještě hůře je tomu s udržitelným rozvojem. Situace došla tak daleko, že už ani zelení a vedení radikálních ekologických organizací příliš neoponuje tzv. vládním strategiím udržitelného rozvoje, ač k udržitelnosti z mnoha důvodů zjevně nevedou, a za svou vzalo i mimořádně kontroverzní tzv. Zelenou dohodu pro Evropu. Situace je objektivně zralá na radikální revoluci k socialismu a k udržitelnosti, ale chybí subjektivní faktor, takže se zejména v Evropě stává mnohem reálnější perspektiva islámské kontrarevoluce spojené s likvidací dosavadní evropské civilizace, paradoxně s podporou mnohé levice či spíš pseudolevice. Ano. Mnohé složky evropské levice se místo angažmá za práva neprivilegovaných bijí za různé excesy rozbíjející civilizovanou společnost, jako je ideologicky pojaté šílenství multi kulti a gender, podpora převážně muslimské migrace do Evropské unie a jiné. Patří sem i zjevně ekonomicky nereálná, a podle všeho i nesocialistická, koncepce základního nepodmíněného příjmu, jež by měl být poskytován všem občanům nezávisle na jejich pracovních a podnikatelských zásluhách. Jak ale již v 19. století objevil Bedřich Engels, byla to práce, která polidštila opici. Dodávám, že je to (často nuceně) zahálka, která člověka degraduje zpět nejednou až k té opici.

Že oficiální výzkum a veřejné školství zcela ignorují ekonomické zákony, nepřekvapuje. Že se ale prakticky nezkoumají ani na levice včetně té radikální, je tristní. Je či spíš by mělo být zřejmé až samozřejmé, že jde o následující zákony, viz tabulka č. 1:

Tabulka č. 1 – Základní ekonomické zákony v kapitalistické a komunistické společensko-ekonomické formaci

Společensko-ekonomická formace	Kapitalistická		Komunistická		
Stádia	Před-monopolní	Mono-polní	Nerozvinutý socialismus	Rozvinutý socialismus	Vlastní komunismus
Obecné ekonomické zákony	Zákon ekonomie času				
	Zákon růstu společenské produktivity práce				
	Zákon závazného souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil				
	Zákon růstu pravých lidských potřeb				
Základní ekonomický zákon formace	Zákon maximalizace nadhodnoty a jejího přivlastňování kapitalisty		Zákon společenského přivlastňování vytvořeného nadproduktu		
Systémové ekonomické zákony	Zákon přirozené akumulace kapitálu		Zákon plánovitého rozvoje		
Specifické zákony	Zákon klesající míry zisku		Zákon rozdělování podle práce		Zákon rozdělování podle pravých lidských potřeb
Zákon hodnoty	Platí	Platí	Platí	Platí	Neplatí
Základní rozpor	Buržoazie versus pracující – proletariát		Společnost versus jednotlivec		

Zdroj: Marx, K.: Kapitál I., II., III. 1. a III. 2., Praha, Svoboda 1978, Hába, Z.: Socialismus – systém ekonomických zákonů, Bratislava, Alfa 1987. Vlastní rozbor. V marxistické literatuře uváděný zákon růstu potřeb jsem specifikoval jako zákon růstu pravých lidských potřeb.

Z tabulky č. 1 je zřejmé, že tzv. reálný socialismus v evropských socialistických státech, ne však různé západní, arabské či africké socialismy, včetně tzv. švédského, potlačil působení základního ekonomického zákonu kapitalismu – zákona maximalizace zisku a systémového ekonomického zákona kapitalismu – zákona přirozené akumulace kapitálu a že začaly působit socialistické zákony plánovitého rozvoje (nikoliv zákon plánovitého proporcionálního rozvoje, jak někteří v letech reálného socialismu uváděli) a rozdělování podle práce. Tyto systémové zákony socialismu za reálného socialismu prokazatelně působily, byť značně nedokonale. Plánovitost se stala středem snažení socialistického státu

i jeho územních částí (samozřejmě bylo co zdokonalovat, nejen ve vážně zanedbaných zbožně peněžních vztazích a v ochraně životního prostředí), parazitní příjmy vlastníků kapitálu byly zrušeny. Rozsáhlé stížnosti na údajně až 100 % přerozdělování nově vytvořených hodnot reálně socialistickými státy jsou sice nadsazené, ale potvrzují, že základní ekonomický zákon komunistické společensko-ekonomické formace – zákon společenského přivlastňování – působil. Působil i základní rozpor komunistické společenské ekonomické formace – rozpor mezi společenským a individuálním, viz Hába. Konečně, na nezvládnutí řešení tohoto rozporu reálný socialismus do jisté míry nakonec „dojel“.

Nepodařilo se efektivně využívat objektivní působení ekonomického zákona hodnoty. Tvrdošíjně lpění na nejednoznačných poznámkách Karla Marxe o komunismu jako netržní společnosti nevyužívající zákon hodnoty, které byly podle všeho myšleny až pro vlastní komunismus (alespoň tak chápu např. Marxovu Kritiku Gothajského programu), nikoliv pro jeho socialistický předstupeň, nadělalo mnoho škod a stalo se jednou z příčin nedostatečně efektivního rozvoje reálného socialismu, a nakonec i jeho historické porážky v Evropě.

Co se dále nepodařilo efektivně využívat, byl ekonomický zákon růstu (pravých) lidských potřeb. Klasikové Marx a Engels nám zanechali jen pár poznámek, kterým se nepřikládal správný význam, nebo se zcela ignorovaly. Hrubé podceňování některých společenských věd, zejména sociologie a psychologie, zde sehrálo též negativní roli. Socialismus se tak rozvíjel poněkud živelně, často se honil za uspokojováním nepravých, falešných potřeb (zčásti v rámci vynucených i ekonomickou soutěží s rozvinutým kapitalismem) a bránil využití všech svých potenciálních předností.

Podíváme-li se na zápasy sváděné převážně pravicovým vedením v ČSSDSD v letech 1918-20 (platí to ale i pro všechna další léta, kdy už jen ČSSD působila samostatně), o prosazování socialismu jí s výjimkou let 1945-48 nešlo. Historický rozkol komunistické versus sociálně demokratické hnutí tak měl a má objektivní základ v rozdílných cílech. Historický rozkol přižívovaly četné osobnostní animozity i časté házení si klacků pod nohy. Za uplynulých 100 let se na něm mnoho nezměnilo. Nějaké velké překvapení zde tudíž není na místě čekat, byť jde jistě o jev pro levici převážně nežádoucí.

Navzdory různým, nejednou i hodně tvrdým třeticím, včetně svého času teze vedení KSČ o „sociál fašismu“ ČSSD (nešlo ale jen o realizaci linie Kominterny, ale také o reakci na katastrofální politiku německé sociální demokracie), nikdy nenabyl tak tragických rozměrů, jako v sousedním Německu, kdy sociálně demokratická vláda nejen že zmasakrovala listopadovou revoluci 1918 v Německu a republiky rad v Německu na jaře 1919, ale svým horlivým antikomunismem přispěla k vítězství nacismu v Německu počátkem roku 1933.

Závěr

Historii je nutno zkoumat objektivně a v první řadě respektovat fakta a jejich souvislosti. Fakta jsou samozřejmě základem. Se souvislostmi je to nelehké, nemusí to s nimi být občas ani jednoznačné. Navíc každý občan, tím spíše politik, historik a ideolog, má určitou představu. Pokud jdou fakta příliš mimo ni, svádí to k uplatnění nechvalné zásady: „*Tím hůř pro fakta!*“ Nemusí být uzákoněn neobjektivní výklad historie, jak se stalo v Česku v roce 1993 tzv. zákonem o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu. Jen objektivní výklad historie může sloužit k poučení. Že jsme tomu dnes hodně vzdáleni nejen v Česku, že nejen Česko zažívá kromě hluboké zdravotní a sociálně ekonomické krize také hlubokou politickou, morální a kulturní krizi, že těžce upadá vzdělanost, znalost historie a kritické myšlení mezi obyvatelstvem i odborníky, je též smutná pravda. Není to ale rozhodně důvod k rezignaci.

O autorovi:

Ing. Jan Zeman, CSc.

*1956. Ekonom, environmentalista, expert na trvale udržitelný rozvoj a život, dopravu, energetiku, lesnictví, povodně. Básník.

Tamás Krausz

Leninova „děsivá“ zpráva dnešku: musíme jednat.

Eszter Bartha (E. B.) vyzpovídala Tamáse Krausze (T. K.) u příležitosti 150. výročí Leninova narození

E. B.: Proč dnes musíme mluvit o Leninovi?

T. K.: Bertrand Russell nazval 20. století stoletím Lenina a Einsteina. Zapomněl dodat, že nebudou chybět ani ve 21. století. I když je to už 30 let od pádu státního socialismu a rozpadu Sovětského svazu, liberálové a nacionalisté z východní Evropy a Ruska stále sdílejí divokou nenávist, která se projevila v jejich vzpomínkách na Lenina u příležitosti 150. výročí jeho narození. Velmi dobře vědí, proč tomu tak je: jméno vůdce ruské revoluce Lenina je neoddělitelně spjata s praktickou alternativou ke kapitalismu. Parafrázuji Majakovského, revolučního básníka: když řeknu Lenin, myslím socialismus – když řeknu socialismus, myslím Lenin. Vladimira Iljiče Lenina nelze ze socialistické tradice „vymazat“.

E. B.: Nemůžeme však popřít, že se Lenin stal kontroverzní historickou osobností dokonce i pro globální levici. Proč?

T. K.: Je pravda, že v jistém smyslu byl kontroverzní osobností, protože na jedné straně byl neúprosným antikapitalistou v teorii i politice, zatímco na druhé straně byl velmi pragmatickým politikem, který v dané historické situaci vždy zohlednil ty možnosti, které

byly rozhodující z hlediska udržení politické moci. Byl to rozený revolucionář, nikoli salónní socialista nebo komunista. Statečně se pouštěl do neřešitelných rozporů své doby. Samozřejmě, mnoho jeho politických řešení už dnes neplatí, protože žijeme ve zcela jiné historické epoše. Je jasné, že příběh ruské revoluce a bolševické strany není možné zopakovat. Pro současnou analýzu jsou důležité jeho metody zkoumání a politické akce. Samozřejmě je to samo o sobě rozporuplné, mluvit o Leninovi, neoblomném antikapitalistovi v době, kdy ve světě neexistují žádná silná a dobře organizovaná antikapitalistická masová hnutí. To dobře dokazují limity současného protirasistického masového hnutí v USA, pokud jde o jeho účely i protestní prostředky. To je ten rozpor, to je ten konflikt. Avšak v tomto ohledu Leninův odkaz značně povýšil, protože jak jeho přátelé, tak jeho oponenti se již 100 let snaží odhalit „tajemství“ jeho úspěchu.

E. B.: Přesto i současní levičáci jsou vůči Leninovi skeptičtí...

T. K.: Lidé, kteří si říkají levičáci, zatímco se snaží ztotožnit Lenina s příběhem násilí a teroru v souladu s loajální propagandou politické pravice a krajní pravice, se sami – úmyslně či neúmyslně – stali nejvěrnějšími služebníky oligarchického kapitalismu v oblasti politiky paměti. Pod hlavičkou demokracie se hlásí k jakékoli možné teorii o padělání a spiknutí, kterou šíří s velkým nadšením. Lenin se stal symbolem, který byl srovnatelný s rudou hvězdou, srpem a kladivem. Režim Banderovců na Ukrajině veřejné znázorňování Lenina prakticky zakázal. I jeho slušný pohřeb je nemožný, protože to dnes požadují extremističtí příznivci režimu. Takoví levičáci nechápou, zapomněli nebo to nikdy nevěděli, že ve skutečnosti bral Lenin Marxe velmi vážně, stejně tak jeho marxistickou analytickou metodu, vědu a jednotu teorie a praxe. Spolu s bolševickou stranou, kterou organizoval, zahájil s vážným úmyslem grandiózní experiment zažehnutí globální, antikapitalistické revoluce, transformace a humanizace světa, nebo alespoň ruské společnosti. Jejich sociální základna, političtí aktivisté – a to mluvím o více než 10 milionech lidech – byli v roce 1917 zaneprázdněni organizací dělnických, vojenských a rolnických rad (sovětů). Představovali přímé sociální zázemí Lenina a bolševismu. Cíl byl jasný: realizovat systém sociální samosprávy v procesu „odumírání státu“ a překonání tržně kapitalistického systému.

E. B.: Nakonec se však státní socialismus vytratil současně se Sovětským svazem – je pravda, že až mnoho desetiletí po Leninově smrti.

T. K.: Lenin – symbolicky vzato – zvítězil nad všemi svými nepřáteli, bělogvardějci, diktaturami důstojníků a vojenskými intervencemi zahraničních velmocí. Nedokázal se vyrovnat s jedinou věcí, která se ukázala být silnější než jeho vůle a politická moc. Byl to nedostatek historických předpokladů socialismu v Rusku. To bylo základem stalinistické diktatury, která se nesmí a ani by neměla vrátit. Základní problém Lenina spočíval v tom, že v roce 1917 měla městská průmyslová dělnická třída relativně málo lidí. Rozhodující většina byli rolníci, ale ne revoluční dělníci. Dnes tvoří rozhodující většinu globální společnosti výdělečně činná třída. Bylo by proto načase zorganizovat hnutí, které by zajistilo, aby dělníci, masy převzali kontrolu nad továrnami a velkými podniky a “dobyli” jejich řízení. Právě pro pochopení a vysvětlení tohoto procesu může být důležitý Leninův odkaz. Leninova analytická metoda byla striktně založena na historické a třídní perspektivě. To byla jedna z důležitých vlastností, která přesvědčila mladého Lukáče¹, aby přijal tuto metodu. Pro něj byl radikalismus vždy spojen s možnostmi. Nechtěl zničit nebo zavést kapitalismus v zemích, kde to nebylo možné, stejně tak nepovažoval za možné zavedení socialismu. K tomu mohlo dojít pouze jako konečný výsledek historického vývoje. Je třeba si uvědomit, že antikapitalistické protiopatření nebo ofenzivní hnutí musí nevyhnutelně vycházet z tradice. Symbolicky řečeno, Leninův odkaz s jeho 55 svazky – z nichž většina představuje konkrétní analýzu toho, jak změnit stávající světový řád – je neodmyslitelnou součástí této tradice. Úkolem není přizpůsobit se kapitalistickým vztahům, ale překonat je. Cílem je připravit sociální kontrolu nad produktivními a životními funkcemi, protože v Leninově vizi začínala skutečná demokracie tam, kde byl vytvořen globální sociální systém, který postrádal politické hierarchie, ale předpokládal ekonomické základy sociální rovnosti.

¹ **György Lukács** (1885–1971) byl židovsko-maďarský marxistický filosof a literární kritik. Mnozí jej považují za spoluzakladatele západní marxistické tradice. Přispěl k obohacení idejí materialistického názoru a třídního uvědomění marxistické filosofie a teorie. Během Maďarského povstání v roce 1956 byl krátce ministrem kultury vlády Imre Nagyho, po roce 1957 žil v ústraní v Budapešti, nicméně energicky pracoval. Aktivně působil v armádě maďarské republiky rad (1919).

E. B.: Toto bohužel není obrazem Lenina, který určuje vědomí současných generací. Leninovská tradice byla systematicky ničena, a to nejen politickou pravicí a krajní pravicí. Také na vás nedávno zaútočili – ne poprvé – kvůli vaší následné obraně pozitivní historické paměti skutečných antifašistických a antikapitalistických experimentů.

T. K.: Nové východoevropské režimy – se svými obrovskými ideologickými aparáty, penězi a manipulacemi – usilují o kriminalizaci celé historie státního socialismu s cílem zdiskreditovat myšlenku a tradici socialismu. Je to pochopitelné, protože kdo by jinak uvěřil, že horthyovský² režim se 3 miliony žebráků a 1 milionem obětí z druhé světové války by mohl být lepší než státní socialistický režim, který vládl 40 let. Pokud by kriminalizovali období mezi lety 1945 a 1989/90, museli by čelit skutečnosti, že posledních 30 let státního socialismu – ve skutečném sociálním srovnání – dopadlo mnohem lépe než prvních 30 let oligarchického kapitalismu. A to není nostalgie ani kajícínost! Od Lenina víme, že na semi-periferii existuje velmi omezená alternativa. To je jasné díky pandemii Covidu, kdy velké západní a maďarské kapitalistické společnosti obdržely finanční pomoc 100 miliard, aniž by věděly, co přesně bude z těchto peněz financováno, kolik nových pracovišť bude vytvořeno atd. Ztráta je běžná a má dopad na celou společnost – zisk však náleží pouze soukromému kapitálu. Stát založený na třídách zajišťuje zbytek bez ohledu na to, zda jsme ve středu nebo na semi-periferii světového systému. Pokud dojde ke krizi, kapitál a státy okamžitě začnou omezovat i buržoazní demokracii a financují extremistická, fašistická hnutí, aby zničily levicovou, antikapitalistickou alternativu. Tím, že slouží těmto zájmům, také vytrvale bojují proti antifašistické tradici. Proto „politici paměti“, včetně několika historiků, kteří se hlásí k identifikaci „komunismu s fašismem“, připravují půdu pro tento krajně pravicový obrat a „normalizují“ nacistickou, fašistickou a radikální pravicovou tradici a režimy.

² **Miklós Horthy de Nagybánya** (1868–1957) byl maďarský viceadmirál velící rakousko-uherskému válečnému loďstvu, v roce 1920 byl zvolen regentem Maďarského království, funkci hlavy státu vykonával od 1920 do 15. října 1944; zemřel v portugalském exilu. V meziválečném Maďarsku zavedl velmi konzervativní pravicový režim s fašizujícími prvky, v době 2. světové války spojenec Hitlera.

E. B.: Jaká jsou maďarská specifika v oblasti politiky paměti, pokud existují?

T. K.: Primitivismus. Ačkoli to není výhradně specifické pro Maďarsko. Nemám na mysli to, že například Albert Wass³ byl povýšen do hodnosti „velkého spisovatele“, ale obecný idiotismus. Pozadím politiky paměti v Maďarsku je libovolnost mocenské elity, kterou lze pozorovat i v této oblasti a která je rozhodujícím charakteristickým rysem celého režimu. Příkladem je „zmocněný“ lékař, známý onkolog, Kásler⁴, který se stal ministrem a může jednoduše smést akademickou historickou vědu, aby se středem studia maďarské prehistorie stal mýtus o předpokládaném hunském původu Maďarů. Intelektuální úroveň je dobře vyobrazena na případě dalšího starého „levicového“ lékaře, který se stal starostou 11. obvodu v Budapešti. Ten prohlásil, že do roku 1938 se Hitler ukázal jako dobrý krizový manažer. Ačkoli je potomkem přeživších holocaustu, údajně o norimberských zákonech (1935) neslyšel. Toto je jeden z vrcholů maďarského idiotismu. Tyto dva příklady pouze naznačují hloubku politické svévole a hlouposti. V Maďarsku je každý odborníkem na historii, stejně jako na fotbal. Tuto situaci nelze změnit pomocí pow-wow (souhlasnými diskusemi), ale pouze radikální transformace systému může situaci zlepšit. Hloupost je důsledek fungování systému, který nelze opravit. Místní a globální humanistická změna režimů může být na dlouho odložena, ale cenou je prohloubení globální krize současných forem kapitalistického režimu, která může snadno vyvolat novou světovou válku.

E. B.: Jako historik, s kým byste srovnal Lenina?

T. K.: To je to, s nikým. V buržoazní historiografii je zvykem srovnávat zakladatele a vůdce velkých říší a potom se dostaneme k analogiím velkých postav „národní modernizace“ od Atatürka po Gándhího. Toto je dobře známé schéma, ale ne úplně přesné... Myslím, že mnohem důležitější je ten rozdíl, ta jedinečnost, která činí tyto analogie zavádějícími. Dovolte mi zdůraznit některé z těchto rozdílů! Za prvé, Lenin přemýšlel o velkých otázkách své doby na základě nejs sofistikovnější teorie společenských věd, marxismu, a prostřednictvím této analýzy dospěl k říjnové antikapitalistické revoluci, se kterou se

³ **Albert Wass** (1908-1998) byl sedmihradský maďarský spisovatel, který byl po 2. světové válce odsouzen v nepřítomnosti za válečné zločiny k trestu smrti. Zemřel v emigraci v USA.

⁴ Postavy z aktuálních maďarských politických reálií.

jeho jméno neodmyslitelně spojilo. Zadruhé, velké otázky, které nastínil, představují i dnes výzvu pro celý svět. Jeho odkaz z politické a sociální agendy ani 30 let po zhroucení a zničení Sovětského svazu nezmizel. Ve světových dějinách neexistovala žádná jiná postava, která by byla více napadána než Lenin, a přesto i v Rusku, kde je každodenním úkolem médií Lenina zdiskreditovat, stabilně 60 % populace hodnotí jeho historické úspěchy pozitivně. Ani Putin se nemá k tomu, aby Lenina odstranil z mauzolea. To je také něco, co stojí za zvážení. Zatřetí, nejen že modernizoval národní stát a Rusko, ale také připravil cestu pro svět „mimo kapitál“. Teoreticky, prakticky politicky a kulturně ekonomicky. Jeho jméno znamenalo alternativu ke kapitalismu. Zdroji jeho odkazu jsou: klasická humanistická kultura, francouzské osvícenství, Marx a marxismus, „velcí ruští realisté“ literatury a kultury, Černyševský, Tolstý, Gorký, Plechanov. To všechno byly všeobecné znalosti. Lenin si byl dobře vědom toho, že východ a Rusko neměly žádné „západní vykoupení“. Kolonizace (a dnešní postkolonialismus) není jen produktem „nerovného vývoje“, ale je to také světový systém brutálního kapitalistického vykořisťování a drancování, otroctví, útlaku a genocidy.

E. B.: Jak je možné udržet toto překroucené hodnocení Lenina i v akademii?

T. K.: Odpověď není tak těžká. Za posledních 30 let z ní udělali normu ve vědě, která byla normou v samotném světovém systému. Výchozím a koncovým bodem, standardem analýzy je to, do jaké míry Leninův vývoj nebo sovětský, ruský atd. odpovídá vývojovým strukturám a zájmům západního jádra. Je pravda, že Lenin nedokázal splnit požadavky a ve skutečnosti se vědomě rozhodl pro opak, protože je dobře známo, že se věnoval marxistickému vědeckému socialismu. Měl pouze jednu odpověď na otázku, zda se Rusko vůbec může vyvíjet západním způsobem. V minulosti, když jsem začal budovat svoji profesi, byla odpověď také zřejmá. Současní mainstreamoví liberální autoři však propagují ruský obraz, vědu a kulturu, které nadále udržují globální hierarchické struktury, proti nimž Lenin celý svůj život bojoval. Tato intelektuální (ekonomicko-politicko-kulturní) podřízenost je většinou ospravedlněna kulturní převahou Západu a objevuje se pod praporem kulturního rasismu, ať už nacionalistického nebo liberálního. Hodnocení Lenina je i dnes předmětem nekonečných, tvrdých politických bojů, protože v symbolické politice je nejznámějším antikapitalistou na světě. Díky jeho neustálé diskreditaci jeho oponenti, ať se

jim to líbí, nebo ne, napomáhají s ničením antikapitalistické alternativy. Stačí, když z této perspektivy prozkoumáme velké buržoazní Leninovy biografie. Práce Pipese nebo Roberta Service téměř paradigmaticky demonstrují směr hlavního proudu.

E. B.: V Maďarsku téměř očekávají, že se bude nadávat Leninovi ze všech stran...

T. K.: Aby byl někdo přijat do společnosti přísluhovačů politické moci, musel se zbavit historických konceptů, které „páchly marxismem“, marxisticko-komunistických „pozůstatků“ i v mladém věku. Toto je první úkol. Pokud není dostatek akademického arzenálu, stačilo by zavrhnout „stará schémata“: občanská válka nebyla třídní válkou, bílý teror neexistoval, Lenin nebyl nic jiného než malicherný maniak, který trpěl syfilisem... V novém systému se rostoucí počet dobrovolníků brzy přizpůsobí vkusu odborníků.

E. B.: Jak vysvětlíte fenomén, že velká část mladé generace, která se věnuje studiu společenských věd, cítí potřebu distancovat se od antikapitalistické levice, nadávat a vysmívat se Marxovi, Leninovi, teorii třídního boje a jakémukoli komunistického směru – divoce, primitivně a agresivně? A dokonce podnikají jakékoli primitivní formy kritiky, aby „zničili“ své staré profesory.

T. K.: Vidím tři důvody tohoto jevu v Maďarsku, ale také v sousedních státech. Prvním z nich je nacionalistické a liberální vymývání mozků za posledních 30 let, uzavření režimu směrem k praxi levicové a antikapitalistické kritiky. Režim je však směřován doprava. Z druhé, a z výše uvedeného vyplývá, že je to nejpravděpodobnější vysvětlení, to jsou liberální a/nebo nacionalistické větve legitimující ideologie, ať jsou jakkoli primitivní. Opakuji, že to je předpoklad hmotně finančního přežití. A je tu také subjektivní stránka věci. Z pohledu profese je nejdokonalejší volbou anti-marxista, antisocialista, kriminalizující historické vysvětlení nebo nový pozitivismus. Ten vidí symbolického slona, kterého historiografie minulých věků zanechala jako dědictví. Pozitivistická metoda je hledat na slonovi krtka a prozkoumat jej jako důležitou součást slona, kterou marxisté nedokázali analyzovat nebo udělali chybu... nakonec se krtka stane nejdůležitější součástí slona, a tak

dále, až se stane samotným slonem. Jediným problémem je, že na rozdíl od této zvláštnosti, totalita mizí, což bylo běžné studovat za mého mládí.

E. B.: Vraťme se k teorii, co považujete za nejdůležitější teoretický úspěch Lenina?

T. K.: Nejvýznamnějším Leninovým historickým a teoretickým uznáním bylo, že v Rusku a v regionu druhého nevolnictví obecně, konkrétně ve východní Evropě včetně Maďarska, na rozdíl od západního vývoje nemá buržoazie samostatnou historickou existenci, takže kapitalismus může být snadno zničitelný, pokud jeho základ, carismus, bude smeten revolucí. Tato analýza byla potvrzena zkušenostmi z revoluce roku 1905, protože není náhodou, že se ruská buržoazie rozhodla podporovat carismus a stala se jeho politickou součástí. Říjen 1917 dále prokázal tuto tezi, která má velký význam i dnes. Režimy po roce 1989, především v Rusku, opět vytvořily politicky závislou buržoazii, oligarchii, která jako „národní buržoazie“ nehraje žádnou samostatnou historickou roli ani politicky ani kulturně. Podle výše uvedených pozorování a leninské analýzy nemá v (polo)periferní oblasti stabilní historickou půdu žádná sociální demokracie, která by usilovala o spolupráci s touto buržoazií. To je případ i dneška. Není náhodou, že státní socialismus se formoval v tomto regionu, a stejně jako došlo ke druhému nevolnictví, kapitalismus přišel také podruhé po roce 1989. Nevyloučil bych možnost druhého státního socialismu, buď demokraticko-samosprávnou formu socialismu, i když v zásadě věříme v antibyrokratickou, a připravili bychom cestu pro takovou antikapitalistickou alternativu. Lidé, kteří se i nadále snaží o druhou sociální demokracii, chápou jen velmi málo historická specifika východoevropského vývoje. Politicky končí ve slepé uličce znovu a znovu, i nyní po 30 letech, pod kouzlem neexistujícího „švédského modelu“. Budování buržoazní demokracie na této buržoazii v roce 2020 – to by byl vtip, kdyby nebyli lidé, kteří to myslí sakra vážně.

E. B.: Co by dnes mohlo být úkolem skutečné antikapitalistické levice?

T. K.: Socialistická minulost, včetně celého Leninova odkazu, je dnes přirozeně velmi děšivá, dokonce i radikální levice se bojí dotknout tohoto tématu. Jmenovitě musíme jednat, ale jen málokdo by chtěl jednat dnes! Bez ohledu na to, jak hodnotíme minulost, nelze popřít, že daná historická forma kapitalismu již byla poražena. Nyní, pokud si někdo vytvoří sofistikovaný pohled na socialistickou nebo státní socialistickou minulost, musí formulovat odvážný cíl, že každodenním úkolem radikální levice je překonat kapitalismus, jinak si nezaslouží jméno radikální levice. Koneckonců úkolem je hledat praktické alternativy.

E. B.: Velkým revolucím všude předcházely hladové nepokoje. Vidíte dnes nějakou takovou politickou realitu?

T. K.: Po pandemii již lze vidět obrysy nové kapitalistické krize. Antikapitalistické výchozí body se již mohou objevovat na periferiích světa. V dnešní Africe čelí miliony lidí hladovění a hladomoru. Krize v roce 2008 však otřásla i zeměmi, jako je Argentina, Rusko nebo USA. Vládnoucí režim byl silnější a je stále silnější i dnes, protože neexistovalo žádné hnutí, které by mohlo dát podobu rozvíjejícím se energiím mas. A objevily se osobnosti jako Trump, Johnson, Bolsonaro, Porošenko-Zelenski, Kaczyński, Duda, Erdoğan, kteří si svou politickou demagogií a nacionalisticko-rasistickou ideologií přivlastnili protestní potenciál proti globálnímu kapitalismu, zatímco „kapitalizující“ levice byla účinně zdiskreditována, když byla spojená s neoliberalními projekty. Měli byste vidět, že tyto populistické postavy jsou politická dvojčata. Podívejme se na Ukrajinu, kde by přímo chtěli vytvořit nový lid, ať už je to jakkoli drahé nebo traumatické. K čemu to povede? Rehabilitaci fašismu, rasismu a rusofobie lze najít v intelektuálním balíku všech východoevropských a většiny západoevropských režimů. Jsou to preventivní kontrarevoluční hnutí, která následně s divokou nenávistí ničí všechny levicové alternativy a hledání alternativ. Dále nevyhnutelně povedou lidstvo k hrozným válkám, jak jsme to mnohokrát viděli ve 20. století a v prvních dvou desetiletích 21. století. Pokud neexistuje antikapitalistická alternativa, musíme ji objevit, protože při nedostatku nových výzev bude kapitalismus v reprodukci a udržování stále divočejší. Toto je leninovské poselství, pokud chcete.

E. B.: Jak poznamenal Loginov, v inteligenci nebo alespoň v jejích významných skupinách existuje silný strach z lidí a násilí.

T. K.: Ano, toto je často typické intelektuální chování, jsou revoluční, dokud se na pořadu jednání neobjeví praktická transformace stávajících podmínek. Do stávajícího režimu byly integrovány významné intelektuální skupiny, proto odmítají každodenní intelektuálně politickou konfrontaci se samotným kapitalistickým systémem.

E. B.: Jaká řešení byste doporučil současným antikapitalistickým rebelům?

T. K.: I když se globální kapitalismus radikálně změnil, základní otázky jsou stále stejné jako za Lenina. Měli bychom najít odpovědi, které jsou platné dnes, a některé již známe. Je to důležité ponaučení, že překonání kapitalismu není určováno na ulici prostřednictvím ozbrojených bojů (i když tuto možnost nemůžeme vyloučit!), ale v oblasti výroby, na pracovištích, ať už jsou kdekoli na světě. Populární hnutí organizovaná na pracovištích budou určovat možnosti a osud světa „mimo kapitál“. Úkolem radikálních intelektuálních hnutí, skupin a politických stran by mělo být zvýšení povědomí milionů a milionů přímých producentů a pomoc vytvářet intelektuální (teoretické, kulturní ideologické atd.) podmínky pro tato hnutí. Malé skupinky, které se zastaví u své vlastní narcistické, sebevědomé „teorie“ a odmítají revoluční minulost ve jménu budoucích obrazů, které odpovídají jejich snům, a srovnávají tuto minulost se zločiny spáchanými ve jménu státního socialistického režimu, ve skutečnosti pomáhají udržovat status quo, konkrétně vládu globálního kapitalismu. Zároveň je také jasné, že Lenin a jeho věk prakticky nemohli vystoupit z dilematu odstraňování sociálně ekonomických nerovností prostřednictvím politických nerovností. I dnes je důležité zdůraznit, že je možné a obohacující jít nad rámec buržoazní politiky, protože skutečná svoboda je současně politickou, ekonomickou a sociální kategorií. Jinak pojem svoboda nemá vůbec žádný význam. To je alfou a omegou Leninova státu a revoluce.

E. B.: Myslím si, že tyto malé politické skupiny mají problém navázat spojení s „masami“.

T. K.: Pro současné Maďarsko není charakteristické pouze to, že malá antikapitalistická seskupení a organizace navzájem soutěží nad hlavou dělnické třídy, což může zesílit pocit zdola, že tyto skupiny jsou součástí mocenské elity. Základem této soutěže je snaha o větší vliv, což je koneckonců důsledek logiky trhu, struktury akcí, boje o „lajky“. Tato soutěž je poznamenána mnoha dalšími věcmi, včetně přirozeně represivních opatření vládnoucího režimu, zúžení působnosti, sektářství, které rovněž vyplývá z historické tradice, a imigrantského způsobu myšlení a chování. Není divu, že i v nové generaci najdeme politickou naivitu, narcistické sebeuspokojení, egoismus a lásku k sobě samému, což brání intenzivnímu učení a izoluje mladé lidi od životaschopných tradic i od sebe navzájem. Fenomén nově vznikajícího sektářství vyjadřuje strach z nižších společenských vrstev, dělnické třídy, tříd vydělávajících mzdy a nezaměstnaných mas, protože ani akční programy, ani aktivita v sociálních masách nemá dlouhou tradici. Vidím vztah mezi dvěma základními jevy: mezi strachem z dělnických vrstev a dělníků a z jejich neschopnosti rozejít se s liberalismem. Všechny tyto skutečnosti účinně brání skutečnému získání socialistické komunitní tradice, formování schopností, které by připravily mládež na sociální sebeorganizaci. Trh se na oko spojuje, ale ve skutečnosti je zdrojem konkurence a konfrontace. Budeme-li se řídit logikou trhu, nejen že ztratíme jednotu antikapitalistických sil, ale ani nemůžeme zorganizovat efektivní pro-tržní „levici“, protože masy by měly být kulturně a ekonomicky chráněny právě před nerovnostmi, které trh způsobuje. Skutečným úkolem je vybavit je alternativními manažerskými dovednostmi a naučit se, jak tyto dovednosti získávat. Toto je rozhodující zkušenost za 30 let po roce 1989.

E. B.: Přicházíme k výchozímu bodu: proč je zjevně tak potřebný antileninský diskurz v Maďarsku, jako by v tom mohli liberálové vážně konkurovat krajní pravici?

T. K.: Jedná se o strukturu, která byla po roce 1989 upevněna: stará, takzvaná demokratická opozice, která se integrovala do Orbánova režimu jako jeho liberální opozice, vždy neodmyslitelně považovala antikomunismus za součást své tradice. Tento pohled je

vždy spojoval s hlavním proudem režimu. Zažíváme to i dnes, hlavním cílem liberálů je antikapitalismus jak v politice paměti, tak v akademickém diskurzu a v oblasti politické legitimace. Na Ukrajině se liberální inteligence v roce 2014 dokonce spojila s místními nacisty, stoupenci banderovců. Jak jsem již zdůraznil výše, v Maďarsku je liberální kritika Lenina založena na nejběžnějším falšování historie a nelze ji oddělit od „kritiky“ lidí v Orbánově režimu, kteří představují Lenina jako nového Frankensteina – v souladu s liberálním příběhem.

E. B.: Co by dnes Lenin doporučil příznivcům a aktivistům antikapitalistické levice?

T. K.: Především by upozornil na členství v globálních a místních antikapitalistických, občanských (i necivilních) organizacích, že národy světa jsou ohrožovány novou a bezprecedentní krizí kapitalismu, která má mnohem více složek než Covid 19. Ekonomický, environmentální a morální pokles je doprovázen bezprecedentním rozsahem nezaměstnanosti. Lidstvo bude všude čelit nebezpečí násilí a možností nových válek. Musíme se na tuto situaci připravit. Zdůraznil by, že bychom neměli věřit takzvaným levicovým stranám, které již celé století slibují lidem, že vybudují – v kompromisu s kapitálem – „dobrý kapitalismus“. Místo tohoto mýtu jsme viděli dvě světové války, sérii genocid a krizí, které rovněž hrozí svým návratem v ne tak vzdálené budoucnosti. Miliardy lidských bytostí, starých i mladých, byly proti tomu všemu bezbranné. Stačí pomyslet na strašlivá krveprolití ve 20. století. Situace je dnes stejná. Musíme jednat okamžitě! Úkolem pracujících je převzít moc prostřednictvím vlastních „civilních“ parlamentů (rad pracujících, odborníků a sousedství). To je cesta k vytvoření alternativní sociální síly, aby se předešlo válkám a násilí ve jménu starých humanistických hodnot dělnického hnutí. Potřebujeme tisíce „dělnických parlamentů“ v obytných oblastech a na pracovištích, která přitáhnou ty nejlepší odborníky, kteří budou loajální k pracovníkům a nebudou závislí na kapitálu. Začneme s vytvářením víceodvětvové smíšené ekonomiky, čehož lze dosáhnout pouze radikálním omezením kapitálu! První zákon je „pokles kapitalistického soukromého vlastnictví“ (Marx). Tato nová forma řízení zahrnuje tři základní odvětví: tradiční tržní sektor, státní a komunální sektor a sektor sociální samosprávy (družstva, dobrovolnická ekono-

micko-produktivní a spotřebitelská společnost atd.). Zásadní je vzít v úvahu místní specifika. Dobyť pracovišť není politická revoluce. Éra politických revolucí skončila! Před námi je věk sociálních revolucí! Alternativou jsou nesmyslné války, válečné štvánice, kapitalistický útlak a nemorální služba represivním režimům. Přemýšlejte sami, organizujte se! Je možné vytvořit lepší svět – bez vedení kapitálu a státu! To by dnes řekl Lenin...

* * *

Překlad zajistila Společnost pro evropský dialog, z.s. /SPED/ (listopad 2020).

Eszmelét – maďarský časopis (Idea) je levicovou teoretickou a vědeckou publikací v Maďarsku, která se od svého prvního vydání v roce 1989 staví proti globálnímu kapitalistickému systému, jeho socioekonomickým nerovnostem. Úzce spolupracuje s Transform!europe (ten se také podílel na zajištění českého překladu prostřednictvím SPED).

O autorovi:

Tamás Krausz

*1948. Maďarský marxistický historik, zakladatel maďarské sovětologie, profesor budapeštské University L. Eötvöse; za knihu (*Reconstructing Lenin*) byl v r. 2015 oceněn Isaac Deutscher Memorial Prize.

Pavel Sirůček

Futurologie manželů

Tofflerových¹

Rubrika Ekonomické osobnosti představuje vlivného futurologa a autora bestsellerů, který sice ekonomem nebyl, nicméně jehož dílo se i ekonomie a ekonomů v mnohém dotýká. Alvin Toffler (1928–2016) proslul jako americký spisovatel, novinář, spekulativní a futurologický sociolog, titulovaný coby „guru“ futurologie. Globální věhlas a popularitu si získal čtivými texty na téma dopadů moderních technologií, informační či digitální apod. revoluce, velkých civilizačních vln, anebo šoku z rychle přicházející budoucnosti. Otevřenou otázkou zůstává naplnění Tofflerových předpovědí a vizí, včetně toho, nakolik úvahy ještě patří do sféry „sci,“² resp. zda jeho věštění nenáleží spíše přípona „fi“.³ Spolupracovnicí a spoluautorkou řady prací byla Tofflerova manželka – americká futuroložka a publicistka Heidi Tofflerová (1929–2019). Spíše popularizační a širší veřejnosti určené úvahy manželů Tofflerových lze kriticky zasadit do širšího rámce teorií transformace kapitalismu.

¹ Příspěvek je rozšířenou a aktualizovanou verzí medailonku (Sirůček, 2017c), s návazností na (Sirůček, 2017b, 2019c).

² Míněna věda, z anglického science.

³ Fikce, z anglického fiction.

Alvin Toffler a Heidi Tofflerová⁴

Z novináře známým futurologem

A. Toffler se narodil 4. října 1928⁵ v New York City, umírá 27. června 2016 v Los Angeles. Od roku 1950 byla jeho manželkou H. Tofflerová (Adelaide Elizabeth Tofflerová, rozená Farrellová),⁶ která se narodila 1. srpna 1929 v New Yorku a zemřela 6. února 2019 v Los Angeles. Alvin za největší zvrat ve svém životě, mnohem důležitější nežli práce nebo cokoli jiného, označoval setkání a svatbu s Heidi. Poznali se na New York University v roce 1948, kde Alvin studoval angličtinu a Heidi lingvistiku. Celoživotní vztah překročil běžné manželské soužití a přerostl do pracovní a partnerské spolupráce. Přičemž oba spolu nesoutěžili, nýbrž se spíše vzájemně doplňovali.

Tofflera již od dětství – jako velmi vzrušující – přitahovalo povolání spisovatele. Studoval na New York University, kde získal v roce 1950 bakalářský titul (B. A.). Náležel k radikálním studentům a spolu s Heidi se coby aktivisté (a členové Progressive Party) po přerušení studií odstěhovali na Středozápad USA. Pět let jsou zaměstnáni jako „modré límečky“ na montážních linkách, kde získávají zkušenosti z industriální hromadné výroby. Alvin jako montér a svářeč, Heidi pracovala ve slévárně hliníku. Inspirováni byli spisovatelé, jako J. London (J. G. Chaney) anebo J. E. Steinbeck, kteří neváhali osobně se zapojit do

⁴ Pramen: <https://www.nytimes.com/2006/05/14/books/review/14gillespie.html>.

⁵ Zde podle <https://web.archive.org/web/20140107225236/http://www.egs.edu/library/alvin-toffler/biography>. Bývají uváděna i data 8. 10. 1928 anebo 3. 10. 1928.

⁶ Alvin byl potomkem židovských přistěhovalců z Polska, Heidi dtto z Holandska.

každodenní praxe, o které hodlali psát. Alvin své první spisovatelské pokusy učinil v oblasti poezie a literární fikce. Působil v odborářském aj. tisku a byl korespondentem Bílého domu (1957-60) se zaměřením na tisk v Pensylvánii, pro který komentoval události. Heidi pracovala v odborné knihovně. Alvin získal redaktorské místo v časopise *Fortune* (1959-62), kde zprvu působil jako sloupkař zaměřený na pracovní trhy, brzy se ale začal věnovat problematice podnikání a řízení. Posléze se stává novinářem na volné noze a píše pro různé tiskoviny. Během života publikoval např. v *Life*, *Reader's Digest*, *New York Times Magazine*, *Saturday Review*, *New Republic* nebo *Nation*. Známým se stává rozhovor s A. Randovou pro *Playboy* v roce 1964.⁷

Tofflerův zájem o moderní technologie, především informační a komunikační (ICT), umocňovaly kontakty s ranými počítačovými odborníky a prvními průkopníky na poli umělé inteligence. A to i v rámci studie o dopadech počítačů na společnost a organizace, na níž byl najat firmou IBM. V 60. a 70. letech spolupracoval také se společnostmi Xerox nebo AT&T, pro kterou vypracovával strategická doporučení.⁸ Zakázky se stávají dalším milníkem v Tofflerově kariéře. Rozpoznává obrovský potenciál ICT nejen z hlediska řízení firem, nýbrž i celé společnosti. Manželé Tofflerovi patřili k prvním uživatelům počítačové sítě, o které informovali svět. Neutuchající zájem o nové technologie u nich přetrvával i v 21. století, kdy Alvin komentoval dění v rozhovorech⁹ a na sociálních sítích Facebook a Twitter, jejichž byl aktivním uživatelem. Stal se příkladem člověka, který dokázal reagovat na změny, dokázal se jim přizpůsobit a přijmout i nové technologie.

A. Toffler působil jako hostující badatel v Russel Sage Foundation, jako hostující profesor na Cornell University (1969) a člen New School for Social Research (1965-67)¹⁰ i jako konzultant a poradce. Tofflerovy úvahy (zpočátku namátkou týkající se např. nově se rozvíjejících trhů či jeho průkopnické podnikatelské vize) zaznamenaly ohlas po celém

⁷ Srov. např. <https://atlassociety.org/commentary/commentary-blog/3901-the-lost-parts-of-ayn-rand-s-playboy-interview>.

⁸ Srov. (Toffler, 1985). Důraz na strategie dokládá varování: „Pokud nemáte strategii, jste součástí strategie někoho jiného“ (<https://citaty.net/autori/alvin-toffler>). Strategie bývá interpretována jako dlouhodobý plán zaměřený na dosažení cíle. Nežádá však dochází ke stírání hranic mezi strategií, vizí a prognózou. Podle M. Majtána in (Pavlíková, Krno, 2002) je vize představa o budoucnosti, obecněji formulovaná ve srovnání s prognózou. Přičemž vize i prognózy používají jako jednu z metod scénáře vývoje. Krizový management za prognózu označuje formu předvídání, která je těsně spjata s řídicí a plánovací činností. A obsahuje zpravidla kvantitativní hodnocení anebo konstatování, že je toto hodnocení alespoň možné.

⁹ Resp. článků publikovaných též in Lidové noviny (Toffler, 1999, 2002a,b, 2003a,b,c, 2004a,b).

¹⁰ Kde uskutečnil první americký kurz futurologické problematiky.

světě, včetně Číny.¹¹ Během 70. a 80. let Tofflerovi publikují nejznámější díla, která si získávají popularitu díky čtivosti a neotřelým myšlenkám a vizím. Miliony čtenářů dodnes oceňují přívětivou formu prezentace, nadhled a schopnost předvídat nejrůznější změny. A to často na základě drobných událostí, nuancí, které ostatním mohou připadat jako samozřejmosti. Manželský pár ovšem dokázal postřehnout širší kontexty a nalézat spojitosti mezi zdánlivě nesourodými změnami.¹² Tofflerovi se stávají poradci politiků napříč politickým spektrem, přičemž inspirují nejenom světové politiky,¹³ ale i sociology, psychology a další vědce. Ovlivnění bestsellery Tofflerových konstatují mnozí byznysmeni, mediální magnáti i kulturní pracovníci a umělci.

Tofflerovi, spolu s obchodním konzultantem T. Johnsonem, roku 1996 založili poradenskou a konzultační futurologickou instituci Toffler Associates, navrženou i za účelem realizace idejí, které Toffler literárně zpracoval a celosvětově zpopularizoval. Instituce se zabývá různými aktivitami, včetně strategického plánování. Radí vládám, korporacím i nevládním organizacím v USA, Jižní Koreji, Mexiku, Brazílii, Singapuru, Austrálii aj.¹⁴ Toffler obdržel několik čestných doktorátů v oboru humanitních věd, práva a přírodních věd, stal se členem American Association for the Advancement of Science či International Institute for Strategic Studies. Ve Francii byl jmenován Officier de l'Ordre des Arts et Lettres, je laureátem i McKinsey Foundation Book Award for Contributions to Management Literature aj. Spolu s manželkou zastával funkci čestného spolupředsedy americké komise United Nations Development Fund for Women. V roce 2006 A. a H. Tofflerovi získávají ocenění Brown University's Independent Award.¹⁵

¹¹ Ohlas v Číně zaznamenala především kniha *Třetí vlna* (Toffler, 1980b), ovšem i kritizovaná coby „nositelka západního bahna“. Tofflerova díla měla být populární dříve nežli v USA právě v Asii aj.

¹² Při zkoumání budoucnosti se podle Tofflerových nelze omezit pouze na identifikaci hlavních trendů. Za důležitější je jimi označována nutnost hledat „skryté souvislosti mezi jevy, které jsou zdánlivě bez souvislosti“ (Toffler, 1980b, s využitím českého překladu 2005, s. 16).

¹³ Včetně M. S. Gorbačova (u kterého Toffler agitoval ohledně podpory neziskového sektoru) či H. R. Cháveze. A politiků USA – autorem předmluvy in (Toffler, Tofflerová, 1995a) je N. Gingrich, republikánský prezidentský kandidát. „Cool“ do jisté míry bylo hlásit se k optimismu Tofflerových (např. ohledně ICT) za éry demokratického prezidenta W. J. Clintona a viceprezidenta A. A. Gora. I když Toffler o horizontu Clintona prohlašuje, že „sahá většinou k večerním zprávám“ (Toffler, 1999). Toffler sebe i manželku neřadí k levici ani pravici – označují se za futurology, které zajímá „... to, k čemu svět směřuje, ne to, co nám dává“ (dtto). A dodává: „Pravice nám však začala být bližší vzhledem ke svým vizím občanského státu“ (dtto).

¹⁴ Má pomáhat klientům z různých sfér najít svůj cíl do budoucna a cesty k jeho dosažení – např. pod hesly inovace, udržitelnost, přizpůsobivost. Blíže viz <https://www.tofflerassociates.com>.

¹⁵ Jde o Cenu nezávislosti, udílenou za úspěchy díky vytrvalosti, samostatnosti a originálnímu přístupu.

Spisovatelka, aktivistka, futuroložka a konzultantka H. Tofflerová zůstávala ve stínu manžela.¹⁶ Šlo však o výraznou individualitu, která působila i jako mimořádná profesorka Institute for National Strategic Studies na National Defence University ve Washingtonu či v poradním sboru Centre for Global Communications v Tokiu. Byla čestnou spolupředsedkyní výboru pro UNIFEM – organizace OSN pro podporu rozvoje ženského hnutí. Stala se držitelkou např. italské medaile za přínos pro sociální myšlení.

Tři klasická díla populární futurologie

Autorem termínu futurologie¹⁷ je O. K. Flechtheim, považovaný i za zakladatele futurologie jako vědy o budoucnosti.¹⁸ Nejedná se o disciplínu jednotnou, nýbrž o heterogenní soubor koncepcí mnohdy zcela protikladných. Zdůrazňována bývá interdisciplinarita futurologických studií, které čerpají v neposlední řadě i z ekonomie¹⁹ a využívají různých metod. Futurologie bývá interpretována i jako „*high-tech společenských věd*“ (Klinec, 2015,

¹⁶ Již u (Toffler, 1970) autor ženě přisuzuje větší význam nežli pouze poradní. Je však jmenován pouze on, což bývá vysvětlováno prodejními strategiemi ze 70. let, kdy uvedení ženy jako spoluautorky mohlo mít negativní dopady na prodeje. Později by pak případná změna mohla poškodit renomé zavedené obchodní značky Alvin Toffler. Jméno Heidi se v titulu objevuje až u díla (Toffler, Tofflerová, 1993, resp. 1995b), kde výzkum kontrolovala a bibliografii a rejstřík připravila dcera Tofflerových Karen (1954 – 2000).

¹⁷ Z latinského *futuros* – budoucí a řeckého *logos* – nauka, věda. S vymezením např. jako „*zkoumání budoucího vývoje lidstva zpravidla vědeckým způsobem*“ (Velký sociologický slovník, 1996, s. 331).

¹⁸ V roce 1942 termín používá poprvé v korespondenci, roku 1943 v článku a ucelený koncept načrtává ve dvou článcích z roku 1949 (Klinec, 2015 s odkazem na Kessler, 2007). „*Futurologia ako veda vznikla ako súčasť novovytváranej paradigmy informačného veku*“ (Klinec, 2015, s. 2). „*Podľa Flechtheima futurologia nie je ani tak novou a špeciálnou oblasťou poznania, ako skôr predstavuje novú syntézu rôznych údajov a môže byť chápaná ako projektovanie histórie do nového časového rámca*“ (tamtéž, s. 6). Futurologii Flechtheim vnímal ako protiváhu ideologie: „*Uvádza, že ideológia je ospravedlňovaním existujúceho spoločenského poriadku. Futurologia naopak zdôrazňuje tvorivú funkciu radikálneho kriticismu, zameraného proti status quo. Jej vízia budúceho sveta je vždy otvorená, mnohotvárna a rozporná, plná možností a cieľov*“ (Klinec, 2015, s. 6). „*Podľa Flechtheima futurologia musí vyriešiť päť naliehavých problémov, ktoré ohrozujú ľudstvo – musí prispieť k likvidácii vojen a k upevneniu mieru, k odstráneniu hladu a biedy a k stabilizácii počtu obyvateľstva, k odstráneniu vykorisťovania a útlaku a k demokratizácii štátu a spoločnosti, k skoncovaniu s devastáciou prírody a k zabezpečeniu ochrany prírody a človeka pred ním samotným, k odbúraniu odcudzenia a k vytvoreniu nového tvorivého človeka (homo humanus)*“ (dtto). Srov. (Flechtheim, 1970) a tiež (Firlai, Spielmann, 2013).

¹⁹ Podľa Flechtheima futurologie zahrnuje: „*1. všetky typy prognóz, projekcií, lineárneho programovania, atď., 2. všetky plánovacie procedúry v ekonómii, v zdelávaní, doprave, atď., 3. vyhodnocovanie cieľov, noriem, a hodnôt vzťahujúcich sa k budúcnosti. Takto definovaná futurologia podľa Flechtheima pod bodom 1. predstavuje čistú vedu, pod bodom 2. sa približuje aplikovanej vede a pod bodom 3. sa približuje filozofii. Flechtheim ďalej uvádza, že evolúcia archeológie, geológie, histórie, antropológie, ekonómie, sociológie pripravila pôdu pre vznik vedy o predvídaní ...*“ (Klinec, 2015, s. 5-6).

s. 8). Toffler může být řazen např. do futurologického proudu liberálně reformistické kritiky moderní civilizace,²⁰ resp. jeho první stěžejní práce (Toffler, 1970) do etapy futurologického boomu cca druhé poloviny 60. let 20. století. Tehdy se futurologie stává módní, jsou do ní vkládány značné naděje a dochází k její masové institucionalizaci. S vyzdvihováním především aplikovaného prognózování a nazíráním budoucnosti poznamenaným silně technooptimistickým duchem.

Toffler se z novináře a publicisty vypracoval na futurologa, spekulativního sociologa a vlivného sociálního myslitele. Sám, resp. spolu s manželkou, sepsal několik knih, které jsou považovány za futurologickou a prognostickou²¹ „klasiku“ a léta kralovaly na žebříčkách bestsellerů po celém světě. A to v mnoha vydáních. Ústředním tématem je transformace současné civilizace a její budoucí směřování. K nejpopulárnějším náleží vlnový koncept vývoje civilizace, který je předmětem především volné trilogie známých bestsellerů *Šok z budoucnosti* (Toffler, 1970), *Třetí vlna* (Toffler, 1980b) a *Posun moci* (Toffler, 1990a). Tyto vycházely s přesně desetiletými odstupy. Svazky lze číst i jednotlivě, nicméně ucelenější pohled na změny, se kterými se civilizace musí vyrovnat, a stále bolestně vyrovnává, poskytuje trilogie jako celek. Za jednu z nejvlivnějších knih (nejen) své doby bývá označována hlavně *Třetí vlna* (Toffler, 1980b), reprezentující paradigmatický pohled na fázování a směřování dějin, kdy se změny mají odehrávat ve velkých vlnách. Coby průkopnické dílo bývá oceňován titul *Šok z budoucnosti* (Toffler, 1970), upozorňující na změny související s přechodem k postindustriální společnosti. Kritické hlasy ovšem připomínají silnou spekulativnost a ani nijak nezakryvanou popularnost, resp. nízkou vědeckost Tofflerových – a to nejenom zmiňovaných – prací.

²⁰ Dle (Linhart et al., 1996). A to spolu s J. K. Galbraithem – srov. (Sirůček, 2017b, 2019c) anebo ekonomii kvality života – srov. (Sirůček a kol., 2007). Přitom i u Tofflerových je zřetelně patrný technologický optimismus typický i pro koncepty společnosti postindustriální, informační apod., ke kterým též náleží.

²¹ Jedna z interpretací považuje futurologii za širší kategorii, a to v duchu O. K. Flechtheima, který apeloval na nezbytnost zvýšení odpovědnosti za budoucnost, aby se lidstvo vyhnulo genocidám. Součástí má být futuristika coby „filozofie, politika a pedagogika budoucnosti“. Politika nemá reflektovat pouze krátkodobé zájmy, nýbrž i potřebnost strategických rozhodnutí ve střednědobém horizontu (cca 15-20 let, což již ale nemusí být výhodné z hlediska znovuzvolení politiků). S klíčovou rolí pedagogiky – ve smyslu výchovy k budoucnosti a odpovědnosti za tuto. Prognostika má mít charakter exaktnější a má poskytovat konkrétní alternativy. Nemá se ovšem jednat o šarlatánské věštění, nýbrž o poskytování alternativních scénářů, na jejichž základě by se měla měnit strategická rozhodnutí. Filozofie budoucnosti by přitom měla vyvažovat rizika (a to nejenom technická) manipulací budoucností, která prognostikům hrozí. Podle Flechtheima nezbytnou roli hraje adekvátní strategické plánování, bez kterého nemohou fungovat státy ani nadnárodní korporace. Zde podle L. Hohoše in (Pavlíková, Krno, 2002). Srov. (Flechtheim, 1970), (Klinec, 2015, 2017).

V polovině 60. let 20. století A. Toffler zahajuje pětiletku výzkumů na univerzitách, ve výzkumných centrech, laboratořích i vládních agenturách, která ústí v *Šok z budoucnosti* (Toffler, 1970).²² V návaznosti na periodizaci dějin D. Bella aj.²³ Toffler rozlišuje – podle určující úlohy odvětví – společnost zemědělskou, industriální a postindustriální (resp. superindustriální). Kterou spojuje se „symbolickou ekonomikou“²⁴ založenou na sféře služeb a „výrobě dojmů“. Tofflerovské vize tvrdí, že lidstvo sice již nečekají žádné krvavé revoluce, nýbrž velké krize.²⁵ Moderní vývoj se neustále zrychluje a neposkytuje čas na zamyšlení a adekvátní přizpůsobení. Lidé se dostávají pod stresující tlak neustálých změn, jsou hodnotově dezorientováni a šokováni příliš rychle přicházející budoucností.

K nejcitovanějším Tofflerovým výrokům náleží, že: „Změna je proces, kterým budoucnost napadá naše životy“.²⁶ Změna má být společným jmenovatelem společnosti. Změny se na (post)moderního člověka valí a tento zůstává „kuriózně“ nepřipraven. Hrozí mu šok z budoucnosti – „nemoc ze změny“ – neschopnost adaptace na budoucnost. I když změna může způsobit nemoc,²⁷ odstranit ji by znamenalo stagnaci.²⁸ Reakcí na šoky z budoucnosti nemůže být pokus o zastavení změn, nýbrž jiný – a řízený – druh změny.²⁹ Šoku z budoucnosti přitom mají být lidé vystaveni bez ohledu na století, ve kterém žijí. Ovšem míra zasažení šokem se má měnit v závislosti na rychlosti změn.³⁰ Nejrychlejšími změnám ze všech generací vůbec má pak čelit generace osmistá.³¹ Nejsilnějším motorem změny mají být stále nové a nové technologie s palivem v podobě znalostí a vědomostí.

²² Termín šok z budoucnosti je poprvé zmíněn in (Toffler, 1965). Pět let Toffler tráví rozhovory s lidmi ze všech vrstev, oborů, věkových skupin na téma zkušeností se změnami, resp. jejich strachu z budoucnosti. Na základě knihy (Toffler, 1970) byl natočen stejnojmenný dokument shrnující klíčové myšlenky.

²³ Jde o periodizaci z 50. let na základě industriální metody (D. Bell, R. C. F. Aron aj.). Podle výroby a používaných znalostí se společnosti klasifikují na předindustriální (s hlavními aktivitami spojenými se zemědělstvím), industriální (orientované na průmysl) a postindustriální (s dominantní sférou služeb). Tato bývá označována i jako superindustriální, technotronní či informační, digitální aj. – přičemž neexistují přesná vymezení a různé koncepty se vzájemně prolínají Srov. (Bell, 1973).

²⁴ Např. in (Toffler, Tofflerová, 1995a) se hovoří o „supersymbolické ekonomice“ Třetí vlny.

²⁵ Srov. (Toffler, 1999 aj.).

²⁶ Srov. <https://citaty.net/autori/alvin-toffler>, resp. úvod (Toffler, 1970).

²⁷ Způsobující omezení či ztrátu životního smyslu. Onemocní-li přitom šokem z budoucnosti jedinec, může onemocnět i celá společnost – srov. (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 62).

²⁸ „Změna není jen potřebná k životu. Ona sama je život. A proto žít znamená adaptovat se.“ – srov. úvod (Toffler, 1970).

²⁹ Kdy se musíme „pokusit regulovat úroveň pomíjivosti, novosti a rozmanitosti kolem nás“ (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 182).

³⁰ V tomto ohledu nejistoty a šok z budoucnosti přetrvávají dodnes a pravděpodobně i sílí – v 70. letech 20. století to mělo být pod vlivem prvních počítačů, v současnosti v souvislosti s technologiemi 4.0 aj.

³¹ Pokud vydělíme 50 000 let průměrnou délkou života 62 let, dostaneme 800. Z těchto měli lidé 650 strávit v jeskyních, posledních 70 generací zná písmo, posledních 6 tištěné slovo, poslední 4 umí s jistotou

Superindustriální společnost se – podle interpretace Tofflerových – má vyznačovat atributy v podobě pomíjivosti, novosti a rozmanitosti, což vede k všudypřítomné změně. „*Spojení těchto tří faktorů – pomíjivosti, novosti a rozmanitosti – připravuje scénu pro historickou krizi adaptace, která je námětem této knihy: pro šok z budoucnosti*“ (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 128).³² Vztahy k okolnímu světu se stávají stále dočasnějšími. Pomíjivost je dána nestálostí věcí, vztahů i míst, které předešlé generace provázely mnohdy po celý život. Což má být podmíněno především technologicky, kdy např. mnohem rychlejší snižování nákladů na výrobu ve srovnání s náklady na opravy vede k pomíjivosti věcí, resp. jejich jednorázovému či krátkodobému používání. Levné věci se nevyplatí opravovat, neboť výroba bývá automatizovaná, kdežto opravy jsou spojeny s drahou ruční prací. K projevům pomíjivosti náleží rozšiřování sféry pronajímání. Příval spotřebních předmětů, instantních jídel, krátkodobých vztahů i věčné stěhování a časté změny povolání vyvolávají silné nároky na člověka a na jeho schopnost obstát a adekvátně se adaptovat. Moderní člověk je odsouzen dennodenně vyrovnávat se se záplavou novostí, včetně nových a neznámých situací nebo institucí. Ruku v ruce s novostí a pomíjivostí kráčí rozmanitost, která bují a přináší další a další možnosti výběru pro člověka ve všech složkách jeho života. Doba přináší výběr z nepřeberného množství možností, což umocňuje reklamní průmysl vytvářející umělé potřeby a módní vlny. Problémem se stává paralýza díky přemíře výběru.³³ Tendence k rozmanitosti se netýká jen materiální sféry, ale i kultury,³⁴ umění, služeb, vzdělání, ekonomiky i uspořádání společnosti a jejích struktur. Což přináší zmatky a konflikty v oblasti školství, subkultur aj. Na významu ztrácí

přesností určit čas, v posledních 2 je využíván elektrický motor a většina předmětů každodenní potřeby byla vyvinuta v dobově aktuální osmisté generaci. Což Toffler interpretuje jako důkaz akcelerace změn.

³² „*Tato kniha pojednává o tom, co se stane lidem, kteří jsou pohlceni změnou. Pojednává o tom, jak se přizpůsobujeme – nebo nepřizpůsobujeme – budoucnosti*“ (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 7). Tofflerovi původně předpokládali, že se bude týkat pouze „technicky rozvinutých velkoměstských společností“. Údajně měli být překvapeni úspěchem knihy i v zemích třetího světa – srov. (Toffler, 1999).

³³ Toffler nesdílí obavy z unifikace a ztráty možnosti volby díky rozvoji technologií. „... v technologicky pokročilých společnostech dnes existuje téměř neotřesitelná shoda. Za demokratický ideál je považován stav, kdy má jedinec maximální možnost volby“ (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 130). Mnozí mají vyvolávat „temné vize budoucnosti, v nichž lidé připomínají tupá konzumní stvoření obklopená standardizovaným zbožím, vzdělávaná ve standardizovaných školách, krmená produkty standardizované masové kultury a nucená vést standardizovaný způsob života“ (dtto). Naopak za nebezpečí superindustrialismu považuje nadměrnost výběru, komplikující rozhodování a zatěžující člověka – „... přichází doba, kdy se z výběru stává výběr nadměrný a ze svobody nesvoboda“ (tamtéž, s. 139).

³⁴ Subkultury poskytují identitu i pocity sounáležitosti. Uspokojují potřebu „někam patřit“. Na základě vlastního životního stylu „osvobozují“ členy od nadměrné volby – srov. (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 153). Toffler predikuje, že společnost budoucnosti bude podporovat rozmanitost životních stylů, včetně dominance subkultur. Což nemusí být spojeno s pozitivy, nýbrž naopak. Rozmanité proměny životního stylu (opět pomíjivé, které jsou konzumovány a stávají se věcmi „na jedno použití“),

vzdálenosti. Zkracují se pohyby za prací, zkracují se mezilidské vztahy, vztahy k bydlišti i pracovišti, potřeby se individualizují a stávají přechodnými. Všechno – včetně samotného člověka³⁵ i celé společnosti – se stává záležitostí „na jedno použití“.³⁶

Koncept „*future shock*“³⁷ odráží rozvíjející se stres a dezorientaci, vyvolané tím, že jsou lidé vystaveni příliš velkým změnám v příliš krátkém čase. Toffler se zaměřuje na změny způsobené nástupem nových technologií, kdy adekvátní adaptaci považuje za hlavní formu společenského pohybu. Ústřední linií knihy tvoří náčrty dopadů změn na člověka a na jeho schopnost přizpůsobení. Ke studiu přítomnosti je použita metoda zaměřená na budoucnost a nikoli obrácená k minulosti. Toffler „*otáčí zrcadlo času opačně...*“, neboť věří, že „... i celistvý obraz budoucnosti nám může přinést mnoho cenných poznatků o přítomnosti“ (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 8). Množství změn je ilustrováno na příkladech z každodenního života a běžných situací. Změny se odrážejí v produktech na trzích, v práci, v životním stylu, v přístupu k rodině i přátelům, ale především ve své všudypřítomnosti a stálosti. Změny výrazně přeměňují instituce, žebříčky hodnot a vytrhávají jedince z hluboce zažitých modelů a vzorů, které sdílely předešlé generace. Toffler se podivuje nad tím, jak málo má být známo o lidské adaptabilitě, a klade si otázku, jaké množství změn je pro člověka ještě snesitelné.

Toffler se snaží čtenáře na změny připravit tak, aby se vyhnuli šoku z budoucnosti neboli psychickému a fyzickému stavu, který lze přímo i popsat lékařskými a psychiatrickými termíny, tedy „*nemoci ze změny*“.³⁸ Změna má být společným jmenovatelem naší společnosti i doby. Změny se na nás valí ze všech stran, a nikoli každý se s nimi umí úplně vypořádat. Šok z budoucnosti je šokem nejenom kulturním, kdy se kultura mění příliš rychle na to, aby se lidé přizpůsobili. Má být výsledkem zrychleného tempa společenských

rozličné subkultury nebo pokusy o změnu vlastní identity (s možnostmi manipulace s vlastním tělem i vlastním druhem) povedou ke konfliktům a krizím v životech mnoha lidí – srov. (tamtéž, s. 52, 102 aj.).

³⁵ Nejen ve sféře zaměstnanosti Toffler operuje s modularitou, resp. „*modulárním člověkem*“ (také na jedno použití), kdy každý může být nahrazen kýmkoli (např. zákaznický servis, kde nekvalifikovaní nepotřebují speciální školení). Zamýšlí se i nad vlivem modularity na rodinný život. S vizí rodin modulárních natolik, že každý člen může být nahrazen jinými. K proměnám má náležet i to, že některé „*nukleární*“ rodiny jsou soustředěny na páry stejného pohlaví. Srov. (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 54 aj.).

³⁶ O „*společnosti na jedno použití*“ píše Toffler např. v souvislosti s pomíjivostí vztahů k věcem – srov. (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 32).

³⁷ Samotný termín, obdobně jako superindustriální společnost či supersymbolická ekonomika, zůstávají mlhavé a k jejich vysvětlení slouží příklady, které nejsou teoreticky zobrazeny. Srov. (Bystřičan, 2002).

³⁸ Výsledku zrychleného tempa změn – srov. (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 7).

proměn, kdy nová společnost tlačí na starou. Vzniká jako potřeba, nutnost, ovšem i neschopnost adaptovat se na změny. Kniha líčí zvyšování životního tempa ve vyspělých zemích, neustále zrychlovaného smyčkou zpětné vazby nových technologií, což přináší např. rozpad tradičních manželství a rodinných forem života, časté stěhování či střídání zaměstnání. Uvedené má za následek, že lidé ztrácejí vztah k předmětům, které stejně vydrží být módními pouze jednou sezónou, a nahrazují je jinými na jedno použití. Ztrácí schopnost udržení citových a přátelských vztahů, neboť četná stěhování za prací vždy znovu a znovu rozbíjí vybudované vazby a stejně tak ztrácí i pocit odpovědnosti za místo, na kterém žijí, neboť i toto po krátké době opouštějí

Rostoucí tempo vývoje naráží na přirozené biologické limity.³⁹ Jsou-li překročeny maximální frekvence podnětů, na které je člověk schopen odpovědět volbou, nastává krize, projevující se neurózami, psychickými poruchami i zhroucením a smrtí.⁴⁰ Neustálá změna a zrychlování přináší nadměrnou stimulaci, vedoucí k šoku.⁴¹ Výsledkem může být zmatek, dezorientace, únava, úzkost, napětí a následná apatie a rezignace – jako reakce na překročení hranic adaptace. Snaha uniknout z kolotoče rychlých rozhodnutí nalézá výraz v „únikových strategiích“ jako vytváření izolovaných komunit, náchylnost k drogám, přimknutí se k jednoznačným ideologiím a receptům. Či obraty k náboženství nebo „nápadné výbuchy vandalství a bezcílného násilí, politika nihilismu a nostalgie, chorobná apatie milionů“ (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 168).

Závěrečné pasáže knihy (nazvané *Strategie pro přežití*) hledají návody, kterak v neustále a nejisté době obstát a jak se vyrovnat s jejími atributy, tedy jak čelit šoku z budoucnosti. Toffler si pokládá otázku, jak si zachovat tělesné, duševní i duchovní zdraví. Propaguje postavit se změně tvořivostí, kreativitou.⁴² V kontextu strategie pro přežití představuje několik možností, jak se se změnou vyrovnat. Doporučována je očištná sebereflexe,

³⁹ Šok z budoucnosti znamená porušení mezí adaptability, související s individuálními, intrapersonálně zakořeněnými „předpoklady délky trvání“. U mnoha aspektů života individuum disponuje představou o tom, jak dlouhá je jejich životnost. S tímto ohledem koriguje svůj pohyb. Stále více ale lidé čelí pomíjivosti a větší dočasnosti. Život lidí minulosti a přítomnosti se vyznačuje poměrně „nízkým stupněm pomíjivosti“ – jejich vztahy jsou spíše dlouhodobější. Lidé budoucnosti žijí v podmínkách „vysokého stupně pomíjivosti“, kdy jsou vztahy kratší a jejich obrat mimořádně vysoký. Věci, místa, lidé, myšlenky a organizační struktury se v životech lidí „spotřebovávají rychleji“ (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 29 aj.).

⁴⁰ Srov. (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 90).

⁴¹ Srov. (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 160).

⁴² Podle Tofflera, aby v době, kdy „zvedající se vlna nových vědomostí nás nutí ke stále užší specializaci a ke stále častějším revizím našich vnitřních představ o realitě“, se člověk vyhnul šoku z budoucnosti, musí se naučit neustále aktualizovat svůj „model světa“, který si vytváří v mysli (na základě vzdělání, výchovy,

vyhodnocení stávajícího životního stylu a zavedení kontroly nad množstvím novostí a množstvím rozhodnutí v lidských životech. Meze adaptability mohou být rozšiřovány i pomocí nových technologií, včetně možnosti experimentování ohledně opatření na regulaci změn.⁴³ Na úrovni osobní řešení může být ovlivňování a omezování množství změn a jejich rychlosti – a to změnami každodenního chování. Změnu je nutné umět ovládat, plánovat, regulovat i potlačit, včetně tvorby a udržování „*zón stability*“,⁴⁴ které podvědomě již mnozí praktikují. Jde např. o stabilní dlouhodobé vztahy s lidmi, věcmi, tradice či osobní rituály odolávající pomíjivosti. Se změnou je možné vyrovnávat se i na úrovni společenské, a to formou zakládání různých institucí, které mají být nápomocny systematické přípravě lidí na budoucnost. Konkrétní cestou mohou být různé situační skupiny (v nichž se dočasně setkávají lidé se stejným problémem), poradenské služby pro krizové situace anebo „*domy na půli cesty*“ (sloužící lidem např. po propuštění z vězení), které snižují množství změn v jednom okamžiku. V původních receptech figurují i „*rezervace minulosti*“ či „*zóny pomalejšího pokroku*“.⁴⁵

Komplexnější cesty řešení jsou spojeny se změnami v pojetí vzdělání⁴⁶ a přístupech k technologiím. „*Vzdělávání musí přejít do budoucího času*“ (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 205). S nutností naučit se, jak se učit. Kritizován je „*model školy založený na továrně*“,⁴⁷ zaměřený na minulost a přítomnost. Toffler míní, že se školy stále obracejí k umírajícímu systému a nikoli ke vznikající nové společnosti. Školy pořád mají produkovat člověka industriálního, vybaveného k přežití v systému, který má zemřít

působení rodiny, okolí i masmédií apod.) a podle kterého se řídí, když je nucen stále rychleji se neustále rozhodovat – srov. (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 80).

⁴³ Regulace změn umožňuje nejenom přežít, ale má umožnit i růst a v neposlední řadě má vést k pocitu, že lidé jsou pány svého osudu. Srov. (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 181). Podle Tofflera lidé musí vědomě řídit svůj vývoj a „*utvářet budoucnost podle vlastních potřeb. Namísto revoltování proti změnám je třeba budoucnost předvídat a formovat. Člověk buď zdolá proces změn, nebo se stane nevědomou loutkou v rukách vývoje. Stane se buď jeho obětí, nebo pánem*“ (Čadová, 2007, s. 61).

⁴⁴ Srov. (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 183-185).

⁴⁵ Srov. (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 188 aj.). Později Toffler návrhy aktualizuje – v současnosti se mají lidé pokoušet tyto enklávy budovat sami, tentokrát již nikoli jako komunity hippies, nýbrž coby „*mikrosvěty nostalgie, oázy stesku. Existuje celý velký „nostalgický“ byznys... Jsou také továrny na starožitnosti, nostalgické módy, literatura, hudba. Lidé se jako trosečníci chytají všeho, co má kořeny v minulosti. Hledají tam klid, rovnováhu, minimum trvalosti, bez kterých je život nesnesitelný*“ (Toffler, 1999). Za klidný a bezpečný přístav v rozbouřeném oceánu všudypřítomných změn považuje soubor „*základních hodnot, vědomí, co je pro nás opravdu důležité, co skutečně čekáme od života, od sebe, od jiných...*“ (tamtéž).

⁴⁶ Tofflerem bývá připomínáno čínské přísloví: „*Učení je jako veslování proti proudu; nepostoupit znamená ustoupit*“ (<https://citaty.net/autori/alvin-toffler>).

⁴⁷ Srov. (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 194 aj.).

dříve nežli on samotný. Industriální společnost vyžadovala vzdělání masové, kdy narůstající školní byrokracie má tendenci kopírovat byrokracii průmyslovou.⁴⁸ Včetně systemizace vědomostí do stálých, ostře oddělených disciplín. Pro druhou vlnu měla být stávající podoba vzdělávání adekvátním způsobem adaptace, neboť člověk vycházel ze školy do podobně uspořádané struktury míst, institucí i celé průmyslové společnosti.

V rychlých, proměnlivých a samočinně regulovaných technologických systémech budoucnosti však mají lidé vykonávat téměř výlučně činnosti intelektuální a tvůrčí. A příslušné systémy si žádají „*desynchronizované lidi*“. Ovládající nalézat cesty v novém prostředí a schopné flexibilní adaptace v neustálých rychlých změnách.⁴⁹ Aby člověk obstál v superindustriálním prostředí musí být připraven na fungování v systémech dočasných. Tofflerův termín „*adhokracie*“ označuje proměnlivou, pomíjivou, flexibilní organizaci třetí vlny, schopnou rychle se adaptovat na změny (např. dočasná seskupení vytvářená ke splnění jednorázového úkolu i projektu). Oproti zkostnatělé, nepružné byrokracii institucí vlny druhé. Nezbytností má být zvyknout si na to, že „*ve světě zrychlujících se změn je a musí být reorganizace stále probíhajícím procesem, a ne traumatizující záležitostí*“ (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 69).⁵⁰

Cílem vzdělání by mělo být zvýšení adaptačního potenciálu, schopnosti být připraven na ustavičné změny, včetně naučení se předvídat vlastní budoucnost i schopnosti učení se stále novým a novým „*rolím*“.⁵¹ Důraz by měl být kladen na poskytování informací

⁴⁸ Masové vzdělání má být „*důmyslným strojem, který sestrojila industriální společnost*“ (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 193). Standardizovaní učitelé mají produkovat standardizované, disciplinované, vycvičené a poslušné pracovníky, s úctou k autoritám.

⁴⁹ Třetí vlna má vyžadovat nový typ pracovníků s individualitou, názorem a kreativitou. „*Technologie zítřka nevyžaduje milióny trochu vzdělaných lidí připravených jednotně vykonávat opakující se práci, nepotřebuje lidi slepě vykonávající rozkazy, kteří jsou si vědomi, že jejich živobytí závisí na mechanickém podřízení se autoritě, ale potřebuje lidi schopné kritického úsudku, kteří si umějí nelézt cestu ve zcela novém prostředí a umějí v rychle se měnícím okolí ihned rozpoznat nové vztahy*“ (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 194). V souvislosti s individualizací pracovního procesu má vznikat typ „*nového dělníka*“, který je individualitou, záměrně se odlišujícím od jiných lidí“ (Ransdorf, 1996, s. 292, s odkazy na Toffler, 1980a, s. 216, 385 aj.). Což má znamenat, že se rozpadá základna pro třídní boj. Nové technologie mají odstranit přirozený sklon dělníků k organizování, neboť práci přesunují domů. „*Třídní boj... není reálným problémem v očích Tofflerových: to proto, že hrozba odporu mas proti nadpráví elity zmizí*“ (dtto). „*Superboj o budoucnost*“ nemá být střetem mezi bohatými a chudými, ani mezi kapitalisty a komunisty, nýbrž mezi podporovateli industriální společnosti a těmi, kteří jsou připraveni nechat tuto za sebou.

⁵⁰ Reorganizace ve směru zvýšení flexibility se má týkat nejenom firem, nýbrž i pracovníků. S nárůstem poptávky po „*multispecialistech*“, orientujících se v různých oborech – srov. (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 141).

⁵¹ Srov. koncept vzdělání 4.0, interpretovaného i jako vzdělání přímo pro potřeby průmyslu 4.0 a trhů práce obecně. Smyslem reformy vzdělávacího systému by tak měla být výchova lidí, kteří se dokáží snadno zorientovat v neustále a rychle se měnících podmínkách a příležitostech, případně mají i umět tyto aktivně vytvářet. Cílem není rozvoj osobnosti, nýbrž připravenost zaměstnanců na jejich vytěžování – pod knutou

o tom, co nás čeká. Toffler se řídí heslem, že být předem varován, znamená být předem vyzbrojen. Vzdělání se má stávat celoživotním procesem,⁵² realizovaným v mnoha formách (od počítačových programů, interaktivních seminářů pomocí internetu, přes simulované zážitky, po studium v rodině, kdy rodiče mají fungovat i coby pedagogové). Toffler volá po destandardizaci školství a orientaci vzdělávacího systému na budoucnost.⁵³ A to pomocí decentralizace a kooperace s prostředím kolem školy, kdy např. univerzity se mají stávat integrální součástí komunity. Navrhuje přezkoumání pevných rozvrhů i rozdělení do tříd, zavedení dočasných osnov, jejich stálé přehodnocování i větší různorodost nabídky v rámci studijních programů. Školy mají rozšířit nabídku volitelných předmětů, pořádat krátkodobé kurzy, exkurze a mají studenty připravovat i na situace, které se mohou zatím zdát nepravděpodobné.

Jako další cesty řešení Toffler navrhuje větší opatrnost při zavádění nových produktů na trh a preventivní zvážení společenských důsledků, které nová technologie přináší.⁵⁴ Včetně zkoumání dlouhodobých vlivů inovací „na společenské, kulturní a psychologické prostředí“,⁵⁵ na systém hodnot aj. V utopickém duchu Toffler navrhuje zřízení politických institucí, které by technologický pokrok kontrolovaly a zkoumaly možné důsledky aplikace jednotlivých objevů. Již tehdy předpovídá pokrok v podobě klonování, osobních počítačů, internetu, kabelové televize nebo mobilní komunikace. Později klade značný důraz

flexibility a permanentních nejistot a s diktaturou nových technologií. Ideálem je flexibilní, a ke všemu ochotný pracovník, včetně ochoty stále rychleji zapomínat to, po čem není momentální poptávka. Lidé by se tak pragmaticky měli učit pouze to, co je výhodné pro byznys. Podrobněji viz (Sirůček, 2018b).

⁵² Celoživotní vzdělání náleží k modlům pokrokářských modernistů, opěvujícím údajně úžasné přínosy pro člověka samotného. Podle (Liesmann, 2008, 2018) však v projektech celoživotního vzdělání jde v první řadě o to, aby byl člověk co nejvíce vytěžitelný ze strany trhů práce a byznysu i v pokročilejším věku.

⁵³ Do frází o orientaci na budoucnost je haleno i tažení tzv. modernistů v pokrokářské destrukci školství. Módní jsou kritiky za přílišný důraz na vědění a znalosti, které údajně stejně zastarají a mají se dát bez námahy „vygooglovat“. Systém se pyšní tím, jak je inkluzivní, nehodnotící, nenáročný a nestresující. Koronakrize školství nastavila zrcadlo a dlouhodobé snižování úrovně umocnila. Pokračuje ničivá inkluze a je zavedena dobrovolná školní docházka. Poprvé přestává být vzdělání prezentováno jako základ úspěšného života. Důležité je pohodlí, roušky, rozestupy, dezinfekce, ohleduplnost, neudělování špatných známek – samotné učení a vzdělání přestává být prioritou. Ministerské manuály nařizují, že děti nesmí být pod tlakem doučit se to, co zameškali, dramaticky dále klesají nároky na maturitu. Progresivisté jášají, že na údajně přetížených žácích a studentech již nebudou vyžadovány zbytečnosti a vyzývají k dalšímu seškrtávání osnov a dalšímu snižování nároků. K tomu pějí ódy na bezkontaktní učení, které nejenže nemá s plnohodnotnou výukou nic společného, nýbrž destruuje i přirozený režim. Srov. (Sirůček, 2018b).

⁵⁴ Podivuje se, že „trpké zkušenosti“ lidstvo nenaučily, „abychom mnohem pečlivěji zkoumali potenciální vedlejší účinky každé nové technologie“ (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 210).

⁵⁵ Srov. (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 210 aj.).

taktéž sféru na vojenství (Toffler, Tofflerová, 1993, 1995b), na šíření technologií a v ne-
poslední řadě opakovaně varuje před závažnými problémy plynoucími z neslučitelnosti
technologií starých a technologií nových (Toffler, 1980b, 1983 aj.).

Ve sféře technologické mají obecně být podporovány technologie bezpečné a společensky žádoucí,⁵⁶ přičemž technologický pokrok by měl být regulován a pod kontrolou by se měla nacházet i jeho intenzita. Tofflerem predikovaná superindustriální společnost budoucnosti má být společností vysoce technologickou, s orientací na budoucnost, kterou si přitom sama dlouhodobě a humánně⁵⁷ plánuje. Přičemž pokrok technologický by neměl být jediným zaměřením pokroku. Společnost by měla taktéž např. rozvíjet schopnost empatie. Superindustriální společnost má být společností, která se naučila změnu ovládat a kontrolovat ke svému prospěchu, neboť ví, že nekontrolovatelná, neřízená, ochromující a zrychlující se změna je „nepřitelem“ života.⁵⁸ Superindustriální společnost má být společností, která si má stanovovat cíle za účasti všech, kterých se týkají. Toffler např. volá po ustanovení demokratických parlamentních shromáždění, která by se zabývala „společenskou inventurou“ – definováním a určováním priorit v jednotlivých sférách.⁵⁹ Zamýšlí se nad omezeními demokracie vlivem všeobecné mobility, vzdalující občany od jejich volebního okrsku a někdy je zbavující volebního práva úplně či nad zhoubnými důsledky „časové orientace politiky“.⁶⁰

⁵⁶ Srov. (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 183 aj.).

⁵⁷ Ve vizích Tofflera má být „nová civilizace“ třetí vlny humánnější nežli industriální civilizace vlny druhé. Naplnění optimistické vize ovšem vyžaduje – mimo jiné – „propojení všech tří časových oblastí, minulosti, přítomnosti i budoucnosti, přičemž budoucnost získává integrující funkci“ (Ransdorf, 1996, s. 292). „Nová civilizace může být dokonce lepší než všechny předchozí, a to nejen co do hospodářské výkonnosti, nýbrž i mravně“ (dtto) – s odkazy ohledně hroucení „monolitu vědomí“ a zrození „člověka budoucnosti“.

⁵⁸ Taková společnost má vědět, že „změna je samotný člověk“ (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 202). Srov. úvahy R. Richty (v duchu K. H. Marxe) o společnosti orientované na člověka – o „rozvoji člověka jakožto sebeúčelu“ (Richta a kol., 1966, cit. dle 2. vydání. Praha: Svoboda 1967, s. 90. ISBN nemá), v souvislosti s odlišnostmi vědeckotechnické revoluce za kapitalismu a socialismu (dtto, s. 91-92).

⁵⁹ „Shromáždění pro budoucnost společnosti“ by nemusela reprezentovat pouze zeměpisné lokality, ale i společenské jednotky – průmyslová odvětví, odbory, intelektuály, umělce, ženy, etnické a náboženské skupiny, studenty, a byla by i organizovaným zastoupením neorganizovaných. Toffler vybízí k představě „masového, globálního cvičení v prognostické demokracii“. Shromáždění by nemusela být neměnnými institucemi, nýbrž by mohla fungovat ve formě seskupení svolávaných ad hoc, v pravidelných intervalech, pokaždé s jinými poslanci. „Tyto lidové organizace, kde by své názory vyjadřovali lidé, kterých se na ně dosud nikdo neptal, by se prakticky staly radnicemi budoucnosti, v nichž by milióny lidí pomáhaly utvářet své vlastní osudy ve vzdálené budoucnosti...“ (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 229-230).

⁶⁰ Kdy politikův časový horizont obvykle nepřesahuje příští volby. „Shromáždění pro budoucnost společnosti“ by mohla poskytnout možnosti, jak opět spojit zákonodárce s masovou základnou, jak spojit přítomnost s budoucností. „Samotné svolání takového shromáždění by vtáhlo do řečiště politického života milióny lidí, kteří jej nyní ignorují. Kdybychom tyto muže a ženy konfrontovali s budoucností – výzvou, aby důkladně uvažovali o svém vlastním osudu i o budoucnosti stále dynamičtější společnosti – narazili bychom na významné etické otázky“ (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 231-232).

Závěr (Toffler, 1970) bývá napadán i za to, že obsahuje zřetelné prvky sociálního inženýrství. Jde např. o doporučení na vytváření shromáždění, resp. „*Rad budoucnosti*“. Týmů, majících studovat budoucnost v zájmu přítomnosti, pracujících jako prognostické plánovací skupiny v rámci „*společenské prognostiky*“. Jako jistého plánování, které by ale mělo být humánnější a dlouhodobější, s důrazem nejen na ekonomické ukazatele, nýbrž i na kvalitu života atd.⁶¹ Politika by měla být těsně propojena s institucemi vědecké futurologie, složených ze sociologů, psychologů, estetiků aj. – coby prognostické elity.⁶²

Kniha *Třetí vlna* (Toffler, 1980b) načrtává změny transformující průmyslovou společnost druhé vlny na informační společnost třetí vlny. Nosnou ideou je realita opouštění industriální společnosti – odtud i podtitul *Revoluce, která změní naše životy*.⁶³ Rozvíjeny jsou teze *Šoku z budoucnosti* (Toffler, 1970). Pohled na změny se však více nežli na jedince zde zaměřuje na celou společnost. Podle Tofflera dějiny představují sled valících se vln změn. Velké civilizační vlny modelují dlouhodobé dynamické procesy, kdy vlna po svém vzniku postupně nabírá na intenzitě, rozlévá se a střetává se vlnami ostatními, aby se postupně přetvořila a byla posléze zalita vlnou novou. Důraz je kladen na diskontinuitu vývoje⁶⁴ a zlomové body. „*Metafora dějin jakožto „vln“ změny je dynamičtější a objevnější než hovořit o přechodu k postmodernitě. Vlny jsou dynamické, a narážejí-li jedna na druhou, vznikají mocné protiběžné proudy... A tento obraz vrhá světlo na mnohé jevy dnešního světa, které by se nám jinak zdály smyslu zbavené nebo náhodné*“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 33).⁶⁵ Jinými slovy – k účinným novým přístupům k budoucnosti Tofflerovi řadí sociální analýzu „čela vlny“.⁶⁶

⁶¹ Srov. (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 214-223)

⁶² Nebezpečí, pokud vládu od volených politiků převezmou samozvaní experti (a často tzv. experti), ukazuje koronakrize. Lékaři, včetně alarmistických epidemiologů a laboratorních experimentátorů, kteří nikdy neviděli živého pacienta, nemají řídit a kontrolovat chod společnosti. „*Diktatura zdraví*“ prosazuje zájmy zdravotnického a farmaceutického byznysu, resp. globalistů. Srov. predikce ohledně V., VI. (či VII.) dlouhé K-vlny, kde ústřední inovační sférou má být „*megaodvětví zdraví*“. (Nefiodow, 2014) uvažuje o nástupu 6. Kondratěvova cyklu od roku 2010. Hnací silou má být „*úsilí o uchování zdraví*“, ve smyslu „*zdraví*“ široce pojímaného (včetně somatického a psychického zdraví jedinců i celé společnosti, zdravotnické techniky, farmakologie, průmyslu výživy, zdravotnických a dalších služeb, ale i výchovy a vzdělání, ekologie, turistiky, způsobů zdravého využívání volného času). Podrobněji viz (Sirůček, 2016).

⁶³ Kniha je rozdělena do čtyř okruhů: *Kolize vln*, *Druhá vlna*, *Třetí vlna* a *Shrnutí* (Toffler, 1980b).

⁶⁴ „*Tofflerovo pojetí dějin jako nepřetržitého pohybu „vln“ zdůrazňuje diskontinuitu dějinného procesu vyvolanou inovacemi vysokých řádů a zlomy. Kontinuita dějin není v jeho zorném poli a převládá technologický determinismus. „Hospodářskou páteř třetí inovační vlny“ bude tvořit „průmysl elektroniky a computerů“...*“ (Ransdorf, 1996, s. 292, s odkazy na Toffler, 1980a, s. 15, 153, 350 aj.).

⁶⁵ Tofflerovi o své teorii hovoří jako o „*sociální verzi vlnové analýzy*“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 17).

⁶⁶ „*Tato analýza posuzuje dějiny jako za sebou valící se vlny přeměn a klade si otázku, kam nás vede čelo každé z vln. Upírá naši pozornost ani ne tak na historické souvislosti (jakkoliv jsou důležité), jako spíše*

Podle vlnové teorie Tofflerových má být tehdejší generace poslední generací druhé a první generací třetí vlny.⁶⁷ Se zdůrazněním, že pokud uvedené „*konečně pochopíme, mnoho zdánlivě nesmyslných událostí se vyjasní a objeví se obecné vzorce změn*“ (s využitím Toffler, 1980b, s. 14). Uvědomění si toho, že se nacházíme na rozhraní vln, má být klíčem k porozumění „*většině politických a sociálních konfliktů, které nás obklopují*“ (dtto). Kolize vln není přitom primárně chápána jako konflikt ideologií, sociálních tříd, etnik či národů, nýbrž klade důraz na střet lidí otevřených změně a lidí lpících na minulosti.⁶⁸ Změny jsou technologicky podmíněny, včetně nastupujících počítačů apod.

První („*vesnická*“) vlna měla být spojena s agrární revolucí, vlna druhá („*vlna továrních komínů*“) se vzednutím revoluce průmyslové. Období 1950-2025 rámuje třetí vlnu, resp. revoluci superindustriální, nastolující superindustriální či informační společnost. Koncept civilizačních velkých vln⁶⁹ vývoj společnosti rozděluje do tří epoch, odpovídajících příslušným vlnám, které se částečně překrývají. Následná vlna tlačí na kulturu, instituce, ekonomiku i celou společnost vln předchozích. Toffler nebere v úvahu celé trvání lidských dějin, nýbrž pouze dobu civilizace. Čímž míní dobu, kdy lidé vytvořili materiální kulturu a začali aktivně zasahovat do okolní přírody, z níž se vyčlenili jako protipól. Předtím hovoří o mnoha tisícileté epoše předcivilizačního vývoje.⁷⁰

První velká vlna je spojována s nástupem neolitické, resp. agrární revoluce (cca před 10 000 až 8 000 lety). Měla dominovat do 17. či 18. století (s vrcholem 1650-1750), dnes

diskontinuity – na inovace a zlomy. Identifikuje klíčové modely změny hned, jak se objeví, takže je můžeme ovlivnit“ (Toffler, 1980b, s využitím českého překladu 2005, s. 7).

⁶⁷ „... tato kniha vychází z předpokladu, že jsme poslední generací staré civilizace a první generací nové a že značnou část našeho vnitřního zmatku, úzkosti a dezorientace lze přímo připsat konfliktům v nás samých a v našich politických institucích, mezi umírající civilizací Druhé vlny a nastupující civilizací Třetí vlny, která naléhavě klepe na dveře“ (Toffler, 1980b, s využitím českého překladu 2005, s. 6).

⁶⁸ Srov. např. „Konflikt mezi seskupením Druhé a Třetí vlny je ve skutečnosti ústředním bodem politického napětí, které rozděluje naši dnešní společnost. Přes všechno, co dnešní strany a jejich kandidáti hlásají, jsou jejich vzájemné šarvátky jen o málo významnější než spor o to, kdo z nich si podrží víc výhod z pozůstatků upadajícího průmyslového systému. Jinými slovy, potýkají se v příslovečné hádce o sedačky na palubě potápějícího se Titanicu“ (Toffler, 1980b, s využitím českého překladu 2005, s. 11).

⁶⁹ Jde o koncept odlišný, a širší, ve srovnání s dlouhodobými cykly, resp. Kondratěvovými dlouhými vlnami (K-vlnami). Tyto bývají vztahovány pouze k industriální a postindustriální historii. Jejich mechanismus lze interpretovat v duchu inovační logiky, s využitím díla N. D. Kondratěva, J. A. Schumpetera a jeho pokračovatelů, včetně F. Valenty. Teorie velkých vln přitom principálně není neslučitelná ani s teorií inovačních dlouhých K-vln – srov. (Ransdorf, 2016). Druhá Tofflerovská vlna může zahrnovat 1., 2. či 3. K-vlnu atd. K historii zkoumání, problémům a perspektivám K-vln blíže viz (Sirůček, 2016, 2017a, 2018a).

⁷⁰ „*Preagrárnímu*“ období je věnována pozornost minimální, toto má izolovaně doznívat v primitivních kmenových společenstvích Nové Guiney či pralesích Jižní Ameriky. Srov. kapitoly z ekonomické antropologie (resp. antropologické ekonomie) in (Justoň, 2012). Obšírněji se Toffler nezabývá ani první vlnou, jejíž důsledky jsou běžně dosud pozorovatelné, ale která kulminovala již před několika tisíci lety.

má stále doznívat. Valila se světem velmi pomalu. Vznikají a rozvíjejí se zemědělské společnosti, resp. civilizace. První vlna nahrazuje život malých skupinek lovců a sběračů společností založenou na pěstování kulturních plodin a chovu zvířat. Zatímco lovci a sběrači neznali pěstování plodin, chov domestikovaných zvířat, a tímto umožněné hromadění zásob (a vytváření majetku), lidé první vlny se učí přebytky zpracovávat a zužitkovat, objevují se zárodky obchodování a s růstem majetku a moci i první větší sociální nerovnosti. Základem ekonomiky, kultury a moci se stává půda. Ekonomika je vysoce decentralizovaná, každá komunita bývá téměř výhradně samozásobitelská. Lidé konzumují převážně to, co si sami obstarali, tudíž ještě obvykle neexistuje dělení na výrobce a spotřebitele. Lidé jsou schopni vyrábět si nástroje a předměty denní potřeby, usazují se v pomalu vznikajících vesnicích, čemuž odpovídá struktura společenských vztahů v podobě např. biologické (početné a několikagenerační) rodiny.

Druhá („industriální“) vlna je nesena první průmyslovou revolucí s nástupem cca v 18. století (v Anglii a následně v Západní Evropě) s rozšířením parního stroje a reprezentuje vznik a prosazení masových průmyslových společností, resp. industriální civilizace. Její trvání má být kolem 300 let. Technologický pokrok umožňuje masovou výrobu, která je vyvolána a zároveň podněcuje masovou spotřebu i masové přerozdělování. Industriální společnost charakterizuje masové stěhování z venkova do měst, přesun práce z polí a domovů do továren a úřadů, pásová výroba, vznik velkých korporací a státních útvarů s přebujelou byrokracií. Prosazují se nové ideje (pokroku nebo práv jedince),⁷¹ převládá newtonovská věda, se vznikem národních států se objevuje nacionalismus, s dobýváním surovin a potřeby levné práce souvisí kolonialismus.

Druhá vlna rozbíjí struktury první vlny, které přestávají být funkční. Společnost agrární se mění na industriální. Rozvíjí se technologie a specializace a lidé už přestávají být odkázáni na to, co sami ulovili, vypěstovali či vyrobili. Každý se stává spotřebitelem všeho. Narůstá počet městských průmyslových obyvatel, jsou podkopávány tradiční společenské struktury, přičemž začíná dominovat rodina „nukleární“ (namísto soužití několika generací pouze rodiče a děti).⁷² K charakteristickým institucím druhé vlny náleží obří továrny

⁷¹ Ke klíčovému náleží idea, že „vůdčí osobnosti by měly být vybírány z vůle lidu, a nikoli na základě božského práva“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 33).

⁷² „Jestliže takřka soběstačné široké rodiny odpovídaly hospodaření v první vlně, pak mnohem menší a nikoli už vícegenerační jednotky orientované na rychlou spotřebu sériově vyráběného zboží v průmyslových firmách a korporacích charakterizují dozrívající druhou vlnu“ (Kovář, 2017, s. 16).

(s růstem role korporací) a jednotný vzdělávací systém. Společnost druhé vlny je společností průmyslovou, založenou na masové výrobě, masové distribuci, masové spotřebě, masovém vzdělávání, masmédiích,⁷³ masové rekreaci, masové zábavě a existenci zbraní hromadného ničení. Což má být spojeno se standardizací, synchronizací, specializací, koncentrací, maximalizací a centralizací – ve smyslu šesti hlavních principů druhé vlny.⁷⁴ Druhá vlna má vytvářet podmínky pro vznik velkých organizací, resp. stylu v podobě přísné kontroly i propracované byrokracie. „Vytvořily některé z největších, nejzkratnějších, nejmocnějších byrokratických organizací, které svět kdy spatřil“ (s využitím Toffler, 1980b, s. 60). Kritika byrokratičnosti institucí druhé vlny náleží k charakteristickým rysům celého díla Tofflerových.

Třetí („superindustriální“ či „informační“) vlna má startovat po II. světové válce,⁷⁵ cca od 50. let 20. století v USA a stát u zrodu společnosti postindustriální či superindustriální, resp. civilizace informační či znalostní. Třetí vlna reprezentuje společenskou změnu, vedoucí ke zrodu nové civilizace, postavené na informacích, která „se opírá o produkci mozku (nikoli svalů)“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu s. 27).

Třetí vlna může být dávana do souvislosti i s nástupem vědeckotechnické revoluce a spojována s momentem, kdy v USA poprvé počet „bílých límečků“ převyšuje „modré límečky“.⁷⁶ Dochází k pronikavým změnám v hospodářství,⁷⁷ dopravě, školství či lékařství (např. antikoncepce) s mnoha důsledky. Fundamentální přerod ve smyslu konstituování „nové civilizace“ má probíhat na všech úrovních – individuální, skupinové, celospolečenské i na úrovni národních a nadnárodních celků. „... nová civilizace s sebou přináší nové styly rodinného života, odlišné způsoby práce, milování i žití, novou ekonomiku, nové politické konflikty a krom toho všeho i změněné vědomí“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím

⁷³ Prvním industriálním informačním kanálem byla pošta, později telegraf a telefon – srov. (Toffler, 1980b, s. 29). Společnost masové výroby a spotřeby vyžadovala způsob masového oslovení lidí, a tudíž vznikají masová média. K informačním kanálům a informační politice třetí vlny srov. (Petřeková, 2012).

⁷⁴ Srov. (Toffler, 1980b, s. 46-60). Ohledně materialismu, maximalizace produkce, standardizace, centralizace, masovosti a koncentrace se – dle (Kovář, 2017, s. 16) – nemají lišit „uspořádání společnosti s tržní ekonomikou a společnosti s centrálním plánováním“ (dtto). Přehlíženo zůstává vlastnické uspořádání.

⁷⁵ Která uspěla technologický vývoj a „akcelerovala proces industrializace už kupříkladu rozšířením principu vyměnitelných součástí“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 50).

⁷⁶ „Modré límečky“ označují osoby vykonávající fyzickou práci (např. dělníky), „bílé límečky“ nemanuální pracovníky (včetně služeb), tedy pracovníci manuální vs. duševní. Tofflerovi uvádějí rok 1955 či 1956 – srov. (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 19, 68).

⁷⁷ I nejvyspělejší ekonomiky mají být ještě „dvoupodlažní“ – z velké části spočívající na masové produkci a průmyslu druhé vlny, kdy stále rozšiřující se zbytek staví již na technologiích a službách třetí vlny.

českého překladu 2001, s. 33).⁷⁸ Rychle se konstituují zcela nové obory jako je informatika, robotika, nanotechnologie nebo biotechnologie. Revoluci průmyslovou měla vystřídat revoluce informační. S nástupem třetí velké vlny je spojován mohutný rozvoj terciární sféry i právě revoluce informační, komunikační, počítačová atd. Futurology či spisovateli science-fiction bývají používány také termíny jako věk informací, vesmírný věk, elektronická éra, později globální vesnice apod.

Podle Tofflera stojí lidstvo před obrovským skokem vpřed a směřuje k nehlubšímu zvratu v historii. Revoluční charakter změn a bolestnost přechodu odvíjí od příchodu třetí vlny a konfrontací s vlnou dozívající, včetně možnosti zdánlivě chaotických konfliktů, politických nestabilit a sociálního napětí. Změny třetí vlny, odehrávající se opět na všech společenských úrovních mají být neméně hluboké nežli u vlny druhé, ale třetí vlna se má pohybovat daleko rychleji. První vlna na uskutečnění změn potřebovala kolem 10 000 let, druhá vlna cca 300 let, u vlny třetí má jít o horizont několika dekad.

Období třetí vlny má být odklonem od přetechnizovanosti a má jít o jakousi kombinaci vln předchozích. Proti masovosti průmyslové vlny je stavěna demasifikace třetí vlny, kdy namísto homogenity vlny druhé nastupuje heterogenita.⁷⁹ Predikována je individualizace přístupu k výrobě, spotřebě, práci,⁸⁰ informacím, organizacím a institucím,⁸¹ kultuře,⁸² ale i k myšlení a životu vůbec, s prohlubováním rozdílů mezi životními styly. Vedle individu-

⁷⁸ Tofflerovi hovoří i o tzv. nové ekonomice – k silně zprofanovanému hledání stále nových a nových ekonomik, především v souvislosti s bublinou 4.0 srov. (Sirůček, 2020a), (Sirůček et al., 2021).

⁷⁹ Srov. (Toffler, Tofflerová, 1995b, s. využitím českého překladu, 2002, s. 37).

⁸⁰ Hnací silou ekonomiky druhé vlny byla fyzická práce, s nízkou úrovní kvalifikace a v zásadě zaměnitelná – srov. (Toffler, Tofflerová, 1995a, s. využitím českého překladu 2001, s. 40). Práce třetí vlny se vyznačuje rostoucí specializací, klesající zaměnitelností a nárůstem kvalifikačních požadavků. Charakteristický, a nevratný, má být přesun od práce manuální ke službám a „supersymbolickým“ aktivitám třetí vlny.

⁸¹ S institucemi proměnlivými, včetně rozpadu rodiny. Což má být projevem krize industrialismu a je míněn rozpad rodiny „nukleární“ (se živitelem mužem a ženou pečující o děti a domácnost). „Nukleární rodina se stává menšinovou formou“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s. využitím českého překladu 2001, s. 27). S odchodem pracovníků z továren a úřadů domů, rostoucí individuální soběstačnosti i novými technologiemi reprodukce, mají vznikat nové podoby rodin – přesněji již domácností. Toffler predikuje množství uspořádání těchto struktur (včetně nové komun a komunit, jejichž význam – pod vlivem hippies vlny 60. let – až přeceňuje) i proměny intimních mezilidských vztahů, anebo způsobů trávení a využití volného času. Srov. (Toffler, 1970, s. využitím českého překladu 1992, s. 119, 124 aj.) či (Toffler, 1980b, s. 215).

⁸² S predikcí i subkultur podle věku, kdy má jít o „ohromující historickou změnu v mechanismu sociální diferenciace. Stále významnějším zdrojem rozdílů mezi lidmi je čas, prostor na významu pozbývá“ (Toffler, 1970, s. využitím českého překladu 1992, s. 143). Vlivem zrychlujícího se tempa života a narůstajícího počtu změn i rozdílnost pouhých několika let věku může znamenat značně rozdílné životní zkušenosti.

alizace sílí pluralizace a diverzifikace. K charakteristikám třetí vlny náleží novost, rozmanitost a pomíjivost.⁸³ Namísto materiálních zdrojů a výrobků zásadní roli má hrát poznání – ústředním výrobním faktorem ekonomiky třetí vlny nemá být práce, kapitál, půda, suroviny, nýbrž poznání, se společenským i ekonomickým hybatelem v podobě informací. Poznatky, které mají být nevyčerpatelné, mají umožňovat snížení ostatních vstupů potřebných k tvorbě bohatství.⁸⁴ Pro úspěch mají být nezbytné neustálé inovace, maximalizace rozměrů má být nahrazena přiměřeností. Má docházet k přechodu od analýzy k syntéze,⁸⁵ od „továrny k domovu“, od centralizace k decentralizaci, od hierarchických k síťovým strukturám, od využití přírody k soužití s ní či k pronikavému zesílení „efemerizace“ všech sfér života (ve smyslu stále rychlejšího životního tempa).⁸⁶ Třetí vlna má umožnit levnou a personalizovanou výrobu,⁸⁷ ve které korporace využívají outsourcingu své práce spotřebiteli. Predikován je nárůst nového sektoru „*průmyslu zážitků*“, kdy vedle funkčnosti figuruje významná psychologická složka⁸⁸ – i z pořízení výrobku či služby se má stát zážitek. Narůstat má důraz na uspokojování nemateriálních potřeb. Což se ovšem přitom týká pouze omezeného okruhu lidí z nejvyspělejších zemí.⁸⁹

K optimistickým náleží predikce, že bohatství může být generováno na všech místech pomocí využití předností globalizace, anebo ohledně potenciálu vesmíru pro další rozvoj. Očekávány jsou i hluboké změny ve významu placené práce, proměnám se nemá vyhnout

⁸³ Srov. (Toffler, 1970). Též (Toffler, 1980b) varuje před „*krizí adaptace*“, vyvolanou překvapeními a novinkami v každodenním životě, jimiž člověk – nepřipravený výchovou v rodině či škole – neumí čelit.

⁸⁴ „*Protože poznání snižuje potřebu práce, času, prostoru, kapitálu a dalších vstupů, stává se definitivní náhradou – centrálním zdrojem pokročilé ekonomiky*“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 36).

⁸⁵ S využitím „*nové syntézy*“ – „*Myslím, že dnes stojíme na pokraji nové éry syntézy. Ve všech oblastech poznání, od exaktních věd po sociologii, psychologii a ekonomii – a zvláště ekonomii – je pravděpodobný návrat k myšlení v širokém měřítku, všeobecné teorii, opětovnému spojení kousků do jednoho celku. Začíná nám totiž svítat, že náš přílišný důraz na kvantifikované detaily vytrhnuté z kontextu, na stále přesnější měření stále drobnějších problémů má za následek, že víme stále víc o stále menším počtu věcí*“ (Toffler, 1980b, s využitím českého překladu, 2005, s. 17).

⁸⁶ Což se má týkat i rodinného života, jehož cyklus se má zrychlovat. S tímto má mizet další z konstant udržujících duševní stabilitu – „*Dříve dospíváme, dříve opouštíme domov, dříve vstupujeme do manželství a máme dříve děti*“ (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 127). Ohledně mizení konstant duševní rovnováhy se Toffler nezmýlil, ale dřívější dospívání, dřívější uzavírání manželství a především to, že ženy mají mít dříve děti se vývojem ve vyspělých zemí příliš nepotvrzuje. Spíše právě naopak.

⁸⁷ Ekonomika třetí vlny – založená na službách – má využívat informace k personalizaci výroby, s relativně levným přizpůsobováním se přáním spotřebitelů. Trhy se segmentují, významnou roli hraje čas.

⁸⁸ „*Psychologická náplň*“ výrobku či služby přitom nemusí korespondovat s jeho skutečnou kvalitou.

⁸⁹ Toffler v naznačeném kontextu moralizuje: „*Na skutečnosti, že jedna skupina usiluje o psychické sebeuspokojení a honí se za zbrusu novými a výlučnými požitky, zatímco většina lidstva žije v bídě a hladu, je cosi morálně odpuzujícího*“ (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 114).

ani sféra politiky. Toffler předpokládá konec vlády většiny a nástup menšin,⁹⁰ rozšiřování prvků „*polopřímé demokracie*“ a dělbu decize – zmenšení prostoru pro centrální rozhodování. Stavebním kamenem politických systémů má být „*polopřímá demokracie*“. Využití referenda – coby klasické metody demokracie přímé – má umožňovat rozvoj ICT a informování občanů o otázkách. Výsledek referenda má však představovat jen určitý počet hlasů, připočtený do rozhodování parlamentního. Tímto má „*polopřímá demokracie*“ vyvažovat „*emotivnost*“ rozhodování lidu v referendu.⁹¹

Nejen in (Toffler, 1980b) je zdůrazňován střet zájmů reprezentantů první, druhé a třetí vlny, s naznačením, jak protichůdné zájmy sladit a rozpory mírnit či řešit. „*Třetí vlna... potřebuje naprosto svobodné plynutí zboží, informací, lidí a kapitálu. Druhá vlna vyžaduje konkurenci, a to i mezinárodní, ale státem kontrolovanou. Lidé první vlny nechtějí konkurenci, globalizaci ani modernizaci – chtějí přežít a být chráněni před vším, co je cizí. Lidé třetí vlny chtějí, aby stát investoval do vzdělání, do vědeckého výzkumu a do infrastruktury. Lidé druhé vlny chtějí hlavně sociální zajištění*“ (Toffler, 1999). Tofflerovi apelují na nezbytnost využití energie a potenciálu třetí vlny, aby lidstvo nesla kupředu. K čemuž má náležet – v rámci kladení „správných otázek“⁹² – i rozpoznání třetí vlny. Konkrétní návod, resp. kritéria třetí vlny poskytuje text (Toffler, Tofflerová, 1995a).

Má jít o položení si otázek: 1) „*Připomíná to továrnu?*“⁹³ Továrna je symbolem druhé velké vlny a ztělesněním šesti principů „civilizace kouřících komínů“: standardizace, synchronizace, specializace, centralizace, koncentrace a maximalizace (ústících v byrokratizaci). Továrna se stala vzorem i pro další instituce jako školy či věznice. Zmíněné principy však mají přestávat být efektivní a časem se proměňovat v protiklad.⁹⁴ Třetí vlna má produkovat způsobem „*posttovárním*“ a „*postbyrokratickým*“ (včetně práce doma). Firmy

⁹⁰ A sám nadvládě menšin napomáhá. Např. radikálním návrhem, aby se polovina amerického Kongresu volila jako dosud a druhá losováním, aby příležitost k vládě dostaly menšiny – srov. (Toffler, 1999).

⁹¹ Tofflera znepokojují davové vlastnosti lidu, jako snazší manipulovatelnost, iracionalita a emocionalita.

⁹² „*Správná otázka je obvykle důležitější, než správná odpověď na špatnou otázku*“ (s využitím Toffler, 1980b, s. 6).

⁹³ Srov. (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 81).

⁹⁴ Srov. (Dinuš et al., 2019, s. 70).

mají být flexibilnější, vyprofilovanější a decentralizované, mají využívat subkontraktů a poskytovat volnost v rozhodování příslušným subsystémům.⁹⁵

2) „*Demasifikuje to společnost?*“.⁹⁶ K pásům přepravujícím standardizované produkty druhé vlny měly být nutné obdobně standardizované masy snadno zaměnitelných pracovníků. Třetí vlna má vyžadovat pracovníky individuálně specializované, méně zaměnitelné, jejichž rozmanité dovednosti se stále vyvíjejí. Pracovníky přístupné neustálým změnám, ochotné inovovat i riskovat. Nezaměstnanost se má přesouvat od kvantitativní ke kvalitativní. Třetí vlna má přitom demasifikovat nejenom výrobu, nýbrž i kulturu,⁹⁷ hodnoty, morálku, náboženství, umění, politiku či trávení volného času.

3) „*Kolik je vajec v košíku?*“.⁹⁸ Druhá vlna má vkládat příliš vajec do jednoho košíku, čímž je míněno, že se při centralizovaném řízení koncentruje moc na vrcholu organizační hierarchie. Docházet tímto má k „*přetížené decizi*“, kdy subjekty, u nichž je moc soustředěna, mají rozhodovat o příliš velkém množství rychle se měnících otázek, o kterých mají příliš málo informací.⁹⁹ Instituce třetí vlny mají usilovat delegovat maximum rozhodování na periferie, včetně zplnomocňování i řadových pracovníků k přijímání rozhodnutí. Z důvodů jejich lepší informovanosti a rychlosti realizace.

4) „*Je to vertikální, nebo virtuální?*“.¹⁰⁰ Vertikální hierarchická struktura je typická pro mohutné organizace druhé vlny, které se snaží o růst a jejich vedení usiluje o maximum funkcí. Organizace třetí vlny mají být „*štíhlé*“, kdy své funkce omezují a přenášejí na subdodavatele. Vertikální struktura ustupuje a vznikají „*neviditelné organizace*“, které co nejvíce aktivit realizují pomocí kontraktů s dodavateli a dalšími vnějšími subjekty.¹⁰¹

⁹⁵ „*Když se nějaký návrh pouze snaží vylepšit v zásadě továrenský styl výroby nebo vytvořit novou továrnu, může z toho vzniknout ledacos – jenom ne třetí vlna*“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 82).

⁹⁶ Srov. (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 82).

⁹⁷ Superindustriální společnost má demasifikovat i média, které se segmentarizují a individualizují. Nemají již přispívat ke standardizaci vědomí, jako tomu bylo u druhé vlny. Toffler predikuje zprávy sestavované pro konkrétní osoby či sledování reportáží v reálném čase. Média třetí vlny mají proměňovat nejen realitu samotnou, ale i „*naše vnímání reality*“, včetně vytváření fiktivního světa – srov. (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 190). Význam médií analyzují (Toffler, Tofflerová, 1995b).

⁹⁸ Srov. (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 83).

⁹⁹ „*Decizní zácpa*“ by mělo odstranit delegování rozhodování na nižší jednotky, na lokální úroveň aj., kde většinou mívají více informací o dané situaci. Rozdělení decizní zátěže má umožnit i demokratickou participaci. Srov. (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 100).

¹⁰⁰ Srov. (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 84).

¹⁰¹ Tofflerovi upozorňují na nesoulady v organizaci sektoru soukromého a veřejného. Ke koexistenci však tyto potřebují jistou shodu. Srov. (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 95 aj.).

5) „*Vrací to sílu domovu?*“.¹⁰² Průmyslová revoluce měla rodině odebrat většinu tradičních funkcí. Práci z domova přesunula do továren a kanceláří, vzdělání do rukou učitelů a škol, péči o staré a nemocné převzaly nemocnice, léčebny, hospice. Společnost třetí vlny má některé funkce rodině navracet, kdy díky technologickému pokroku je možné pracovat z domova či na cestách. Způsob výroby třetí vlny má umožnit návrat z továren a kanceláří zpět domů¹⁰³ a nové technologie udržovat z domova kontakty s kýmkoli po celém světě. Domov se má opět stát středobodem společnosti.¹⁰⁴

I přes uvedené taktéž u společnosti třetí vlny stále absentuje rigoróznější definice a používané – mlhavé – termíny se často překrývají i dublují.¹⁰⁵ Společnost třetí vlny bývá Tofflerovými nazývána „*superindustriální*“ (super ve smyslu „*nad*“ či „*za*“). Což má naznačovat odlišné charakteristiky od druhé vlny – jako zmíněná destandardizace, dekoncentrace, decentralizace, individualizace, heterogenita apod. Toffler přitom opět s předstihem predikuje rozšíření sítí, internetu, e-mailů, kabelové televize, interaktivních médií¹⁰⁶ a dalších digitálních technologií. Digitální věk spojuje s „*přetížením informacemi*“¹⁰⁷ a proměnami, resp. zátěží pro psychiku vlivem informační exploze.¹⁰⁸ Předpovídá také celou řadu geopolitických událostí jako zhroucení SSSR,¹⁰⁹ pád berlínské zdi anebo růst vý-

¹⁰² Srov. (Toffler, Tofflerová, 1995a, s. využitím českého překladu 2001, s. 85).

¹⁰³ Predikován je „*návrat k domácímu průmyslu*“ na elektronické bázi apod. S návratem práce domů souvisí i koncept „*elektronické vesnice*“ – „*Elektronická vesnice zvýší v masovém měřítku možnost toho, že manželé, a možná dokonce děti, pracují dohromady jako jeden*“ (s využitím Toffler, 1980b, s. 204). S dopady ekonomickými, psychologickými i environmentálními, interpretovanými obvykle v optimistickém duchu.

¹⁰⁴ Srov. (Toffler, 1980b, s. 194). Toffler predikuje dopady „*návratu z továren domů*“ na rodinné vazby, místní komunity, ekonomiku či životní prostředí. Nové podoby domácností mají – coby „*elektronický dům*“ – simulovat širokou rodinu první vlny posazenou do kulis třetí vlny s rozrůzněnými rolemi a vztahy.

¹⁰⁵ Srov. koncepty společnosti postindustriální (D. Bell), informační (M. Castells, Y. Masuda, také A. Toffler), technotronní (Z. K. Brzezinski) či postmoderní (A. Toynbee, J. F. Lyotard).

¹⁰⁶ Jejichž využití má být spojeno s vyšším stupněm demokracie, neboť nové technologie mají snižovat centrální kontrolu nad životy – srov. (Toffler, 1983), (Toffler, Tofflerová, 1995b).

¹⁰⁷ Situace, kdy je člověk zahlcen, přehlčen – a přetížen – velkým množstvím informací, především redundantních či nerelevantních. A tak nedokáže rozlišit podstatné informace od nadbytečných a není schopen rychlého racionálního rozhodnutí. Což může vést ke stresu, únavě, roztržitosti. Lidé nezvládají psychologicky ani fyziologicky akceptovat nadměrný přísun nových informací. Biologicky nejsou schopni se navyšovanému tempu změn přizpůsobovat – jsou překročeny meze adaptability. Srov. (Gleick, 2013).

¹⁰⁸ In (Toffler, 1980b) je zmíněna transformace psychiky na „*skladiště obrazů*“, které si lidé utvářejí o okolním světě. „*Informační bomba exploduje v našich myslích a zasype nás šrapnely obrazů a drasticky změní vnímání a jednání v soukromém životě každého z nás. Při posunu z druhé vlny do třetí infosféry měníme naši vlastní psychiku*“ (s využitím Toffler, 1980b, s. 156).

¹⁰⁹ Podle Tofflerových SSSR nemohl obstát v konkurenci ekonomik třetí vlny a nemohl ubránit ani pozice politické. Sřet s třetí vlnou přicházející ze Západu měl destruovat sovětský systém a celý východní blok, který neměl být schopen reagovat na změny způsobené informační revolucí. „*Tak jako Gutenbergův vynález knihtisku v polovině 15. století zažehl protestantskou reformaci, tak nástup počítačů a nových*

znamu Asie a Tichomoří. Ekonomiku sovětského bloku manželé Tofflerovi následně kritizují za centrální plánování (které mělo probíhat bez potřebných informací a s ignorováním základních tržních principů),¹¹⁰ za zrušení soukromého vlastnictví (údajně zbytečného v době „*supersymbolického bohatství*“) a za důraz na průmyslovou výrobu (typickou pro druhou vlnu). Kritizují i marxismus.¹¹¹

Šok z budoucnosti (Toffler, 1970) byl zaměřen na proces změn, *Třetí vlna* (Toffler, 1980b) na směr, jakým se změny ubírají a mění svět. Práce (Toffler, 1990a) je věnována kontrole příslušných změn – kdo nebo co je řídí, a jakým způsobem. *Posun moci* (Toffler, 1990a)¹¹² rozlišení velkých civilizačních vln doplňuje odlišnou základnou moci nad společnostmi, resp. posloupností mocenských pilířů. Moc má být přítomna v každém vztahu a má ovlivňovat vlastně téměř všechno. Podtitul knihy (*Znalosti, bohatství a násilí na konci 21. století*) poukazuje na tři hlavní zdroje moci – na znalosti, bohatství a sílu. Přičemž každý zdroj moci měl doplnit a posléze zastínit (nikoli ovšem zcela eliminovat) svou mobilitou, variabilitou a obnovitelností zdroj moci předešlý.

U první vlny měla být moc založena na síle, u vlny druhé na materiálním bohatství, u třetí vlny na znalostech. První vlnu charakterizovalo spojení moci se silou především armádní, kterou měli v rukou monarchové, ve druhé vlně moc byla vázána na bohatství továrníků. Třetí vlna má být spojena s přesunem moci směrem k informacím, resp. poznání a znalostem,¹¹³ majícím mít zcela zásadní vliv na rozdělení moci v politice, businessu, globálních vztazích a celé ekonomice. „... jsou to znalosti, které pohánějí ekonomiku, ne ekonomika, která pohání znalosti“ (s využitím Toffler, 1990a, s. 422).¹¹⁴

komunikačních médií v polovině 20. století rozdrtil možnost Moskvy kontrolovat myšlení v zemích, kterým vládla nebo jež byly jejími vazaly“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s. využitím českého překladu 2001, s. 59).

¹¹⁰ U centrálního plánování mají informace plynout vertikálně, zatímco u tržní ekonomiky horizontálně a diagonálně. Nové metody tvorby bohatství společnosti třetí vlny mají být mimo dosah centrálně plánovaných ekonomik – ohledně množství informací, komunikace atd. Srov. (Toffler, Tofflerová, 1995a).

¹¹¹ „Pro marxisty byl hardware vždycky důležitější než software. Počítačová revoluce nás nyní učí, že pravdou je opak. Pokud je ekonomika vůbec něčím poháněna, pak poznáním. Ekonomika poznání nepohání“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s. využitím českého překladu 2001, s. 59). Za hlavní chybu „*velkého experimentu státního socialismu 20. století*“ Tofflerovi označují zastaralé představy o poznání. Srážka socialismu s budoucností – s ekonomikou a společností třetí vlny (se základní surovinou v podobě „*měkkého*“ a „*nehmatatelného*“ poznání) – měla světový socialismus zaskočit a stát se pro něj osudovou. Srov. (Suja, 2001).

¹¹² V originále „*powershift*“, což je jeden z mnohých Tofflerových novotvarů. Přičemž podle Tofflera: „*powershift* pouze nepřesunuje moc, ale také ji přeměňuje“ (s využitím Toffler, 1990a, s. 4).

¹¹³ Příkladem přesunu moci na základě znalostí má být lékař, který se dříve jako jediný díky vzdělání a přístupu k literatuře vyznal v nemocech a měl v rukou životy pacientů. Dnes si lze vyhledat příznaky i metody léčby na internetu či v knihovně a diskutovat s jiným lékařem – srov. (Toffler, 1990a, s. 7).

¹¹⁴ Moc má přináležet ve společnosti Třetí vlny především těm, kdož vládou „*znalostmi o znalostech*“.

Text dokládá rozpady tradičních mocenských struktur i ztrátu dominance dřívějších autorit. Ve společnosti třetí vlny přestává být přístup k materiálním zdrojům rozhodující pro získání moci a ovládání druhých, a tímto se stává přístup ke zdrojům poznání. „Ze samé povahy síly a bohatství plyne, že jsou vlastnictvím silného a bohatého. Je skutečně revolučním rysem znalostí, že se jich může chopit právě tak slabý a chudý. Znalosti jsou tím nejdemokratičtějším zdrojem moci“ (s využitím Toffler, 1990a, s. 19). Znalosti mají být nejdemokratičtějším zdrojem moci,¹¹⁵ který je flexibilní a má celou řadu dimenzí.¹¹⁶

Toffler predikuje, že budoucnost odstraní diskriminace na základně barvy pleti nebo věku a přinese nové rozdělení podle toho, zda člověk (a nejen jedinec samotný) je „fast“ nebo „slow“. Pomalý nebo rychlý – ohledně reakcí na změny. Šířeji Tofflerovi navrhuji nedělit již svět na chudé a bohaté, nýbrž na země rychlé a pomalé. U zemí rychlých má jít o ekonomiky společnosti informační, u zemí pomalých společnosti industriální. Koncept staví na rozdílných systémech tvorby bohatství. Ekonomiky pomalé jsou založeny na pomalém systému tvorby bohatství a práci jako jeho hlavním zdroji. Rychlé ekonomiky spočívají na novém, a mnohem rychlejším, systému generování bohatství, kde hlavním ekonomickým zdrojem se stávají znalosti a jejich produktivita. Nový systém spočívá v rozšiřování globálních tržních sítí, bank, výrobních center a laboratoří, v okamžité komunikaci, v neustálé výměně stále se zvyšujícího množství údajů, informací a poznatků. Výsledkem jsou přerozdělení a posuny moci hospodářské i politické. Znalosti se stávají v globálním světě rozhodujícím zdrojem ekonomické a politické moci zemí.

Třetí vlnu je možné spojovat právě s novým systémem tvorby bohatství, kdy má jít o vlnovité šíření tohoto systému a o postupné adaptace, resp. o neschopnost adaptace na tento systém.¹¹⁷ V dnešním světě nástupu třetí vlny se má vše neustále zrychlovat, takže pomalé země mají být nuceny zrychlit své reakce i celé ekonomiky, jinak ztratí objed-

¹¹⁵ Přístup k informacím má významný vliv na demokratizaci společnosti – srov. (Toffler, 1990a, s. 19 aj.).

¹¹⁶ Včetně odvrácené strany „demokratické mince“ poznání, kdy znalosti slouží i těm, kteří demokracii boří. „... hlavní jaderné problémy budoucnosti nevzniknou v národních státech, avšak budou pocházet od „globálních gladiátorů“. ... Jsou to teroristické organizace, náboženská hnutí, obchodní společnosti a jiné nestátní síly, z nichž mnohé... mohou získat přístup k jaderným zbraním“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s. využitím českého překladu 2001, s. 215). Ke „globálním gladiátorům“ blíže (Toffler, 1990a, s. 450-460). Návrhy, jak předcházet terorismu (např. bin Ládina) formuluje Toffler in rozhovor (Driscoll, 2001).

¹¹⁷ S konsekvencemi též pro konec světového socialismu. „Podle Tofflerových systém tvorby bohatství 3. vlny vyvrací 3 pilíře socialistického přesvědčení, a sice: otázku vlastnictví, centrální plánování a „industriální předpojatost““ (Suja, 2001, s. 5).

návky i investice a vypadnou z konkurenčního boje. Rychlejší metabolismus nového globálního výrobního systému má znamenat dále to, že zdroje, pokládané dnes za základní, se mohou zítra stát bezcennými. Moc se tudíž má přesouvat od producentů objemných surovin na ty, kteří drží v rukách i malá množství klíčových látek a od nich zase na ty, kdož disponují znalostmi, jak vytvářet zdroje nové. Levná pracovní síla přestává být výhodná, neboť v některých odvětvích představují mzdy již pouze malé procento nákladů. Důležitější úspory přinášejí technologie a informační toky. Propast, která se musí překlenout, má být především povahy informační a elektronické.¹¹⁸

Další práce Tofflerových

U díla A. Tofflera lze vnímat jistou kontinuitu, kdy od *Šoku z budoucnosti* (Toffler, 1970) nebyl autor nikdy nucen zásadně měnit svá původní východiska ani závěry. Toffler v podstatě pouze své konstrukce dále rozvíjí, aplikuje na různé sféry a doplňuje novinkami z vědy a techniky i reálného vývoje. Při předvídání technologických změn si je vědom možnosti chybných predikcí a upozorňuje na nejistotu v časových údajích.¹¹⁹ Jeho knihy líčí i osobní zážitky, kterými ilustruje teorie, a obsahují množství dat např. ohledně výzkumů.¹²⁰ Přičemž bývá oceňována Tofflerova sečtělost, přehled a erudice.

Publikaci *The Culture Consumers: A Study of Art and Affluence in America* (Toffler, 1964, 1973) o vztahu Američanů ke kultuře se pozornosti dostává až po úspěchu bestselleru (Toffler, 1970). Práce dokládá změny životního stylu Američanů, kteří se po skončení II. světové války začali více mnohem zajímat o kulturu a stali se z nich „culture consumers“. Pozornost je věnována jejich hodnotám, vzdělání, náboženství a zkoumán je zpětný vliv kulturních spotřebitelů na kulturu, která se jejich působením má stávat masovou.

V případě knihy zaměřené na ekonomická a politická témata s názvem *The EcoSpasm Report* (Toffler, 1975a) se jedná o rozšíření myšlenek článku (Toffler, 1975b). Termín

¹¹⁸ Tofflerovi zdůrazňují šest klíčů k budoucnosti: 1. interaktivita, 2. mobilita, 3. konvertibilita, 4. konektivita, 5. všudypřítomnost, 6. globalizace v elektronické infrastruktuře rozvinutých ekonomik. Srov. Naidoo, 2009).

¹¹⁹ In (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 9) je uvedeno čínské přísloví: „Prorokování je mimořádně těžké, obzvláště když jde o budoucnost“.

¹²⁰ Tofflerovi bývá vyčítán přílišný amerikanismus, a to zejména v ohledu vědeckých novinek, resp. údajů ilustrujících jeho vlnovou teorii. Nicméně je nutné připomenout, že právě USA stály a stojí v čele celé řady oborů. V obecnější rovině je pracím Tofflerových „korektně“ vytýkán přílišný důraz na západní civilizaci.

EcoSpasm vznikl zkrácení „*spasmodic economy*“, ve smyslu ekonomiky křečovité, nestabilní. Toffler provokativně interpretuje hospodářské dějiny po I. světové válce, včetně poválečné inflace, Velké krize anebo nástupu A. Hitlera k moci. Nastoluje taktéž problémy aktuální a nabádá ekonomy, aby se neomezovali pouze na evidenci ekonomických ukazatelů, nýbrž aby daleko více zohledňovali důsledky sociálně ekonomických procesů (a to např. vzdělávání nebo práce v domácnosti). Předkládá možný scénář transformace současnosti na budoucnost – přičemž text reflektuje především dobově nejbližší horizonty, tedy konec 70. a počátek 80. let 20. století. Toffler přitom opět navazuje na svou teorii vln a predikuje rozpad průmyslové civilizace a první dílčí výskyt civilizace zcela nové, a to i v souvislosti s celosvětovou depresí.

Titul *Previews & Premises* (Toffler, 1983) přináší obsáhlé interview s A. Tofflerem, rozdělené do dvou částí – *Previews* a *Premises*.¹²¹ První část cílí na obecná témata ekonomická, politická či kulturní, již zmíněná v předešlých pracích. Toffler se obšírněji vyjadřuje k tomu, jak se země vyrovnávají s rozpadem industriální společnosti, či tomu, jakou roli budou hrát ženy a minority. Varuje, že stávající instituce jsou nebezpečně nepřipraveny na změny a musí být přetransformovány. Druhá část je více osobní a tazatelé kladou otázky týkající se života Tofflera, pracovních metod i futurologie obecně. Totožnost tazatelů zůstává anonymní. Podle předmluvy má jít o pracovníky vydavatelství South End Press, které bývá považováno za levicově orientované. Tudíž jsou Tofflerovi kladeny i otázky ohledně vlastnictví, společenských tříd, politické autority či rasismu a sexismu. Což Toffler přivítal a do projektu se zapojil, i coby editor

Publikování knihy *The Adaptive Corporation* (Toffler, Shapirová, 1985) mělo delší historii. V roce 1968 korporace American Telephone and Telegraph Company (AT&T) přizvala Tofflera ke spolupráci. AT&T v průběhu 50. let zrealizovala záměr dostat telefon do každé americké domácnosti. Poté hledala vizi, resp. dlouhodobý cíl¹²² pro nadcházející dekády a požádala Tofflera o pomoc. Mohl se volně pohybovat po odděleních společnosti a výsledkem jeho práce mohla být jakákoli forma, kterou uznal za vhodnou – film, články, kniha nebo zpráva. Po čtyřech letech zkoumání, rozhovorů se zaměstnanci i lidmi mimo firmu předal Toffler v roce 1972 vedení společnosti zprávu *Social Dynamics and the Bell*

¹²¹ Prognózy (též předzvěsti, výhledy) a předpoklady (též naděje). S podtitulem *Pronikavá konverzace o zaměstnanosti, identitě, pohlavních rolích, nové politice informační éry a skrytých silách řídících ekonomiku*.

¹²² V krizovém aj. managementu bývá odlišována vize (coby posláním organizace), mise (jak má být vize naplněna) a cíl (stanovení čeho se musí dosáhnout, v jakém časovém horizontu a v jaké kvalitě).

System, o které byl přesvědčen, že rozpoutá svou neotřelostí a nekonvenční formou živou diskuzi. Vedení však zprvu oficiálně nereagovalo. Zpráva se šířila mezi manažery jako samizdat a následně ovlivnila jejich myšlení a předpověděla i rozpad monopolu společnosti. Zpráva – sloužící i jako případová studie o firemní reorganizaci – doplněná Tofflerovými komentáři vychází jako (Toffler, Shapirová, 1985).

Vývoj se přehoupl do éry informační, což nalézá výraz i v pojetí a vedení válek. Predikce Tofflerovi opět zakládají na trojvlonné teorii, kterou aplikují na vojenství a precizují v titulech *Válka a antiválka* (Toffler, Tofflerová, 1993,¹²³ 1995b¹²⁴). Věnovány jsou novým formám války a antiválky (resp. úsilí o zajištění míru) v globalizovaném světě.¹²⁵ Zkoumají vedení válek v informační společnosti a strategie předchozích civilizací. Optikou třetí vlny rozebírají např. operaci Pouštní bouře ze začátku 90. let.

Změna způsobů tvorby bohatství¹²⁶ má vést i ke změnám ve vedení války a antiválky. Poukazováno je na spojitosti válečných konfliktů první vlny s půdou a zemědělstvím, druhé vlny s masovou destrukcí a zbraněmi hromadného ničení a třetí vlny s poznáním – se získáváním, zpracováním, distribucí i ochranou informací. Zemědělská civilizace První vlny vyráběla a zabíjela omezeně pomocí energie svalů a primitivních mechanických nástrojů, industriální civilizace Druhé vlny využívá ve výrobě i zabíjení masových metod, zdrojem hospodářské a vojenské síly civilizace třetí vlny mají být informace a poznání.

¹²³ Srov. (Nováček, 1999).

¹²⁴ Představení (Toffler, Tofflerová, 1995b, resp. českého překladu 2002) též s využitím (Heczko, 2004).

¹²⁵ Přičemž varují před naivní euforií po skončení studené války ohledně údajného nastolení „globálního míru“, který by měl veškeré soupeření omezit na ekonomickou soutěž – srov. (Toffler, Tofflerová, 1995b, s využitím českého překladu 2002, s. 30-31). Dnešní svět považují za nebezpečnější a vyvracejí i klamně přesvědčení o době míru po II. světové válce. K válkám se snaží přistupovat bez přehnaně emotivního moralizování – „Někteří čtenáři by mohli nepřítomnost moralizování brát jako nedostatek soucítění s oběťmi války. To ale znamená předpokládat, že zabránit násilí dokážou výkřiky bolesti a projevy hněvu – obojího je ve světě nepochybně víc než dost“ (tamtéž, s. 21).

¹²⁶ Srov. (Toffler, 1990a aj.).

Války třetí vlny se mají vyhrávat tím, že získáme co nejvíce informací a zabráníme nepříteli v tomtéž. Nejcennějším zbožím se stávají znalosti.¹²⁷ Významný je akcent na medializaci a propagandu přítomný i ve vojenství třetí vlny.¹²⁸

Základní ideu budoucích válek Tofflerovi spojují s přechodem od hrubé síly k síle „mozkové“. Ve válkách druhé vlny, především ve 20. století, záleželo na množství vojáků i techniky. Války třetí vlny se mají vést jinými formami, odlišnými technologiemi a mají být zaměřeny proti jiným protivníkům na různých frontách. Konflikty se mají vyznačovat sofistikovanými technologiemi a malým, nicméně efektivním nasazením vysoce kvalifikovaných lidí. Armády by měly klást důraz na ICT, kybertechnologie, stávat se flexibilnějšími, rychlejšími, přesnějšími, koordinovanějšími a více horizontálními. Měly by být složeny především ze specialistů a civilních¹²⁹ odborníků a využívat různé strategie.¹³⁰ Na přelomu století v nejvyspělejších zemích má již docházet ke srážkám civilizace druhé a třetí vlny, v méně vyspělých zemích má stále převládat civilizace vlny druhé a v řadě zemí rozvojového světa má dosud vládnout civilizace první vlny. Což má vytvářet prostředí pro výbušnou situaci ve světě,¹³¹ ve kterém mohou existovat konflikty a války různého druhu,¹³² včetně aktuálního nebezpečí terorismu.

¹²⁷ „První civilizační vlna nám poskytla zemědělské a minerální zdroje, druhá levnou pracovní sílu a masovou výrobu. Rychle expandující třetí vlna převezme skutečnou moc, spočívající v nových způsobech získávání a využívání znalostí. Národy této civilizace prodávají světu informace a inovace, management, kulturu a pop-kulturu, pokročilé technologie, software, vzdělání, výcvik, zdravotnickou péči, finanční a jiné služby. Jednou z těchto služeb by se díky nejmodernějším zbraním mohla stát i vojenská ochrana“ (Nováček, 1999, s. 59).

¹²⁸ „Propaganda a média budou v kognitivní válce 21. století hrát roli politicky tak explozivní, že jim věnujeme jednu z kapitol... A proto mediální politika spolu s politikou pro komunikaci a pro vzdělávání budou společně představovat hlavní distribuční komponenty jakékoli komplexní kognitivní strategie“ (Toffler, Tofflerová, 1995b, s využitím českého překladu 2002, s. 162). Vyzdvihován je význam komunikace (ve vazbě na nové technologie, např. satelity) a medializace. Tofflerovi rekapituluje nástroje válečné propagandy: obvinění ze zvěrstev, zveličování toho, co má údajně být v sázce, demonizace a dehumanizace nepřítele, polarizace typu: „Kdo nejde s námi, jde proti nám“, nárok na boží posvěcení a „metapropaganda, tedy propaganda, která diskredituje propagandu druhé strany“ (Toffler, Tofflerová, 1995b, s využitím českého překladu 2002, s. 183-185). Nástroje mají vykazovat charakter společnosti druhé vlny, kdy mají využívat masových médií k rozpoutání masových emocí. K doporučeným obranným strategiím náleží např. poskytování zpravodajství subjekty nezainteresovaných stran.

¹²⁹ Včetně trendu „civilizace války a zbraní“. Aktivita a produkty vojenského sektoru jsou převáděny do sféry civilní. Z vojensko-průmyslového komplexu druhé vlny se stává civilně vojenský komplex třetí vlny.

¹³⁰ Včetně „synergie přesně řízených zbraní, okamžitých zpravodajských informací, superiorního přehledu o situaci, účinnějšího velení a kontroly operací, umožněné počítači, informatikou a satelity“ (Toffler, Tofflerová, 1995b, s využitím českého překladu 2002, s. 17).

¹³¹ Přičemž Tofflerovi varují před podceňováním příprav na příchod „nové civilizace“ – „Avšak přivést na planetu novou civilizaci a pak očekávat mír a pokoj, to je vrchol strategické naivity“ (Toffler, Tofflerová, 1995b, s využitím českého překladu 2002, s. 36).

¹³² Včetně válek „duálních“, s využitím způsobů válčení z první a druhé vlny (např. střety tanků se současným využíváním satelitního navádění). Obdobně jako ekonomiky se silně diferencují i války třetí vlny – srov. (Toffler, Tofflerová, 1995b, s využitím českého překladu 2002, s. 102, 105 aj.). Nejrozumnější konflikty

Strategie války měla opustit ekonomickou základnu industrialismu, a to s mnohostrannými dopady.¹³³ Nástup třetí vlny má být spojen s válkami nového typu, kde rozhodující roli hrají znalosti, nové špičkové technologie i nové strategie a taktiky. K realizaci nových postupů vznikají nové zbraňové systémy, z nichž některé byly nasazeny již v první válce v Zálivu. Lze počítat s dalším rozvojem netradičních zbraní – kosmických (družice, systémy proti střelám), robotických systémů (dálkově řízená letadla, vrtulníky, tanky aj., autonomní roboti pracující bez spojení s člověkem),¹³⁴ ekologických (vyvolaná zemětřesení, sopečné erupce způsobené elektromagnetickými vlnami, modifikace počasí, geneticky upravený hmyz ničící úrodu) či nesmrtících (laserové pušky, zvukové generátory, prostředky pro zklidnění a uspání, kapaliny způsobující křehnutí kovů, energetické zbraně vypínající motory).¹³⁵ Rozvíjet se mají nové způsoby špionáže i novátorská vedení psychologických, informačních a kyberválek. Nové simulační technologie modelují bitvy, které se neodehrály nebo setkání politiků.

Vznik nových forem války vede, s určitým zpožděním, k novým formám antiválky, tj. novým formám míru a boje za mír. U první vlny šlo o souboje zástupců nepřátelských stran (např. David a Goliáš), šetření životů žen a dětí, neutrálních osob či poslů, vyčleňování území a cest míru, přerušování bojů (např. kvůli náboženským obřadům) nebo o přeměnu zajatců v otroky (místo masového zabíjení). V kontextu vlny druhé se jednalo hlavně o smlouvy a dohody (pravidla omezující chování vojáka, péče o raněné bez ohledu na národnost, vojenští zdravotníci pokládání za neutrály, zákazy určitých zbraní, vznik organizací pro udržení míru typu OSN aj.). Třetí vlna zatím nevyprofilovala formu antiválky, odpovídající realitě forem nových válek. Budoucí formy míru lze však již předpokládat, kdy Tofflerovi jmenují některé i problematické (jako např. vraždy).

Má jít o zřízení dobrovolnických žoldnéřských organizací, které by na soukromé bázi vedly války pro OSN, o prodej zbraní třetí vlny na protiúčet (za zbraně druhé vlny, které

mají být spojeny i s uzavíráním dočasných spojenectví, kdy Tofflerovi očekávají konec USA v roli „světového četníka“.

¹³³ Např. z hlediska úspěchu *„reaganovské strategie vyčerpat socialistické země závody ve zbrojení“* (Ransdorf, 2012, s. 443).

¹³⁴ S predikcemi válek mezi roboty, kteří mají být odolnější i levnější. *„Avšak nejdůležitějším faktorem, který podporuje robotizaci, je zřejmě změna v postoji veřejnosti vůči „přijatelným“ úrovním katastrof“* (Toffler, Tofflerová, 1995b, s. využitím českého překladu 2002, s. 122) – tedy nepřijatelnost padlých.

¹³⁵ Tofflerovi věří, že: *„Možná, že nebudeme schopni v budoucnosti válku odstranit. Avšak zdá se, že budeme umět snížit míru prolévání krve ve válce“* (Toffler, Tofflerová, 1995b, s. využitím českého překladu 2002, s. 148). Což se ve světle terorismu, ale i nebezpečí krvavých občanských válek (v neposlední řadě potenciálně vyvolaných šílením zdegenerovaného pseudoliberalismu) jeví jako víra značně naivní.

by se ničily), o zavedení registru zbraní (sledování vývozu a dovozu), o vypisování odměn za informace o pašování či šíření zakázaných zbraní, o zavedení skrytých autodestruktivních čipů (kdyby partner prodal zbraň nepříteli, anebo se sám stal nepřítelem), o vraždy na objednávku (odborníků, kteří propůjčili schopnosti pro konstruování zakázaných zbraní), o zintenzívnění mírové propagandy, o rušení vysílání xenofobních stanic, o finanční a technickou pomoc domácím odpůrcům války. Tofflerovi nerozebírají taktiky autentických mírových hnutí. Pouze konstatují, že staré formy boje (kritika vojenskoprůmyslového komplexu, vývozu zbraní, masové demonstrace, petice, výzvy) už nestačí. Připomínají, že mezinárodní politický systém je chaotický a „daleko od rovnováhy“, a že nové pochopení reality třetí vlny může pomoci lidstvu přežít. A to i přes všechny hrozby válek, občanských bojů, jaderných útoků nebo teroristických činů.

Titul *Nová civilizace: Třetí vlna a její důsledky* (Toffler, Tofflerová, 1995a) sumarizuje myšlenky předchozích děl. Uceleně představuje koncept třetí vlny prizmatem stěžejních dopadů. Přináší úvahy o průběhu a důsledcích nástupu třetí vlny ve sféře informací, duševní práce a managementu i v rovině sociální, ekonomické a politické. Text obsahuje nové kapitoly i upravené pasáže z klíčové trilogie. Analyzuje příčiny, podstatu a důsledky třetí technologické revoluce,¹³⁶ která má startovat před koncem tisíciletí – revoluce ve zpracování a používání informací. Hnací sílu dějin představuje technologický pokrok, přicházející ve vlnách. Zrekapitulujeme základní nosnou ideu Tofflerových – lidské dějiny jsou interpretovány jako všeprostupující vlny změn. První – spojená se zemědělskou revolucí – trvala několik tisíciletí. Druhá vlna – nesená průmyslovou industrializací – se vyčerpala již během tří staletí, zatímco třetí vlna – informační – zhruba od poloviny 20. století teprve postupně přebírá iniciativu v nejvyspělejších zemích. Její završení má trvat pouze několik desetiletí. Motorem „nové civilizace“ se má stávat důraz na poznání, znalosti a informace. Třetí vlna změn má vytvářet zcela nový pohled na čas,¹³⁷ prostor, ekonomiku i společnost – má jít o „globální revoluci“.¹³⁸

¹³⁶ Bublina 4.0 operuje již s tzv. čtvrtou průmyslovou revolucí (s jádrem v digitalizaci a průmyslu 4.0 založeném na kyberneticko-fyzických systémech). Revoluce třetí (se startem cca 1969) měla spočívat na elektronice, ICT a automatizované produkci. Na sled průmyslových aj. revolucí ale existují různé pohledy. Tzv. revoluce 4.0 bývá chápána i jako další etapa druhé, třetí i čtvrté průmyslové revoluce, jako „druhý věk strojů“ či „šestý technologický věk“. Podrobněji viz (Sirůček, 2018c, 2019a, 2020a), (Sirůček et al., 2021).

¹³⁷ Včetně jeho „restrukturalizace a demasifikace“ – srov. (Toffler, 1980b, s využitím českého překladu 2005, s. 25-26).

¹³⁸ „Naše kniha vychází z premisy, že co se nyní děje, je právě globální revoluce“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 17). S pojetím Tofflerových může korespondovat i druhá vlna globalizace v duchu (Hansenová, 2002) – srov. (Ehl, 2002, 2003). Ke globalizaci blíže viz (Sirůček, 2016).

Veškeré sféry života mají nevyhnutelně vyžadovat spoluvytváření nových forem třetí vlny. „*Nová civilizace*“ má přinášet zásadní změny způsobu práce i bydlení, nové rodinné styly i formy lásky, novou ekonomiku¹³⁹ i nové politické konflikty i proměny vědomí a myšlení.¹⁴⁰ Obdobně jako se měla vyčerpat standardní ekonomie, má přestávat fungovat i stávající rigidní politický systém.¹⁴¹ Jeho restrukturalizace však má být pozvolná a má probíhat hlavně zdola, od veřejnosti. Pokud by veřejné instituce podléhaly konkurenci obdobně jako firmy v soukromém sektoru, musely by se údajně také mnohem rychleji a pružněji přizpůsobovat. Ve směru od byrokratických organizací druhé vlny¹⁴² k flexibilnějším institucím třetí vlny.¹⁴³ Podle Tofflerových by měly vzniknout i nové politické strany, nezařaditelné k tradiční levici či pravici, nýbrž s by mělo být používáno rozlišení na strany druhé a třetí vlny. Za problematický označují většinový systém, neboť současná společnost má být tvořena menšinami. Diverzita minorit přitom má být přínosná, neboť dosažení výhody pro jednu menšinu údajně nemusí vždy být ztrátou pro jiné. A kooperativní soužití má údajně zajišťovat stabilitu celé společnosti. Tofflerovi přemítají i o tom, kterak občany přimět k větší participaci na politice, neboť lidé by se měli aktivně zapojit do budování nové civilizace třetí vlny.¹⁴⁴ Tomuto mají napomoci nové politické struktury údajně rozšiřující demokratické principy (např. výše zmiňované posilování role menšin, zavádění „*polopřímé demokracie*“ apod.). Odpovědnost za společenskou změnu má přitom

¹³⁹ „*Supersymbolickou ekonomiku*“ třetí vlny může charakterizovat např.: k výrobním faktorům náleží poznání, znalosti a vědomosti (poznáním lze redukovat práci, energii, suroviny, čas, prostor i kapitál na výrobu), nehmotné hodnoty, demasifikace, proměny práce (roste specializace, mění se kvalifikační požadavky, klesá zaměnitelnost profesí), inovace, měřítko výroby (při miniaturizaci produktů se minimalizuje i rozsah operací), proměny organizace (re-engineering, maticové organizace, týmové projekty typu ad hoc, joint ventures), systémová integrace (s nárůstem komplexity), změny infrastruktury (elektronická, informační infrastruktura), zrychlení (úspory z masové produkce nahradily úspory plynoucí z rychlosti) – srov. (Toffler, Tofflerová, 1995a, s. využitím českého překladu 2001, s. 70-75).

¹⁴⁰ Včetně „*poststandardizované*“ myslí lidé Třetí vlny, neboť: „*Bylo dosaženo historického bodu zvratu a standardizace jako další z vedoucích principů civilizace Druhé vlny se ztrácí*“ (Toffler, 1980b, s. využitím českého překladu 2005, s. 32).

¹⁴¹ Tofflerovi apelují: „*Globalizace hospodářství vynucuje globalizaci politického procesu*“ (Toffler, 1999).

¹⁴² K zátěží má náležet velikost, kvantita, hromadění materiálních prostředků a rozsáhlost území ke správě. Tyto mají znevýhodňovat byrokratické struktury a obří korporace v rozhodování, a to např. ve srovnání s malými státy. Méně závislémi na vnějších vazbách, někdy i s méně zdroji, kterými ale mají disponovat svobodněji – srov. (Toffler, Tofflerová, 1995a, s. využitím českého překladu 2001, s. 265).

¹⁴³ Což se má týkat také „*byrokratického dinosaura*“ OSN, u kterého je doporučováno doplnění zastoupení národů nestátními aktéry, aby nevznikala „*soutěžící centra globální moci, „para-OSN*““ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s. využitím českého překladu 2001, s. 244-245) ze skupin, které mají zatím být z OSN vyloučeny.

¹⁴⁴ S příklonem k novým formám demokracie, ve kterých má být kladen důraz na zapojení občanů do ekonomických a politických otázek. Což je označeno též jako „*social decision-making*“ – srov. (Toffler, 1983, s. 115). A může být interpretováno jako predikce soudobých konceptů e-demokracie.

spočívat na každém jedinci, a proto by se nikdo neměl uzavírat ničemu novému. Vyústěním je opět silně fatalistický závěr, že člověk musí pochopit vývojový trend a aktivně participovat na formování jeho podoby aneb „*Nová civilizace se objevuje v našich životech a slepí muži se ji snaží potlačit*“.¹⁴⁵

Nástup třetí vlny, nesený informační revolucí, Tofflerovi spojují s obdobím těsně po II. světové válce v USA a dalších rozvinutých zemích. První vlna fakticky doznívá a druhá vlna se stále plně nevyčerpala. Opět se po planetě valí odlišné vlny změn, kdy se máme blížit ke struktuře moci, „*kteřá vytvoří svět rozdělený nikoli do dvou částí, ale ostře diferencovaný na tři kontrastní a soupeřící civilizace – první bude stále ještě symbolizována motykou, druhá běžícím pásem a třetí počítačem*“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 36).¹⁴⁶ Střet první a druhé vlny byl provázen sociálními otřesy, revolucemi a válkami.¹⁴⁷ Konfrontace třetí vlny s vlnou druhou má taktéž vyvolávat po celém světě sociální napětí, konflikty a politickou nestabilitu. Což přitom nemá být nic neobvyklého, neboť obrovské změny ve společnosti nemohou nastat bez konfliktů. Tofflerovi se domnívají, že ani v současnosti není boj o moc mezi elitami druhé a třetí vlny ještě dokončen.¹⁴⁸ Globální soutěž mají vyhrát země, které dokončí transformaci do třetí vlny s nejmenšími nepokoji a nestabilitou. Tofflerovi varují, že „*úsvit nové civilizace bývá nejvýbušnější...*“.¹⁴⁹ Již in (Toffler, 1980b) je kladena otázka, kam dějiny interpretované jako valící se vlny lidstvo donesou, a především, jak se na ně připravit a nenechat se jimi smést.

¹⁴⁵ Druhá vlna se ještě neměla zcela vyčerpat. Její zastánci mají bojovat za zachování „*nukleární*“ rodiny, národních států či soudobých podob demokracie. Někteří sice mají připouštět dílčí reformy, ovšem uznávat jen nástroje druhé vlny. Proti nim mají stát ti, kteří pochopili že globální problémy (typu chudoby, životního prostředí, válek) má být nutné řešit nově. Pro společnost třetí vlny má tudíž být nezbytné vybudování nových principů, což se má rodit bolestně, obdobně jako se v minulosti rodila demokracie.

¹⁴⁶ Kde má „*sektor první vlny dodávat zemědělské a nerostné zdroje, sektor druhé vlny poskytnout levnou pracovní sílu a pásovou výrobu a konečně rychle se rozvíjející sektor třetí vlny bude zakládat svou dominanci na nových způsobech, jimiž bude vytvářet a využívat poznání*“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 36-37).

¹⁴⁷ Střet první a druhé vlny v USA měl vyvolat občanskou válku průmyslového Severu proti zemědělskému Jihu. Obtížnost přechodu ilustruje Toffler i na Rusku. S odvoláním na leninské heslo – komunismus je vláda sovětů a elektrifikace. Elektrifikace byla symbolem industrializace a ekonomiky druhé vlny. Carská vláda byla svržena i díky těsnému spojení se zemědělským uspořádáním první vlny. Srov. (Toffler, 1999).

¹⁴⁸ Dnes přitom má narůstat riziko revolty nejmajetnějších. „*Po staletí měly elity obavy z revolucí chudých a bránily se proti nim. Dějiny jak zemědělských, tak průmyslových společností jsou přerušovány krvavými povstáními otroků nebo rolníků a dělníků. Třetí vlna je však provázána pozoruhodným novým vývojem – vzrůstá riziko vzpoury bohatých*“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 231).

¹⁴⁹ Podle predikce se konflikty mají ještě prohlubovat, protože „*se svět posouvá od dvouúrovňového mocenského systému k systému tříúrovňovému, kde jakýmsi dnem jsou zemědělské ekonomiky, uprostřed jsou dýmající ekonomiky a nejvyšší úroveň pyramidy globální moci zaujmají o poznání se opírající ekonomiky třetí vlny*“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 96).

Doporučováno je soustředění se na diskontinuitu vývoje, kdy zlomové hranice odlišných civilizací první, druhé a třetí vlny mají být spojeny s největším rizikem konfliktů. Tedy na místa, kde má proběhnout „superzápas“ zítřka.¹⁵⁰

Pro tehdejší současnost za charakteristické manželé Tofflerovi označují rozšiřování moderních ICT a predikují jejich význam pro nástup masové automatizace. Další zásadní odlišnosti civilizace třetí vlny se mají týkat bohatství. Podle Tofflerových již pro produkci bohatství není údajně nutné ani vlastnit, ani na trhu práce najímat práci. Významnou formou bohatství se stává bohatství nehmotné jako know-how a duševní vlastnictví vůbec (ochranné známky, patenty, průmyslové vzory). Zdůrazňováno je o údajné oddělování bohatství od vlastnictví.¹⁵¹ Samotné vlastnictví se komplikuje, nabývá značně složitých podob a má se kolektivizovat (např. pomocí investičních aj. fondů). K největším vlastníkům v USA mají náležet penzijní fondy. Kapitalista se tak má údajně měnit v investora. Majetky jsou spravovány manažersky a zásadní rozhodnutí, která se týkají strategického užití bohatství, provádějí lidé, kteří již nejsou přímými vlastníky svěřených prostředků. Práce těchto lidí je přitom honorována v historicky nebývalé výši.¹⁵² Vlastnická práva jsou tudíž vlastně delegována profesionálním manažerům, a na výnosech se přitom má podílet stát nebývalým daňovým zatížením ve všech formách.

Poslední kniha *Převratné bohatství*, s podtitulem *Jak bude vytvořeno a jak ovlivní naše životy* (Toffler, Tofflerová, 2006), průkopnickými náhledy cílí na problematiku bohatství, na které již nemá být údajně možné nahlížet optikou industriální společnosti. Popisovány jsou nejrůznější trendy, formulovány jejich širší souvislosti a prognózovány celospolečenské dopady. Důraz je kladen na znalostní ekonomiku, internet, globalizaci, alternativní zdroje energie, hospodářský růst Číny, slábnoucí supervelmocenské postavení USA,

¹⁵⁰ K „superzápasu“ o zítřek srov. (Toffler, 1980b, s využitím českého překladu 2005, s. 3-5) – „... Tato konfrontace mezi primárními zájmy Druhé vlny a lidmi Třetí vlny už dnes jako elektrický proud proniká politickým životem každé země“ (tamtéž, s. 12).

¹⁵¹ „To, co činí ekonomiku třetí vlny revoluční, je skutečnost, že zatímco půda, práce, suroviny, a dokonce i kapitál můžeme chápat jakožto vyčerpatelné, poznání je prakticky nevyčerpatelné. Na rozdíl od jedné vysoké pece nebo výrobní linky mohou jednoho a téhož poznatku využít dvě společnosti zároveň. Mohou jej dokonce využít k tomu, že budou vytvářet ještě více poznání – a proto se ekonomické teorie druhé vlny, které se zakládají na konečných a vyčerpatelných vstupech, nedají aplikovat na ekonomiky třetí vlny“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 38).

¹⁵² Podle dalšího z „transformátorů“ kapitalismu J. Rifkina náleží k „vítězům globalizace“ i vysoce kvalifikovaní odborníci, kteří jsou nezbytní pro strategické rozhodování, a „topmanažeri a investoři se s nimi musejí dělit o moc, protože jejich znalosti a nápady jsou pohonnou hmotou naší informační společnosti“ (s využitím Rifkin, 2005, s. 159).

anebo útlum a propady Evropy apod. S predikcemi podoby budoucího „*globálního systému bohatství*“. Ústřední otázkou je, jak má být v 21. století bohatství vytvářeno, a kdo jej získá. Znalostní ekonomika – kterou Tofflerovi předpovídali již od 60. let 20. století – se měla stát realitou, kdy nadále nahrazuje ekonomiku průmyslovou.

Peníze již nemají být jedinou determinantou bohatství a má pronikavě růst význam nepeněžní ekonomiky a nepeněžních aktivit. Podle Tofflerových se lidé mají stále více stávat „*prosumery*“, spotřebovávajícími to, co sami produkují.¹⁵³ Masová výroba je nahrazována masovým přizpůsobováním zákazníkovi, což je spojeno s jeho přímou účastí. Zmíněné se netýká pouze např. ateliérů bytových architektů či krejčovských salonů, nýbrž celé řady dalších sfér.¹⁵⁴ Mnozí tak měli přijmout „*třetí zaměstnání*“ ve smyslu práce, kterou bezděčně provádějí bez platu např. pro největší korporace. Na příkladech je ilustrováno, kterak každodenní neplacené činnosti (od rodičovství a dobrovolnictví přes blogování, až po kutilství a domácí práce typu vymalování či vaření) mají přispívat k rozvoji nepeněžní ekonomiky, která přitom standardním ekonomům zůstává do značné míry skryta. Nové formy práce, resp. „*prosumpce*“ (jejichž razantní rozšíření měl umožnit internet)¹⁵⁵ mají být spojeny s převratnou změnou v chápání bohatství, které již nemá být založeno na penězích, nýbrž na duševní svobodě a vlastní vůli. Revoluční význam je opakovaně připisován nové podobě kapitálu – kapitálu „*intelektuálnímu*,¹⁵⁶ *symbolickému*“,¹⁵⁷ sice nekvantifikovatelnému, ovšem s možností jeho nekonečného zvětšování, ze kterého může současně čerpat a využívat jej více lidí.

¹⁵³ Ve smyslu kombinace producenta a spotřebitele v jedné osobě, který produkuje pro vlastní potřebu, včetně sebeuspokojení. Tací mají vytvářet produkty nového typu a mají zastávat klíčové role v ekonomice bez toho, aniž by je omezovala vláda či velké firmy. S termínem „*prosumer*“ přichází text (Toffler, 1980b). Predikuje, že role výrobců a spotřebitelů se začne rozmazávat. A to v návaznosti na knihu (Toffler, 1970), operující s vysoce nasyceným trhem, kde firmy v zájmu růstu zisků přecházejí od standardizované produkce k masové výrobě produktů přizpůsobených spotřebitelům – „*šitým na míru*“.

¹⁵⁴ S příklady „udělej si sám“ u firmy IKEA či zprostředkování letenek přes internet.

¹⁵⁵ „*Internet přivodil skutečný výbuch prosumpce... Čím méně času trávíme na pracovišti, tím víc naši energie pohlcuje prosumpce. Pokládáme ji za zábavu, ale zároveň utváříme národní důchod, který nezachytí žádné statistiky*“ (Toffler, 1999). Dodat je ovšem nezbytné, že všichni suplování práce za jiné (např. při nuceném sestavování výrobků) za žádnou zábavu nepovažují. Jsou k ní přinuceni a často jim nic jiného nezbývá.

¹⁵⁶ „... *Microsoft – korporace větší než General Motors – prakticky nic nemá. Jeho kapitál se nachází v mozcích lidí, které zaměstnává*“ (Toffler, 1999).

¹⁵⁷ „*Symbols. Systém uspořádaných symbolů. Akcie Microsoftu jsou symboly těchto uspořádaných symbolů*“ (Toffler, 1999).

Přínosy a omezení futurologie Tofflerových

Manželé Tofflerovi se stali populárními osobnostmi s inspirujícím vlivem na akademickou, a pravděpodobně ještě více na neakademickou sféru – s vlivem, který minimálně podněcuje ke kritickému zamyšlení a dalším úvahám o přítomnosti a budoucnosti. Zapomínat by se však nikdy nemělo na to, že oba byli samouci (byť poučení) a i některé jejich funkce či ocenění mohou být považovány spíše za kuriózní až bizarní. Umně a profesionálně po celý život pěstovali obchodní značku Toffler a při vydávání prací pragmaticky sledovali prodejnost i popularitu. Také jejich časté „*velkohubé*“ ohánění se politickými aj. známostmi může působit trapně a směšně.¹⁵⁸

Upřít se jim ovšem nedá, že identifikovali a popsali některé změny, které člověka 20. a 21. století provázejí na každém kroku a mají významné dopady na celosvětové dění. Přičemž Tofflerovi zdůrazňují především rychlost a naléhavost změn, kdy v éře třetí vlny má docházet k obrovské akceleraci změn, což zvyšuje nároky a zatížení lidí. Bestsellery Tofflerových se staly kultovní záležitostí a v leccm zůstávají stále aktuální. Nicméně populárně psané a čtenářsky přívětivé práce – s oceňovanými údajně „*fascinujícími*“ příklady z každodenního života – jsou považovány za silně spekulativní, za nesoudně optimistické i za příliš jednoznačné, příliš jasné a příliš jednoduché (až mnohdy banální) především pro kriticky uvažující Evropany. Značka Toffler bývá krajně podezřelá i pro post-modernu, pochybující o karteziánské racionalitě, materialismu a univerzalitě dějin.

Kriticky poukazováno bývá na analogii s americkými westerny ohledně posloupnosti pilířů moci. Síla, bohatství a informace, resp. znalosti (např. in (Toffler, 1990a)) jsou přirovnávány k westernovému – a poněkud prostoduchému – schématu pistolník, rančer a učitelka.¹⁵⁹ V neposlední řadě bývá připomínána magičnost čísla tři u děl Tofflerových.¹⁶⁰ Díky srozumitelnosti a čtivosti však jejich myšlenky vstupují do povědomí miliónů na celém globu. I přes teoretickou spornost, metodologickou neukotvenost, nesporná obrovská zjednodušování a vytváření neopodstatněných iluzí.

¹⁵⁸ Srov. (Kosík, 2004).

¹⁵⁹ Srov. např. (Šmejkal, 1996).

¹⁶⁰ S vesměs pejorativně zabarvenými přirovnáními ke třem zdrojům a třem součástem marxismu. S poukazy na to, že namísto marxisticko-leninského boje společenských tříd je u Tofflerových vše redukováno na boj tří vln. Koncepce Tofflerových připomíná marxismus i univerzálním a materialistickým náhledem na historický vývoj. Tofflerovi se také vyhýbají stanovování „*smyslu dějin*“ apod.

Na straně druhé však může být „*radostné poselství*“ – optimistické ladění¹⁶¹ i vyznění hodnoceno pozitivně.¹⁶² Samotný Toffler za ústřední poslání svých prací označuje snahu poradit, motivovat a povzbudit k úspěšnému vplutí do světa třetí vlny a využití jejího ohromného potenciálu.¹⁶³ Díla Tofflerových nepapouškují katastrofické scénáře¹⁶⁴ a nabízejí jisté vysvětlení nepřehledné a chaotické společnosti. Snaží se předkládat řešení, byť nezářící řešení fantastická a fantazírující v podobě nesourodých předpovědí.

Oceňována bývá univerzální šíře záběru, nové a kreativní úhly pohledu, včetně významu nastolování nových – a často záměrně provokativních i značně sugestivně formulovaných – otázek, resp. společenských a civilizačních témat, neotřelost postřehů a vizí. I to, že se Tofflerovi tuze rádi vydávají za hranice běžných společenských věd do sféry science fiction.¹⁶⁵ Což pro jiné může být naopak zdrojem oprávněných kritik.

Jako jiní futurologové je Toffler nezářící obviňován z věštění budoucnosti,¹⁶⁶ přičemž jeho neodbytné nutkání předvídat bývá pejorativně řazeno do futurologie spíše populární či přímo „lidové“. Toffler zde prohlašuje: „*Nikdo samozřejmě nemůže „znát“ budoucnost v nějakém absolutním smyslu... Přes to všechno nadešel čas, aby byl jednou provždy vymazán populární mýtus o „nepoznatelnosti“ budoucnosti*“ (Toffler, 1970, s. využitím českého překladu 1992, s. 221). Čtivý a poutavý styl¹⁶⁷ děl Tofflerových je často označován – s negativním nádechem nevědeckosti – coby „žurnalistický“. Což spolu s hojným nadužíváním

¹⁶¹ „Transformaci představ americké společnosti (její určitý obrat k „optimismu“) na přelomu 70. a 80. let vyjadřuje nejlépe kniha... „Třetí vlna“...“ (Ransdorf, 1996, s. 292).

¹⁶² Přičemž s postupem času optimismus A. Tofflera spíše klesá. Např. ohledně stability ekonomik a potenciálu pro vznik krizí při nástupu třetí vlny. Srov. (Toffler, 1970) vs. (Žakowski, 2004, s. 134).

¹⁶³ „Tolerovat chybu, dvojznačnost, a především rozmanitost a neztrácet smysl pro humor a pro úměrnost, to jsou nezbytné podmínky přežití, když si balíme zavazadlo na pozoruhodný výlet do dalšího tisíciletí“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s. využitím českého překladu 2001, s. 87).

¹⁶⁴ Toffler tvrdí, „že svět se neřítí do šílenství a že ve skutečnosti přes všechny fámy a přes všechny poprask zdánlivě bezsmyslných událostí existují překvapující a nadějně modely“ (Ransdorf, 1996, s. 292). „V třetí vlně se hroutí celá průmyslová soustava dnešního světa a rodí se nová „humánnější civilizace““ (tamtéž).

¹⁶⁵ S občasnou kritikou, že Tofflerovi se věnují více science fiction a méně již social fiction.

¹⁶⁶ S prognózami Tofflerových, resp. charakteristikami třetí vlny srov. koncept megatrendů in populární prognostické bestsellery (Naisbitt, 1982, Naisbitt, Aburdeneová, 1990). Srov. též (Sirůček, 2004, 2012, 2016, 2019b, Džbáňková, Sirůček, 2018). Naplnění (či přesněji spíše nenaplnění, resp. naplnění problematické a diskutabilní) predikovaných megatrendů je námětem na samostatný článek. Autor těchto řádků kriticky vnímá své dávnější pokusy jako prognostiku úsměvně „lidovou“. Nicméně za připomenutí stojí slova M. Zemana: „... prognostika není o tom, co se stane, ale o tom, co by se mohlo stát“. Podrobněji dle Týden, 26-27/2013, 24. 6 2013, s. 29. ISSN 1210-9940 (Otázka: „Troufnete si na prognózu, jak se bude vyvíjet ekonomická situace a co mají lidé v následujících pěti letech očekávat?“). Odpověď M. Zemana: „Tato otázka signalizuje absolutní neznalost prognostiky, protože prognostika není o tom, co se stane, ale o tom, co by se mohlo stát“. Srov. <https://www.futurologia.sk/index.php?id=my-nie-sme-sarlatani>.

¹⁶⁷ Který bývá přirovnáván i k detektivnímu příběhu – „Konfrontace s Tofflerovou knihou je jako pustit se do dobrého detektivního příběhu: útržky důkazů jsou posuzovány, zavrženy a znovu zkoumány, až je

přídavných jmen jako fantastický (oslnivý, dechberoucí, úžasný, super)¹⁶⁸ i subjektivním pojmenováním – pro zvýšení atraktivity a prodejnosti – kapitol a pasáží knih¹⁶⁹ může vést k degradaci případných nových myšlenek.¹⁷⁰ Zopakovat je ovšem nezbytné, že úvahy Tofflerových mnozí za originální nepovažují, nýbrž někteří (např. ohledně teorie vln) hovoří o nových pojmenováních pro staré poznatky.¹⁷¹ Dílo bývá považováno za „intelektuálně ploché, neoriginální, analyticky neohrabané a naivní“,¹⁷² jiní bez servítků cejchují jejich knihy visačkou banální blábolení.¹⁷³

Výše byl konstatován nejasný a mlhavý přístup k mnoha klíčovým termínům, s absencí přesnějšího vymezení. Vytýkáno Tofflerovým bývá i přehnané množství novotvarů.¹⁷⁴ Zmíněno již bylo nemístné zjednodušování historie a vývoje či zřetelný amerikanismus. I časté opakování myšlenek a konstrukcí, které nepřináší nic nového a orientaci v problematice spíše komplikuje.¹⁷⁵ Někteří litují absence prognóz po třetí vlně. Tedy, že Tofflerovi nenabízí ještě vzdálenější pohled do budoucnosti. Např. in (Marien, 2006) je zmíněna idea čtvrté vlny s očekávaným důrazem na ekologii a udržitelnost. A kritikou, že Tofflerovi nevěnují větší pozornost „zelené“ problematice.

Přiznáváno Tofflerovým bývá, že viděli asociativně a dále do budoucnosti nežli ostatní (i když mlhavě, zkresleně, nepřesně a nedůsledně i účelově) a koncipovali sumarizaci technologických změn a jejich možného vlivu na společnost. Zásadní význam vědy, tech-

nakonec vše odhaleno“ (s využitím přebalu Toffler, 1980b). Bombastický „americký“ styl ale každému sedět nemusí.

¹⁶⁸ Předmětem kritik může být přeceňování revolučnosti nástupu třetí vlny a nedoceňování historických zkušeností. Historie nepřestala být „učitelkou života“ – srov. (Toffler, 1980b, úvod).

¹⁶⁹ Namátkou *Gorgona, která nikdy nespí* (Toffler, 1980b, s využitím českého překladu 2005, s. 22), *Vyznavači zlata a vrahové* (tamtéž, s. 11) anebo *Kolik levotočivých závitů?* (Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého překladu 2001, s. 65) atd.

¹⁷⁰ Srov. (Marien, 2006).

¹⁷¹ Srov. text (Johanisová, 2003), kladoucí otázku, zda futurologie Tofflerových přináší něco nového.

¹⁷² Srov. (Webster, 2006) v souvislosti s řazením A. Tofflera k představitelům postindustrialismu.

¹⁷³ (Kosík, 2004) u knihy (Toffler, Tofflerová, 1995a, resp. českého překladu 2001) velmi příkře hodnotí nejen nepůvodnost (kdy pouze malá část je nová) a účelovost vydání, ale ještě přidává: „*Kniha plná nepochopení, polopravd a sesmolená dřevním jazykem nedbalého, málo inteligentního, avšak opatrného ministerského úředníka pamatujícího lečjakého šéfa. Vulgární materialismus a utopické blábolení a banální polopravdy a naivní omyly plynoucí z nevzdělanosti... Nezodpovědnost, s jakou jsou podobné bláboly napsány, publikovány a posléze stejně nezodpovědně konsumovány je zážející...*“. Zesměšňuje „revolučnost“ trojvlenné teorie a připomíná, že vydavatelé lžou v tom, že práce Tofflera měly u nás být „za komunismu“ zakázané. Nebyly, v tom se nemýlí. Mýlí se ovšem v tom, že jsme žili v komunismu.

¹⁷⁴ Např. in (Toffler, 1980b).

¹⁷⁵ Srov. recenzi (Marien, 2006) na text (Toffler, Tofflerová, 2006). Opakování myšlenek i témat je silně patrné také in (Toffler, 1983), (Toffler, Tofflerová, 1995a) a mnohde jinde.

niky a technologií pro vývoj lidstva prostupuje celým dílem Tofflerových. Opakovaně zdůrazňují, že poznání je nevyčerpatelné a nelineární.¹⁷⁶ Technologický vývoj nemá být možné zastavit a lidstvo by o to nemělo ani usilovat. Ale mělo by tento vědomě a plánovitě regulovat. Varují, že vědecko-technické, resp. technologické proměny často předbíhají a vzdalují se čím dál nebezpečněji vývoji společenskému. Honba za rychlými zisky měla ústít i do devastace životního prostředí.¹⁷⁷ Nicméně i tady obvykle převládne optimismus v podobě víry, že „noví lidé“ spolu s novými – životní prostředí méně zatěžujícími – technologiemi ekologické problémy nakonec vyřeší.

Některé z jejich vizí se potvrdily a staly se – často i bolestnou – realitou.¹⁷⁸ Pravidelně se objevují oslavné ódy pějící, že předpovědi Tofflerových se vývojem naplnily překvapivě či přímo nevěřitelně.¹⁷⁹ Má jít např. o adaptivitu organismu člověka v kontextu akceleračních civilizačních změn prostředí a stylu života v industrializovaných společnostech in (Toffler, 1970).¹⁸⁰ Tofflerovi měli předvídat přechod od hromadné výroby a tradičního průmyslu k ekonomice založené na ICT a informacích i politice na dezinformacích. Měli postihnout dopady změn na dnešního člověka – ohledně „přetížení informacemi“, včetně vícevrstevnaté komunikace s narůstajícími riziky chaosu nejenom komunikačního, komplikovaného života v podmínkách „vysokého stupně pomíjivosti“, změn ve vnímání času a jednotlivých úseků života jedince (s relativizací rozprostření pracovní doby aj.), nárůstu „průmyslu zážitků“ (s politikou emocí podporovaných sociálními sítěmi) atd. Naplněným mementem má být varování in (Toffler, 1980b), týkající se konfrontace odlišných civilizačních vln, kdy vlna nová vyvolává radikální zlom ve způsobu života a postihuje náročností příslušné generace, např. v souvislosti s technologicky podmíněnými proměnami

¹⁷⁶ S tím, že i „malé vstupy mohou způsobit disproporční následky“ (Toffler, Tofflerová, 1995a, s. využitím českého překladu 2001, s. 163).

¹⁷⁷ „Ve spěchu, abychom technologii využili k bezprostřednímu ekonomickému zisku, jsme životní prostředí proměnili v soudek střelného prachu ve smyslu sociálním i hmotném“ (Toffler, 1970, s. využitím českého překladu 1992, s. 206).

¹⁷⁸ Společenským faktem se měl stát šok z budoucnosti. „Většina lidí žije v šoku, takže naše společenská prognóza byla geniálně výstižná. Pravda, od vydání „Šoku z budoucnosti“ uplynulo třicet let a svět se ještě nezbláznil úplně, ale projevy šílenství jsou už přece nápadné a tempo změn dál roste – pořád jsme ještě na začátku třetí vlny“ (Toffler, 1999).

¹⁷⁹ Srov. nekrolog (Kovář, 2017, s. 16). Opět s „povinným“ skuhráním, jak v době „komunistického obranářství vůči jakýmkoli výstižným popisům ekologických, ekonomických a sociálních hrozeb“ mělo být údajně „tabuizováno“ dílo Šok z budoucnosti (Toffler, 1970). S dovětkem o nepřízni se strany „popíračů skutečnosti“ typu V. Klause a M. Zemana, vzešlých z Prognostického ústavu (podle zmíněného textu údajně založeného KGB).

¹⁸⁰ „Spisek Šok z budoucnosti sestává zčásti z diagnózy, resp. anamnézy společnosti, zčásti z pronikavého odhadu protažení změn do budoucna a v závěru obsahuje výzvu pro společnost, čeho by se měla vyvarovat, chce-li se vyhnout předjímaným problémům“ (Kovář, 2017, s. 16).

rodiny i rodinných rolí. Potvrzovat se mají trendy proměn demokracie vyspělých společností, převážně demokracie nepřímé ve prospěch polopřímé s větším uplatněním menšin. Aktuální má být též varování před novými konflikty zemí třetí vlny a stále více zaostávajícími oblastmi in (Toffler, Tofflerová, 1995b), s novým rozdělením na rychlé a pomalé in (Toffler, 1990a).

Uznat je možné, že Tofflerovi predikovali mnohé technologické inovace. Nástup a dopady ICT,¹⁸¹ digitální revoluci, elektronickou poštu, videokonference, interaktivní média, online nakupování či význam, ale i problémy klonování a implantování.¹⁸² Také řadu politických a sociálních událostí jako světový terorismus, společenské katastrofy, proměny Západu i Východu (včetně sjednocení Německa, rozpadu SSSR, proměn pozice USA), těžké krize v Asii nebo nahromadění problémů typu medializace, sexualizace, komercializace – a to i ve smyslu dlouho neléčeného těžkého šoku z budoucnosti.¹⁸³

Vedle zatížení předpovědi Tofflerových nemístným optimismem se mnohé z těchto předpovědí nacházely ve zřetelném zajetí pokrokařských a sci-fi fantasmagorií a skutečný vývoj je nepotvrdil. Opět pouze namátkou ohledně vzdělání,¹⁸⁴ anebo např. předpovědí invaze do moře.¹⁸⁵ Konstrukce Tofflerových také náleží k těm, které přeceňují význam sféry služeb a opomíjejí, že se ani dnes neobejdeme bez „cihel a železa“ apod.¹⁸⁶ Hlubší

¹⁸¹ Namátkou např.: „Počítač má velké množství důsledků na politický systém. Velký centralizovaný počítačový systém zvyšuje státní moc nad individualitami, ale malé decentralizované počítačové sítě mohou být využity k posílení individuální moci“ (s využitím Toffler, 1983, s. 120). Což může být vztahováno i internet a vznik nejrůznějších iniciativ díky počítačovým, resp. sociálním sítím apod.

¹⁸² Srov. (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 99-104).

¹⁸³ In (Toffler, 1999) jsou naznačeny kořeny šíření těchto jevů v mezinárodním rámci: „V mezinárodní politice je stále lépe vidět to, co se ve vnitřní politice ještě daří skrýt, že velký kapitál, velké nadnárodní korporace a investiční skupiny, které jsou dobře řízené a umějí se rychle přizpůsobit nové situaci, získávají převahu nad státními institucemi. Demokraticky vznikající politická moc stále nápadněji slábne oproti moci ekonomické, kterou nikdo nevolí a kterou je také stále těžší kontrolovat. Situace se převrátila: dnes je to velký mezinárodní kapitál, který kontroluje vlády, parlamenty, prezidenty demokratických zemí, hodnotí jejich politiku a na světových trzích hlasuje pro ně, nebo proti nim změnami valutových kurzů či cen obligací. A v případě konfliktu trestá i velmi silné vlády tím, že rychle přenáší velké objemy do přívětivějších zemí“ (s využitím Rudler, 2002, s. 5).

¹⁸⁴ „Dávno před rokem 2000 bude celá zastaralá struktura zkoušek, studijních oborů a zápočtů v troskách. Každý student bude mít svůj vlastní studijní program. Protože studenti, kteří dnes usilují o destandardizaci vysokého školství, o pohyb k superindustriální společnosti, svou bitvu vyhrájí“ (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 134). Ukazuje se však, že „destandardizace“ školství není cestou k tzv. superindustriální společnosti, nýbrž k nevzdělanosti a polovzdělanosti. Srov. (Liessmann, 2008, 2018).

¹⁸⁵ „... jejíž první vlnu zažijeme dlouho před rokem 2000“ (Toffler, 1970, s využitím českého překladu 1992, s. 96).

¹⁸⁶ Tofflerovi kritizují ideologii druhé vlny v podobě řvavého a triumfujícího „chlapáckého materialismu“ – srov. (Toffler, Tofflerová, 1995a). Ale i dnes musí někdo živit namátkou příživníky z neziskovek (dříve bylo příživnictví trestným činem), kteří věří, že hodnoty a bohatství vznikají

analýza naplnění či nenaplnění predikcí, resp. prognostických omylů manželů Tofflerových však již přesahuje rámec příspěvku. Obdobně jako kritické posouzení z pohledu odlišných periodizací dějin¹⁸⁷ nebo komparace např. s koncepty S. P. Huntigtona či F. Fukuamy.¹⁸⁸

Na Tofflerovské interpretace se i dnes odvolávají mnozí. O srážkách civilizace staré (obránců industrialismu) se silami třetí vlny (ve smyslu supersymbolické či superindustriální ekonomiky) jako civilizace nové se zmiňuje sborník (Dinuš et al., 2019)¹⁸⁹ – a to v souvislosti s půlstoletím od vydání *Civilizace na rozcestí* (Richta a kol., 1966).¹⁹⁰ Diskutovány jsou adaptace kapitalismu na nové podmínky a limity adaptace s vyzdvížením Richtovy hypotézy „o omezené základně kapitalismu a industriální civilizace“ (Dinuš et al., 2019, s. 146-147).¹⁹¹ Kdy tuto tezi má, ovšem již bez kritiky kapitalismu, opakovat A. Toffler (a také U. Beck), který soustřeďuje „kritiku na instituce industriální civilizace „První moderny“...“ (tamtéž, s. 147). Zaznívá zde teze, že, že Marx měl být „teoretikem druhé vlny“ (tamtéž, s. 70) a ocenění predikcí Tofflera.¹⁹²

Jako aktuální bývá interpretována údajná hlavní „frontová linie“ dneška – ve smyslu předělu mezi civilizací novou, nastupující a civilizací starou, odcházející. Linie, která má procházet každým člověkem. S fatalistickým zdůrazněním „objektivních nevyhnutelností“

vyplňováním žádostí o granty a dotace. Koronakrize – včetně home office – ukázala, které profese jsou pro společnost opravdu důležité.

¹⁸⁷ A to nejenom periodizací marxistickou se společensko-ekonomickými formacemi, ale i z pohledu např. P. A. Sorokina, O. Spenglera, A. J. Toynbee, T. S. Kuhna nebo F. Braudela.

¹⁸⁸ Srov. (Fukuyama, 2002) a (Huntington, 2001). Huntigton očekává střety na hranicích civilizací (hlavně mezi Západem a islámem), Toffler zásadní konflikty spojuje s hranicemi civilizací různých velkých vln, které se netýkají území, nýbrž nitra jednotlivců, institucí, zemí. Především predikuje střet konzervativních zastánců světa druhé vlny, s narůstajícími počty těch, kteří si mají uvědomovat, že problémy „nové civilizace“ již nelze řešit industriálními způsoby. Srov. též (Johanisová, 2003), (Żakowski, 2004).

¹⁸⁹ Např. v souvislosti s ekologickou zátěží planety. S připomenutím slov Tofflera o tom, že „zastánci vysokých komínů jsou stále ještě silní“ (Dinuš et al., 2019, s. 12) s odkazem na (Toffler, 1980b). Což má v jistém smyslu platit dodnes, včetně nebezpečí globálních katastrof. Srov. též (Dinuš et al., 2019, s. 57 aj.).

¹⁹⁰ K dílu a odkazu R. Richty, resp. recenzi textu (Dinuš et al., 2019) blíže (Sirůček, 2019b). Richtovo dílo přitom rámec futurologie i prognostiky přesahuje. Význam *Civilizace na rozcestí* (Richta a kol., 1966) zůstává mnohostranný. Studie byla označována jako „Kapitál XX. století“, kdy s paralelou mezi *Civilizací na rozcestí* a průlomem, jaký ve vědě o společnosti znamenal Marxův Kapitál, přichází „otec futurologie“ O. K. Flechtheim. Srov. Flechtheimovu předmluvu *Der Prager Frühling und die Zukunft* in (Richta a kol., 1972). Ransdorf podotýká, že „... tyto ambice Richta neměl, nicméně je to velké uznání“ (Vacek, 2019, s. 146).

¹⁹¹ S odkazy na (Richta a kol., 1966), kde je „úzká základna kapitalismu“ spojována s tím, že vytváří bariéry „pro vzájemný rozvoj činného sebeuplatňování člověka“ (Dinuš et al., 2019, s. 147). Srov. (Richta a kol., 1966, cit. dle 2. vydání. Praha: Svoboda 1967, s. 5, 10, 45 aj. ISBN nemá) či (Richta, 1976).

¹⁹² „A. Toffler predvídal revolúciu technologickej singularity v rámci päťdesiatročného cyklu od roku 2030 do roku 2079, keď dôjde k akémusi spomaleniu časového toku smerom k singularite a prieniku do iných priestoro-časových dimenzií...“ (Dinuš et al., 2019, s. 124).

(typu globalizace, obvykle ve smyslu neoliberální podoby interpretované téměř jako přírodní zákonitost), pod fanglemi liberálního tzv. pokroku. S apely na to, že pouze „správným“ pochopením „objektivních nevyhnutelností“ se „novým lidem“¹⁹³ „nové civilizace“ má „otevírat možnost podílet se na globálních problémech a zároveň zůstat sami sebou a k této konfrontaci tvořivě a pozitivně přispívat“.¹⁹⁴ Linie mezi starou a novou civilizací má odsouvat do pozadí a historicky překonávat i rozdělení na levice a pravici.

Otázka ovšem zní: Je Tofflerovskou konfrontaci konzervativních obránců „starých pořádků“ světa druhé vlny s těmi, kteří si uvědomují, že staré recepty (ani instituce a mechanismy) v éře třetí vlny již nemají fungovat, možné ztotožnit s aktuálním střetem pokrokářských fanatiků s normálním člověkem? S konzervativněji laděnými obránci světa normálních lidí, normálního života i normální práce? Jsou maniakální šílenosti pokrokářského běsnění budováním „nové civilizace“ třetí vlny? Anebo výplodem chorých a zlých mozků, posedlých mesianismem?¹⁹⁵ Cestou nikoli skutečného pokroku a opravdového humanismu (v duchu R. Richty), nýbrž pseudohumanismu, degenerace, sebedestrukce a liberální zkázy nejenom civilizace naší, ale i člověka jako takového?

(Post)globální kapitalismus se stále více vymyká kontrole (hyper)globalizátorů, a to i z technologických příčin (včetně technologií 4.0),¹⁹⁶ kdy jeho všeobecná krize přerostla do další, chaotičtější a nebezpečnější, fáze. Ústředním nepřitelem normálního člověka se stal hypertrofovaný a zdegenerovaný (pseudo)liberalismus šířený pokrokářskými inkvizitory pod lživým pláštěm nové tzv. levice, včetně tzv. neomarxismu. Nikdy proto nelze

¹⁹³ Srov. utváření „nového člověka“ 4.0, kdy podstatou tzv. čtvrté průmyslové revoluce (4IR) má být „změna myšlení“. Ve smyslu smíření se s diktaturou digitálních technologií, které již nemají sloužit člověku, nýbrž právě naopak. Člověk má akceptovat permanentní nejistotu a podřízení se rozmarům trhů. Blíže viz (Sirůček, 2018b,c, 2019a).

¹⁹⁴ S využitím B. Blažka in *(Jak spoluvytvářet novou civilizaci – Předmluva k českému vydání Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého vydání, 2001).*

¹⁹⁵ Částečně lze souhlasit s tím, že: „Tofflerovi nejsou utopici a už vůbec ne mesianisté“ (*Jak spoluvytvářet novou civilizaci – Předmluva k českému vydání Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého vydání 2001*). Přesněji utopisté a mesianisté v obvyklém smyslu (vizionáři ovšem ano) – srov. (Perný, 2020), kde Tofflerovi nijak nefigurují. Ovšem spornější je in *(Jak spoluvytvářet novou civilizaci – Předmluva k českému vydání Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého vydání 2001)* věta následná: „Nezakládají politickou stranu ani hnutí, nestaví se na stranu té či oné velmoci ani nejsou předvojem nějakých revolučních sil“ (dtto). Na čí stranu se (a to i explicitně) staví, je totiž naprosto zřetelné. I když prvoplánově neagitují o tom, že odchází staré a špatné a automaticky přichází nové a dobré, je jasné, komu fandí a především pomáhají. A „předvojem“ progresivistických sil se stali, ať to zamýšleli či nikoli. Na výsledku to nic nemění.

¹⁹⁶ Bublina 4.0 začala povážlivě splaskávat, a tudíž (hyper)globalizátoři přicházejí se „zelenou“ etapou 4.0 protlačovanou i pomocí globální koronahysterie s využitím farmakodiktatury. a vizí sanitárně-digitálního gulagu. Dochází k přeformátování světa, včetně projektu tzv. Velkého resetu – srov. (Schwab, 2017), (Schwab, Malleret, 2020).

zapomínat, že autoři jako A. Toffler (nebo J. K. Galbraith)¹⁹⁷ pomáhali prošlapávat tmářské cestičky korektnímu pokrokářství, jehož jedovaté plody dnes trpce sklízíme.

Marxisticko-leninský pohled na práce Tofflerových je úzce spojen s kritikou teorií transformace kapitalismu. Nicméně samotného A. Tofflera k významným autorům – sociologům či ekonomům, ale ani objevným futurologům – zmíněné kritiky mnohdy neřadí.¹⁹⁸ Citacemi z jeho populárních děl často pouze ilustrují postuláty teorií industriální či postindustriální společnosti, zformulované jinými. Zdůrazňován je jejich metodologický základ v podobě technicko-technologického determinismu.¹⁹⁹ Marxisticko-leninská kritika konstatuje, že západní ekonomie i futurologie odmítá koncept všeobecné krize kapitalismu²⁰⁰ a problémy cca od 60. – 70. let 20. století spojuje s obtížemi industriální společnosti jako takové, bez ohledu na politickou formu.²⁰¹

¹⁹⁷ Nicméně taktéž u Tofflera lze položit otázku – která zakončovala portrét J. K. Galbraitha in (Sirůček, 2019c) – totiž, zda by samotný Toffler vítal dnešní „debilizaci“ společnosti pod taktovkou liberál-fašismu?

¹⁹⁸ Srov. subkapitolu *Technickoekonomické a politickoekonomické aspekty buržoazní futurologie* in (Milejkovskij, Osadčaja, 1981, s. 298-309), kde samotný A. Toffler zmiňován explicitně není.

¹⁹⁹ „..., který se vyznačuje technickoekonomickým přístupem k rozvoji lidské společnosti. Při analýze společenského vývoje pokládá za rozhodující strojovou techniku a její rozvoj, a na základě toho charakterizuje společnosti ve vyspělých kapitalistických a socialistických zemích jako „industriální společnost“ stejného typu“ (Ekonomická encyklopedie, 1984, s. 361). V 70. letech byl „industrialismus“ přehodnocen a technicko-technologický determinismus doplněn reformismem. „Vznikají nové koncepce postindustriální společnosti, které se přizpůsobily doktríně „hledání kvality života“, jejíž ideály pokládají za východisko z krize „spotřební společnosti““ (tamtéž).

²⁰⁰ Koncepty „postindustrialismu“ jsou značně amorfni a „většinou mají vystupovat jako alternativa vůči socialismu. Hledají východiska ze současné krize státně monopolního kapitalismu v dalším rozvoji vědeckotechnické revoluce a v reformách, které by se však nedotýkaly soukromovlastnických vztahů“ (Ekonomická encyklopedie, 1984, s. 361).

²⁰¹ Srov. (Sitárová, Kliment, 1981, s. 308-309) s odkazem na (Toffler, 1970), s připomenutím mylného předpokladu, že „téměř všechny problémy kapitalistické společnosti se budou řešit jako vedlejší produkt vědeckotechnické revoluce“ (Sitárová, Kliment, 1981, s. 309). Tofflerova superindustriální společnost je kritizována jako jedna z podob teorií postindustriální společnosti D. Bella – srov. (tamtéž, s. 317).

Na místě je výtka o nedocenění vlastnického uspořádání.²⁰² Problematická je teze o mizení základny pro třídní boj v souvislosti s novými technologiemi a individualizací pracovního procesu.²⁰³ Námětem na samostatné příspěvky může být téma marxismus a prognostika či futurologie,²⁰⁴ přičemž marxismus není pouhou „zhrzenou vírou druhé civilizace vlny“.²⁰⁵ Přínosné by v neposlední řadě bylo zmapování historie (a skutečného významu) prognostických ústavů a futurologických společností ve světě²⁰⁶ a u nás.²⁰⁷ Hodnocení je možné uzavřít s tím, že znalost čtivého díla Tofflerových patří ke „kinderstube“, ale mnoho převratného, a vědecky objevného se od toho očekávat nedá. Svůj význam přitom bezpochyby má a Toffler samotný svou „vlnu“ úspěšně vytěžil.

Staří a noví „transformátoři“ kapitalismu

Dílo Tofflerových lze zarámovat prizmatem teorií transformace kapitalismu, včetně jejich nových – přesněji mnohdy staronových – podob.²⁰⁸ Toffler náleží ke známým představitelům koncepcí postindustriální,²⁰⁹ resp. superindustriální, informační apod. společnosti.

²⁰² Včetně interpretace projevů šoku z budoucnosti v rámci odcizení v soukromovlastnických mantinelech. Kritizována může být i teze o snižování významu vlastnických vztahů (např. díky „efemerizaci“, resp. ztrátě přivázanosti člověka k věcem) coby základu „superindustriální revoluce“. Na straně druhé jsou dnes úvahy o mizení důležitosti vlastnictví široce propagovány koncepty sdílené ekonomiky na platformě 4.0.

²⁰³ Srov. (Ransdorf, 1996, s. 292, s odkazy na Toffler, 1980a).

²⁰⁴ Srov. pasáž *Marxismus a prognostika* in (Vacek, 2019, s. 143-162).

²⁰⁵ Jako údajně i nacionalismus či scientismus – srov. (Nováček, 1999). Za tyto „zhrzené víry“ si má svět hledat náhrady. Má být „vírou třetí vlny“ tzv. neomarxismus, který s marxismem nic společného nemá?

²⁰⁶ (Keller, 2020a) připomíná, že ještě před pouhým rokem si nikdo nedovedl představit, co udělá se světem hysterie COVID-19. A ironicky glosuje, že: „Prognostické ústavy byly... dávno zrušeny, protože beztak nedovedly nic předpovědět. Pokud bychom prostudovali... bruselské materiály od roku 2000, zjistili bychom, že ani z jejich prognóz a předsevzetí se prakticky nic podstatného nevyplnilo“ (tamtéž, s. 6).

²⁰⁷ K tradovaným mýtům (kromě demonizování i přeceňování Prognostického ústavu) náleží, že se Češi mají „vyhýbat přemýšlení o budoucnosti“. B. Blažek in (*Jak spoluvytvářet novou civilizaci – Předmluva k českému vydání Toffler, Tofflerová, 1995a, s využitím českého vydání 2001*) uvažuje, zda jde o projev nezájmu o futurologii (kterou si měli chtít přivlastnit marxisté), anebo nezájmu o budoucnost. A to v kontextu „rozpačitého zájmu komunistických vládců“ a hlavně nezájmu vydavatelů a veřejnosti po roce 1989. Se závěrem, že má údajně být nesporné, že „totalitárnímu režimu se podařilo znechutit střízlivému člověku futurologii na mnoho způsobů“ (dtto) – budoucnost měla být komunisticky jasná a zářivá. Včetně fabulací na téma, která měl rozvoj futurologie v Československu ovlivnit technokrat a plánovač Kosygin. Znovu lze odkázat na originální dílo R. Richty futurologii široce přesahující – srov. (Sirůček, 2019b).

²⁰⁸ Zde nejde o vyčerpávající přehled teorií transformace, pouze o jakýsi dodatek. O doplnění materiálu o odkazu Tofflerových, a to v návaznosti na (Sirůček, 2019c), s využitím (Sirůček et al., 2021).

²⁰⁹ Za autora termínu postindustriální společnost je označován D. Bell – srov. (Bell, 1973). O technotronní společnosti mluví Z. K. Brezinski, o superindustriální Tofflerovi – srov. (Toffler, 1970, 1980b aj.) nebo (Toffler, Tofflerová, 1993a). Dále lze uvést jména A. Touraine, R. D. Hamrin, W. S. Buckingham, Y. Masuda.

Je řazen k autorům, kteří předpokládají vznik nové společnosti, založené na zcela nových principech.²¹⁰ Zmíněné společnosti mohou být nazírány různou optikou.²¹¹

Sociálně ekonomické teorie transformace kapitalismu tvoří značně široký i značně heterogenní proud vzájemně se proklínajících a doplňujících konceptů, zdůrazňujících evoluční transformaci kapitalismu během 20. století a nyní i v 21. století (a to i v souvislosti s procesy 4.0) v nový, dokonalejší a spravedlivější řád. Kapitalismus se měl, především po II. světové válce, zásadně proměnit a transformovat. Teorie transformace kapitalismu lze pracovně členit na teorie „staré“ (cca do přelomu 80. a 90. let) a „nové“, reflektující již rozpad socialistické světové soustavy a aktuální rozpory 21. století.²¹²

Především v 60. – 70. letech 20. století byly populární a široce propagandisticky využívány teorie manažerského řádu, manažerské společnosti či revoluce,²¹³ koncepce korporativního kapitalismu hlásající snižování role vlastníků a změny chování korporací, teorie demokratizace kapitálu a revoluce v důchodech,²¹⁴ koncepce státu všeobecného blahobytu, teorie smíšené ekonomiky a teorie konvergence. Další podoby „starých“ teorií transformace kapitalismu reprezentují doktríny „industrialistů“ a „postindustrialistů“ – teorie společnosti industriální²¹⁵ a postindustriální, resp. informační apod., se kterými sou-

²¹⁰ Dle (Webster, 2006, s. 7) první skupina úvah o informační společnosti projektuje společnost zcela novou – postindustrialismus (D. Bell a „legie jeho následovníků“, včetně Tofflerových), postmodernismus (J. Baudrillard, M. Poster, P. Virilio), teorie flexibilní specializace (M. Piore, Ch. Sabel, L. Hirschhorn), teorie vývoje na základě informací (M. Castells). Druhá klade důraz na pokračování a navazuje na stávající teorie – neomarxismus (H. Schiller), teorie regulace (M. Aglietta, A. Lipietz), teorie flexibilní akumulace (D. Harvey), reflexivní modernizace (A. Giddens), teorie veřejné sféry (J. Habermas, N. Garnham).

²¹¹ Např. na komplexní vymezení informační společnosti lze dle (Webster, 2006) nahlížet pěti úhly pohledu: 1. Technologickým (J. Naisbitt, neoschumpeteriánci), kdy má jít o nejběžnější kritérium založené na technologických inovacích. Klíčové jsou počítače, resp. ICT. 2. Ekonomickým (např. F. Machlup, M. Porat), s důrazem na hodnocení dopadů informačního sektoru a růstu informačního průmyslu. 3. Profesním (D. Bell a i Tofflerovi), kdy je posuzováno, zda převládají „bílé límečky“ nad „modrými“. 4. Prostorovým, územním (M. Castells), kdy informační společnost vzniká s nástupem propojených elektronických sítí, síťového spojení. 5. Kulturním (M. Poster), s důrazem na změny a proměny v kulturní sféře. (Webster, 2006) uznává, že termín informační společnost může být užitečný pro popis současné společnosti, leč neopomíjí skeptická hodnocení informací jakožto hlavního hybatele společenských změn.

²¹² Přičemž na „staré“ i „nové“ teorie lze nahlížet též jako na pokus o zohlednění proměn kapitalismu směrem k dalšímu zespolečnění, resp. odraz zespolečnění kapitálu. Zhodnocování soukromého kapitálu je stále více závislé na společenské kooperaci. Jednotlivý kapitalista již není schopen kapitál reprodukovat a stává se stále závislejším na společnosti. V rámci zachování kapitalismu kapitalistický stát musí dotovat soukromé podnikatele – v duchu privatizace zisků a znárodnění ztrát. Srov. (Janíčko, 2020).

²¹³ S kořeny před I. světovou válkou a modernějšími verzemi v podobě „leadershipu“ apod.

²¹⁴ S verzí „lidového kapitalismu“ oprášeného v kupónové privatizaci. Ohledně nových verzí lze zmínit i zaměstnanecké akcionářství ESOP (L. O. Kelso) či kooperativismus v mondragónském družstevním stylu.

²¹⁵ Včetně modelů nové industriální společnosti, resp. úvah o „jednotné industriální společnosti“ – opět různě vymezované. Společnou a jednotící tezí je, že technologický pokrok (především v souvislosti

visí koncept „*deideologizace*“, podle kterého měly politické ideologie liberalismu, konzervatismu i socialismu po II. světové válce společně akceptovat ideu řízeného kapitalismu.²¹⁶

Šířeji do konglomerátu transformačních teorií lze řadit také reformistické koncepce keynesiánců, technokratické teorie institucionalistů, přístupy neoinstitucionalistů, anebo např. teorii samolikvidace kapitalismu J. A. Schumpetera, případně úvahy jeho nejrozličnějších pokračovatelů.²¹⁷ Teorií transformace svého druhu je i koncept velké transformace K. P. Polanyie.²¹⁸ V obecnějším kontextu – a v rovině různých disciplín – globální reorganizaci a proměny kapitalismu diskutují mnohé sociálně ekonomické školy a koncepce. Typu teorií rozvoje či modernizace (W. W. Rostow), teorie světosystémů (I. M. Wallerstein), teorie závislosti a propojenosti ekonomik, teorie flexibilní akumulace, teorie deindustrializace, teorie hegemonické nestability, teorie přechodu k „*neorganizovanému kapitalismu*“,²¹⁹ anebo úvah o kapitalismu R. B. Reicha aj.

Cca od poloviny 70. let 20. století lze konstatovat ústup teorií konvergence, následně umocněný zánikem tzv. reálného socialismu. S tím, jak tento historicky nastal, drtivá většinu teorií transformace kapitalismu vůbec nepočítala. Dalším trendem jsou modifikace koncepcí industriální společnosti do podob teorií společnosti postindustriální, superindustriální, technotronní nebo informační – včetně úvah manželů Tofflerových. S převratnými změnami ICT vedoucími k zásadním proměnám celé společnosti operují od 80. let

s vědeckotechnickou revolucí) má vést k dokonalejší společnosti, která již vlastně nemá být kapitalistická. Má být charakterizována např. přechodem od „*ekonomiky chudoby*“ do stadia „*ekonomiky hojnosti*“ (J. K. Galbraith), resp. „*společnosti masové spotřeby*“ (W. W. Rostow). K pramenům blíže viz (Sirůček, 2019c).

²¹⁶ O „*deideologizaci*“ uvažuje v 60. letech D. Bell, kdy mělo jít o vítězství ekonomiky nad politikou. Měl vzniknout konsensus a zmizet zásadnější ideologické spory. „*Vítězství welfarismu*“ ale bylo pouze dočasné a již od 70. let lze pozorovat trend „*reideologizace*“, např. u Nové pravice. Žádný „*konec ideologií*“ nenastal – přičemž i samotná tato konstrukce je silně ideologická – obdobně jako nenastal „*konec historie*“, ve smyslu definitivního vítězství západního liberalismu, hlášený později F. Fukuyamou. Vlnu „*deideologizace*“ lze vztáhnout i k bublině 4.0, kdy má panovat shoda ohledně nevyhnutelnosti a blahodárnosti technologií 4.0.

²¹⁷ Podrobněji viz (Sirůček a kol., 2007). Srov. (Sitárová, Kliment, 1981).

²¹⁸ Srov. (Polanyi, 1944) s analýzou fungování trhu, resp. důsledků pro podobu a strukturu společnosti. Polanyi cílí na proměnu od konce 18. století do první poloviny 20. století, včetně historických kořenů, globálních dopadů. Společenská proměna měla být iniciována změnami ekonomických vztahů uvnitř společnosti i ve světovém měřítku. K analýze hospodářského, ekologického, sociálního, kulturního a politického vývoje současného kapitalismu – inspirovanou dílem Polanyie – srov. (Atzmüller et al., 2019).

²¹⁹ V západní sociologii aj. existují i různé interpretace transformace kapitalismu namátkou např. ohledně jeho údajného přechodu z „*fordismu*“ do „*postfordismu*“ od 60. let 20. století. Reakce schumpeteriánské, resp. neoschumpeteriánské, z pozic konceptu flexibilní akumulace, teorie regulace a západních tzv. marxistů rekapituluje (Pavlínek, 1997). Vedle desítek sociálně ekonomických konceptů transformace kapitalismu jsou od 90. let 20. století aktuální též různé teorie transformace socialismu v kapitalismus.

různé varianty teorie informační revoluce a společnosti. Další postup globalizace i již dávno splasklé bubliny tzv. „*nové ekonomiky*“ 90. let 20. století byly spojovány s termínem digitální ekonomika (D. Tapscott), a především ekonomika, a i celá společnost, znalostní (např. P. F. Drucker).²²⁰

Moderní a postmoderní kapitalismus, resp. postkapitalismus (P. Mason, P. F. Drucker) se měl „*obrodit*“ a stát společností industriální (R. C. F. Aron, J. K. Galbraith), resp. postindustriální (D. Bell), technotronní, kyberneticko-elektronickou (Z. K. Brzezinski), informační, resp. superindustriální (Tofflerovi). V novějších podobách teorií transformace měl být kapitalismus nahrazen znalostní společností vědění (P. F. Drucker), společností síťovou (M. Castells, J. Rifkin), společností digitální (D. Tapscott) anebo „*kapitalismem 4.0*“ (A. Kaletsky). Případně má jít o systém transformovaný manažerskou revolucí (J. Burnham), konvergenčními procesy (J. Tinbergen, J. K. Galbraith), „*třetí cestou*“ tržního hospodářství (A. Giddens) či digitalizací (P. Mason).

Připomenout lze úvahy na téma kapitalismu „*zeleného*“ (E. U. Weizsäcker)²²¹ či „*přírodního*“ (novější Zprávy Římského klubu),²²² koncepty tzv. nové ekonomiky 90. let,²²³ či „*kapitalismu bez kapitálu*“, pod vlivem vstupu do „*nehmotného světa*“ (J. Haskel, S. Westlake). K méně optimistickým náleží konstrukce např. kapitalismu sledovacího (S. Zubbofová). Rozšířené je snění o zázračných proměnách kapitalismu pod vlivem ICT, resp. digitalizace (J. Rifkin, P. Mason). K „*novým*“ podobám teorií transformace patří také módní koncepty sdílené ekonomiky, blízké bublině 4.0. Fungování digitálních platforem má být ústředním prvkem „*kapitalismu platforem*“ (N. Srnicek). K nejnovějším náleží oprášení

²²⁰ Kategoriím informační i znalostní společnosti někdy bývá prisuzován mírně odlišný obsah, jindy jsou ztotožňovány – přesnější vymezení a teoreticko-metodologická zakotvení obvykle absentují. Značná část úsilí se vyčerpává slovními hříčkami, zda je lepší přívlastek informační či znalostní. Před dříve populární informační společností začala být preferována znalostní a též ekonomika založené na znalostech, kdy informace jsou sice považovány za základní suroviny, ale skutečnou hodnotu mají představovat až znalosti a schopnosti informace vyhodnotit, posoudit, aplikovat. I přes zmíněné však nelze popírat přetváření industriálních společností do nových „*post-*“ podob a přehlížet význam informací. Srov. (Webster, 2006).

²²¹ Pohádková řešení díky úžasnému potenciálu nových technologií nejsou produktem až 4IR. Např. čtyřka v názvu textu (Weizsäcker et al., 1996) signalizovala, že stejného výsledku má být možné dosáhnout se čtvrtinovou spotřebou surovin a energie. Kniha byla ekology vynášena do nebes, ovšem její argumenty a doporučení se do praxe neprosadily. E. U. Weizsäcker tvrdí, že šlo o projekt politicky naivní a pro dnešek za relevantní považuje již Faktor 5. Argumentuje i Kondratěvovými dlouhodobými cykly. V. K-cyklus má probíhat od 80. let ve znamení ICT a biotechnologie. Dnes má startovat VI. K-cyklus, který má být „*zelený*“.

²²² „*Přírodním kapitalismem*“ bývá míněn tržně ziskový systém šetrně, a nikoli kořistnický, zacházející s přírodou. S tímto má začínat další průmyslová revoluce, přinášející další tzv. novou ekonomiku. K přehledu konceptů nejrůznějších tzv. nových ekonomik srov. (Sirůček et al., 2021).

²²³ Podrobněji viz (Sirůček, 2016).

staršího konceptu v podobě „*kapitalismu stakeholderů*“, kterou razí jeden z ústředních ideologů (a politruků) tzv. čtvrté průmyslové revoluce (4IR) K. Schwab.²²⁴

Za aktuální variace na téma transformace kapitalismu je možné považovat záplavu agitací 4.0. Světem má dramaticky otřásat 4IR s jádrem v iniciativách typu *Industrie 4.0* či *Průmysl 4.0*. Zůstává otevřené, do jaké míry jde o další bublinu a prázdné propagandistické heslo, o prognózu, o zbožné přání, nebo o výraz strategické modernity a skutečné epochální změny? Doktrína 4.0 je přitom v první řadě projektem politickým a marketingovým, s určením veřejnosti, médiím, politikům, kdy jsou nadsazovány dopady další fáze digitalizace a robotizace průmyslové výroby. A vždy až na prvním místě je byznys a profit. Což potvrzují i současné fáze bubliny 4.0 – „*zelená*“ etapa i koronakrize, pomáhající protlačovat „*zelené úděly*“,²²⁵ kulturní revoluce či nepodmíněný příjem apod.

Mezi klasické teorie transformace kapitalismu spadají koncepty konvergence. Desítky variant (včetně industriální či nové industriální společnosti) hlásaly postupné sbližování díky vnitřnímu vývoji kapitalismu i socialismu a vznik hybridu (obvykle s přednostmi obou systémů při eliminaci nevýhod).²²⁶ A to zejména na základě rozvoje vědy, techniky, resp. nových technologií.²²⁷ O sbližování kapitalismu a socialismu uvažují R. C. F. Aron, W. S. Buckingham, J. Tinbergen. J. K. Galbraith píše o „*shodných tendencích industriálních společností*“ a predikuje, že vývoj povede „*k přibližně stejné formě plánování a organizace*“ (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986, s. 685).²²⁸ Socialismus v konceptech konvergence, resp. šířeji teoriích transformace kapitalismu, bývá interpretován jako jedna varianta industriálního řádu, stejné úrovně jako kapitalismus (R. C. F. Aron, D. Bell, P. F. Drucker, ale

²²⁴ Hyperglobalizátoři usilují o to, aby se součástí obecného po(d)vědomí stalo přesvědčení, že pouze „*podílnický*“ přístup stakeholderů vyřeší problémy s COVIDem. Koncept tzv. Velkého resetu (K. Schwab) projektuje 4IR coby „*digitálního Velkého bratra*“, který na všechny permanentně dohlíží v zájmu liberálního tzv. Dobra. Což je doplněno diktátem politické ekologie a vynucenou digitalizací všech a všeho pod záminkou pandemie. Globalismus se přeformátovává na vyšší úroveň, kdy stará globalistická agenda, ztrácející v posledních dekadách dech, obléká nový kabát. K propagandistickým konceptům transformace kapitalismu v kontextu bubliny 4.0 – včetně odkazů na prameny – srov. (Sirůček, 2018c, 2019a, 2020a).

²²⁵ Kdyby EU šlo opravdu o ekologii (např. snížení emisí CO₂), musela by podporovat jadernou energii a nikoli všem vnucovat „*slunečníky, větrníky a měsíčníky*“ závislé na počasí etc. Blíže viz (Sirůček, 2020a,b).

²²⁶ S variantami nutné syntézy, rostoucí shody, spontánní fúze, jednotné společnosti, generalizované ekonomie aj. S akcentem na různé stránky stejných procesů a základem v konceptu postindustrialismu.

²²⁷ Dle (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986) jsou teorie konvergence propracovanější formou apologetiky kapitalismu. Nemělo jít o otevřenou obhajobu kapitalismu, ani o otevřené útoky na světový socialismus.

²²⁸ S argumentací o nevyhnutelnosti plánování a regulování ekonomiky i za kapitalismu jako důležitému momentu přibližování se k socialismu. Galbraith predikuje „*podřízení*“ se tržního systému plánovitému, s trendem směrem k „*centrálně řízenému hospodářství*“. K pramenům blíže viz (Sirůček, 2019c).

i futurologové Tofflerovi). Včetně odmítání vyvlastnění soukromého vlastnictví výrobních prostředků, odmítání třídního boje a diktatury proletariátu.²²⁹

Se zánikem sovětského bloku se koncepty konvergence zdály definitivně mrtvé. Kromě specificky čínského modelu a dalších výjimek existuje pouze kapitalismus. Opravdu se však proroctví teoretiků konvergence nenaplnila? J. Keller ironicky glosuje, že konvergence probíhá „*trochu jinak, než bylo původně prognózováno*“ (Keller, 2020b, s. 6). Optimismus 60. let se odrážel i ve vizích teoretiků konvergence, kteří předpokládali, že společnosti Západního a Východního bloku si budou stále podobnější. Fungování nových technologií si mělo vynutit podobné formy řízení a podoby institucí na Západě i Východě. Ke sbližování životní úrovně měly vést výsledky hospodářského růstu. Východ měl upustit „*od svých ideologických brýlí, politických kampaní a kádrování*“ (tamtéž) a Západ zase zmírnit „*svůj jednostranný ekonomismus, kdy o všem rozhodují jenom peníze*“ (dtto). Díky tomuto souběhu měla vzkvétat politika mírového soužití a z planety definitivně vymizet války. Realita? „*Bývalý socialistický blok byl důsledně zreformován podle hesla, že peníze jsou vždy až na prvním místě... Ideologická uvědomělost a zápal pro kádrování, které měly polevit, nabyly u nás spíše komických forem. O to náruživěji jim však začínají holdovat na západ od našich hranic...*“ (dtto).²³⁰ Což má přitom dnes přinášet obdobné efekty jaké byly slibovány v 60. letech – „*rozkvět politiky mírového soužití, která učiní války a zbrojení zbytečnými*“ (tamtéž).

O tom, že se konvergence svým způsobem naplnila, uvažuje také P. Hájek (Hájek, 2020). Kriticky připomíná Z. K. Brzezinského a jeho koncept konvergence ze 70. let. Brzezinski se domníval, že konvergence proběhne tak, že si z obou výsledný systém vezme to nejlepší. Hájek dnešek nahlíží jako uskutečněnou konvergenci „*komunismu a kapitalismu*“, kdy se z obou systémů vzalo ovšem to nejhorší. Přesto Hájek zůstává optimistou, neboť „*kyvadlo bylo až příliš vychýleno na jednu stranu, a proto se musí vrátit zpátky ...*“

²²⁹ K marxisticko-leninské kritice teorií „*industrialistů*“ a „*postindustrialistů*“ i představitelů teorií konvergence srov. (Afanasjev, 1989), (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986), (Sitárová, Kliment, 1981).

²³⁰ S připomenutím zuřící kulturní revoluce, která strhává sochy, zakazuje filmy, dehonestuje vážnou hudbu, vědu etc. A také Čechům – kteří jsou dnes sami v polokoloniálním postavení – se snaží vsugerovat vinu za kolonialismus. I Češi mají sebemrškačsky pykat za profity z „*civilizační bělosti*“. Menšina tzv. uvědomělých vštěpuje většině pocit viny za cokoli, např. pod heslem dekolonizace myšlení. Pociť viny nahrazuje náboženství. Jde o ovládnutí mas skrze jejich myšlení. Ke kulturní revoluci a „*progresivistickému fanatismu globálních elit, jejichž radikalismus nabývá na obrátkách*“ srov. (Klaus, 2020).

dokonce hlásá, že „čím větší přestřelení na jednu stranu, tím lépe“, tím dříve se kyvadlo začne vracet“ (Klaus, 2020, s. 13). Oběti a ztráty však mohou být děsivé...

Vybraná knižní díla A. Tofflera a H. Tofflerové

Toffler, A. (1964, 73): *The Culture Consumers: A Study of Art and Affluence in America*. New York: St. Martin's Press. ISBN nemá, resp. New York: Random House. ISBN 0394718488.

Toffler, A. (ed.) (1968): *The Schoolhouse in the City*. Westport: Praeger. ISBN 978-0275671457.

Toffler, A. (1970): *Future Shock*. New York: Random House. ISBN 0394425863 (česky *Šok z budoucnosti*. Praha: Práce 1992. ISBN 802080160X.²³¹

Toffler, A. (ed.) (1972): *The Futurists*. New York: Random House. ISBN nemá.

Toffler, A. (ed.) (1974): *Learning for Tomorrow: The Role of the Future in Education*. New York: Random House. ISBN 0394483138.

Toffler, A. (1975a): *The Eco-Spasm Report*. New York: Bantam Book. ISBN 0552649554.

Toffler, A. (1980a): *Die Zukunftschance: Von der Industriegesellschaft zu einer humaneren Zivilisation*. München: C. Bertelsmann. ISBN 3570004600.

Toffler, A. (1980b): *The Third Wave: The Revolution that will Change our Lives*. London: Collins. ISBN 0002118475 (česky *Třetí vlna: Vybrané kapitoly*. Praha: Obzor 2005. ISBN nemá. <http://obzor.euweb.cz/Treti-vlna-Toffler.pdf>).

Toffler, A. (1983): *Previews & Premises: An Interview with the Author of Future Shock and The Third Wave*. New York: William Morrow. ISBN 0688019102.

Toffler, A. (1984): Science and Change. Foreword in Prigogine, I., Stengersová, I. (1984): *Order Out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature*. London: Heinemann, xi-

²³¹ Více jak dvacetiletý odstup českého vydání přitom nemusel být pro mnohé čtenáře překážkou a dílo je možné považovat i za jedno z varování, resp. za přípravu na revoluční proměny po roce 1989.

xxvi. ISBN 434603953 (česky *Řád z chaosu: Nový dialog člověka s přírodou. Praha: Mladá fronta, 2001. ISBN 8020409106*).

Toffler, A. (1990a): *Powershift: Knowledge, Wealth, and Violence at the Edge of the 21st Century*. New York: Bantam Books. ISBN 0553057766.

Toffler, A., Shapirová, M. (1985): *The Adaptive Corporation*. New York: Bantam Books. ISBN 0553253832.

Toffler, A., Tofflerová, H. (1993): *War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century*. New York: Little, Brown and Company. ISBN 9780316850247.

Toffler, A., Tofflerová, H. (1995a): *Creating a New Civilization: The Politics of the Third Wave*. Atlanta: Turner Publishing. ISBN 1570362246 (česky *Nová civilizace: Třetí vlna a její důsledky. Praha: Dokořán 2001. ISBN 8086569004*).

Toffler, A., Tofflerová, H. (1995b): *War and Anti-War: Making Sense of Today's Global Chaos*. New York: Grand Central Publishing. ISBN 9780446602594 (česky *Válka a anti-válka: Jak porozumět dnešnímu globálnímu chaosu. Praha: Dokořán a Argo 2002. ISBN 8086569160, resp. 8072034456*).

Toffler, A., Tofflerová, H. (1997): *The New Intangibles*. Foreword in Arquilla, J., Ronfeldt, D. (eds.) (1997): *In Athena's Camp: Preparing for Conflict in the Information Age*. Santa Monica: RAND, xiii-xxiv. ISBN 9780833025142.

Toffler, A., Tofflerová, H. (2006): *Revolutionary Wealth: How it Will be Created and How it Will Change our Lives*. New York: Alfred A. Knopf. ISBN 0375401741.

Vybrané časopisecké příspěvky A. Tofflera a H. Tofflerové

Toffler, A. (1965): *The Future as a Way of Life. Horizon Magazine, Summer 1965, s. 450-461. ISSN 0018-4977.*

Toffler, A. (1975b): *Beyond Depression. Esquire, 1. 2. 1975. ISSN 0014-0791.*

Toffler, A. (1981): Education and the Future: An Interview with Alvin Toffler. *Social Education*, roč. 45, č. 6, s. 422-426. ISSN nemá.

Toffler, A. (1990b): Beyond the Age of Glitz. *Industry Week*, 19. 11. 1990. ISSN 0039-0895.

Toffler, A. (1999): Nečekají nás krvavé revoluce. *Lidové noviny*, 21. 1. 1999. ISSN 0862-5921. <https://park.cz/alvin-toffler-necekaji-nas-krvave-revoluce>.

Toffler, A. (2002a): Hledání nového Che Guevary. *Lidové noviny*, 11. 5. 2002. ISSN 0862-5921.

Toffler, A. (2002b): Rozvoj nelze udržet. *Lidové noviny*, 7. 9. 2002. ISSN 0862-5921.

Toffler, A. (2003a): Konec ligy gentlemanů. *Lidové noviny*, 29. 3. 2003. ISSN 0862-5921.

Toffler, A. (2003b): Pryč se suverenitou. *Lidové noviny*, 18. 10. 2003. ISSN 0862-5921.

Toffler, A. (2003c): Velký Bratr má mladšího sourozence. *Lidové noviny*, 29. 11. 2003. ISSN 0862-5921.

Toffler, A. (2004a): Co se mohou děti naučit od CIA. *Lidové noviny*, 31. 7. 2004. ISSN 0862-5921.

Toffler, A. (2004b): Co se světovou chudobou. *Lidové noviny*, 20. 3. 2004. ISSN 0862-5921.

Toffler, A. (2007): The Perspective of the Future. *Confrontation*, č. 100. ISSN 1276-6429.

Toffler, A., Tofflerová, H. (1995c): Getting set for the Coming Millennium. *Futurist*, roč. 29, č. 2. ISSN 0016-3317.

Doplňující informace a další prameny

Afanasjev, V. S. (1989): *Buržoazní ekonomické myšlení 20. století*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Aron, R. C. F. (1967): *The Industrial Society: Three Essays on Ideology and Development*. London: Weidenfeld & Nicolson. ISBN nemá.

Atzmüller, R., Aulenbacherová, B., Brand, U., Décieuxová, F., Fischerová, K., Sauerová, B. (eds.) (2019): *Capitalism in Transformation: Movements and Countermovements in the 21st Century*. London: Edward Elgar. ISBN 9781788974233.

Bell, D. (1973): *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books. ISBN nemá.

Bellová, W. (1982): The Third Wave. *Social Forces*, roč. 61, č. 1, s. 289-300. ISSN 0037-7732.

Bystřičan, I. (2002): Šok z budoucnosti: Nostalgická recenze. *Sociální studia*, č. 7. s. 189-193. ISSN nemá.

Dysonová, E., Gilder, G. F., Keyworth, G., Toffler, A. (1994): *Cyberspace and the American Dream: A Magna Carta for the Knowledge Age*. Washington: Progress & Freedom Foundation. ISBN nemá.

Čadová, N. (2007): Alvin a Heidi Tofflerovi aneb cesta do budoucnosti. In Šubrt, J. a kol. (2007): *Soudobá sociologie I. (Teoretické koncepce a jejich autoři)*. Praha: Karolinum, s. 52-67. ISBN 9788024612751.

Dinuš, P., Hohoš, L., Lahuha, I., Loudín, J., Suša, O., Švihlíková, I., Tanner, L.: „Civilizácia na rázcestí“ po polstoročí. Bratislava: Veda 2019. ISBN 9788022416894.

Driscoll, E. B. (2007): Discussing War & Anti-War with Alvin Toffler. *Catholic Exchange*, 11. 10. 2001. ISSN nemá. <https://catholicexchange.com/discussing-war-and-anti-war-with-alvin-toffler>.

Džbánková, Z., Sirůček, P. (2018): Europe 4.0 vs. Asia 4.0? In Hanh, L. T. M., Thien, N. P., Lam, N. T. (eds.): *Proceedings of the 5th International Conference Finance and Economics*. Ho Chi Minh City, 20. 09. 2018 – 21. 09. 2018. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, s. 313-328. ISBN 9788074547676.

Ehl, M. (2002): *Globalizace pro a proti*. Praha: Academia. ISBN 8020008977.

Ehl, M. (2003): Diskuze o globalizaci – rozdíl českého a světového diskurzu: Recenzní esej. *Mezinárodní vztahy*, roč. 38, č. 4, s. 87-84. ISSN 0323-1844.

Ekonomická encyklopedie (1984): I. díl (A – O). 2. přepracované vydání. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Firlai, K., Spielmann, W. (eds.) (2013): *Projekt Zukunft: 14 Beiträge zur Aktualität von Robert Jungk. Herausgegeben von Klaus Firlei und Walter Spielmann*. Salzburg: Otto Müller Verlag. ISBN 9783701312078.

Flechtheim, O. K. (1970): *Futurologie: Der Kampf um die Zukunft*. Köln: Verlag Wissenschaft und Politik. ISBN nemá.

Fukuyama, F. (2002): *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers. ISBN 8086182274.

Gleick, J. (2013): *Informace: Historie, teorie, záplava*. Praha: Dokořán. ISBN 9788073634155.

Goňcová, M. (2010): *Krise demokracie ve 20. století a Evropa*. Brno: Masarykova universita. ISBN 9788021053465.

Hansenová, B. (2002): Introduction (Special Issue on Globalization). *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association*, roč. 37, č. 3, s. 243-246. ISSN 0010-8367.

Hájek, P. (2020): Vražda jako sebevražda – a naopak. In Klaus, V. & kolektiv IVK (2020): *Sebedestrukce Západu*. Praha: Institut Václava Klause, s. 107-117. ISBN 97875420664.

Heczko, S. (2004): *Alvin Toffler, Heidi Tofflerová – Válka a antiválka: Jak porozumět dnešnímu globálnímu chaosu*. Praha: Hnutí za spravedlivou společnost a lásku k bližnímu. ISBN nemá. http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/she_vaav.htm.

Huntington, S. P. (2001): *Střet civilizací: Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers. ISBN 8086182495.

Keller, J. (2020a): Na čem šetřit. *Právo*, 16. 9. 2020, s. 6. ISSN 1211-2119.

Keller, J. (2020b): Triumf teorie konvergence. *Právo*, 20. 2. 2020, s. 6. ISSN 1211-2119.

Kessler, M. (2007): *Ossip K. Flechtheim: Politischer Wissenschaftler und Zukunftsdenker (1909–1998)*. Köln: Böhlau-Verlag. ISBN 9783412142063.

Klaus, V. & kolektiv IVK (2020): *Sebedestrukce Západu*. Praha: Institut Václava Klause. ISBN 97875420664.

Klinec, I. (2015): Ossip K. Flechtheim – zakladateľ futurologie ako vedy o budúcnosti. *Futurum – Informační zpravodaj Občanské futurologické společnosti* č. 3/2015, s. 2-8. ISSN nemá.

Klinec, I. (2017): *Z histórie futurologie a futurologického myslenia v Československu. Proceeding of the International Conference, Bratislava, May 3, 2017*. Žilina: Strix et Slovenská spoločnosť pre životné prostredie. ISBN 9788089753192.

Kolektiv autorů SSSR a NDR (1986): *Buržoazní a maloburžoazní ekonomické koncepty socialismu (kritické stati)*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Kosík, A. (2004): Pár banalit ze státního departmentu – Tofflerovi: Futurologie veřejška. *Britské listy*, 14. 1. 2004. ISSN 1213-1792. <https://legacy.blisty.cz/art/16536.html>.

Kovář, P. (2017): Alvin Toffler (1928–2016) – předpovědi potvrzené dneškem. *Živa*, 2017/č. 1, s. 16. ISSN 0044-4812.

Janíčko, P. (2020): Máme ještě vůbec soukromé podnikatele? *!Argument*, 25. 9. 2020. ISSN 2570-6934. <http://casopisargument.cz/?p=31743>.

Johanisová, N. (2003): O podivných mentalitách, velkých ideologiích a malých nadějích. *Sedmá generace*, 23. 9. 2003. ISSN 1805-8566. <https://sedmagenerace.cz/o-podivnych-mentalitach-velkych-ideologiich-a-malych-nadejich>.

Justoň, Z. (2012): *Ekonomie přírodních národů*. Praha: Dauphin. ISBN 978-80-7272-419-2 (resp. recenze in *Marathon*, 115, 2013, roč. 17, č. 2, s. 15-28. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>).

Linhart, J., Petrusek, M., Vodáková, A., Maříková, H. (1996): *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum. ISBN 8071843105.

Liessmann, K. P. (2008): *Teorie nevzdělanosti: Omyly společnosti vědění*. Praha: Academia. ISBN 9788020016775.

Liessmann, K. P. (2018): *Vzdělání jako provokace*. Praha: Academia. ISBN 9788020028754.

Marien, M. (2006): Tofflerama, New and (Mostly) Old. *Futurist*, roč. 40, č. 6, s. 62-63. ISSN 0016-3317

Milejkovskij, A. G., Osadčaja, I. M. a kol. (1981): *Kritika soudobé buržoazní politické ekonomie*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Naidoo, J. (2009): International ICT Policy Frameworks: A Multi-Country Case Study of Success in Interactivity, Mobility, Convertibility, Connectivity, Ubiquity, and Globalization. *Proceedings of the American Society for Information Science and Technology*, roč. 43, č. 1, s. 1-3. ISSN 2373-9231.

Naisbitt, J. (1982): *Megatrends: Ten New Directions Transforming our Lives*. New York: Warner Books. ISBN 0446512516.

Naisbitt, J., Aburdeneová, P. (1990): *Megatrends 2000: Ten New Directions for the 1990's*. New York: William Morrow. ISBN 0688072240.

Nefiodow, L. A. (2014): The Sixth Kondratieff: The Growth Engine of the 21st Century. In Grinin, L., Devezas, T., Korotayev, A. (eds.) (2014): *Kondratieff Waves: Juglar – Kuznets – Kondratieff*. Volgograd: Uchitel Publishing House. ISBN 9785705742820.

Nováček, P. (1999): Války už nejen hvězdné: Kniha o přežití na úsvitu 21. století. *Listy*, roč. 29, č. 3, s. 59-62. ISSN 12101222.

Pavlíková, M., Krno, M. (2002): My nie sme šarlatáni: Z besedy s predstaviteľmi (M. Majtán, L. Hohoš) Futurologickej spoločnosti na Slovensku. *Slovo*, č. 15 (10. – 16. 4. 2002). ISSN 49409. Reprint častí besedy na <https://www.futurologia.sk/index.php?id=my-nie-sme-sarlatani>.

Pavlínek, P. (1997): Vybrané teoretické interpretace současné transformace kapitalismu. *Sociologický časopis*, roč. 33, č. 1, s. 41-56. ISSN 0038-0288.

Perný, L. (2020): *Utopisti: Vizionári sveta budúcnosti. Dejiny utópií a utopizmu*. Martin: Matica slovenská. ISBN 9788081282577.

Petrášek, F. (2009): *Futurologická studia*. Praha: Oeconomica. ISBN 9788024515175.

Petřeková, M. (2012): *Manželé Tofflerovi a informační politika. Diplomová práce.* Praha: UK v Praze. ISBN nemá.

Piklová, V. (2007): *Alvin Toffler. Diplomová práce.* Praha: UK v Praze. ISBN nemá.

Polanyi, K. P. (1944): *The Great Transformation.* New York: Farrar & Rinehart. ISBN nemá (česky *Velká transformace.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2003. ISBN 8073250969).

Ransdorf, M. (1996): *Nové čtení Marxe. Díl I.* Praha: Futura. ISBN 8085523311.

Ransdorf, M. (2012): *Nové čtení Marxe II.* Plzeň: Euroverlag. ISBN 9788071770305.

Rifkin, J. (2005): *Das Ende der Arbeit und ihre Zukunft.* Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag. ISBN 9783596169719.

Richta, R. (1976): Přednosti socialismu a vědeckotechnická revoluce. *Teorie a metoda*, roč. 8, č. 2. ISSN 0322-9416.

Richta, R. a kol. (1966): *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce.* Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Richta, R. und Kollektiv (1972): *Technischer Fortschritt und Industrielle Gesellschaft. Eingeleitet von Ossip K. Flechtheim.* Frankfurt am Main: Makol Verlag. ISBN nemá.

Rudler, Z. (2002): Šok z praxe velkých monopolů. *Haló noviny*, 8. 1. 2002, s. 5. ISSN 1210-1494.

Schwab, K. (2017): *The Fourth Industrial Revolution.* New York: Crown Publishing. ISBN 9781524758868.

Schwab, K., Malleret, T. (2020): *Covid-19: The Great Reset.* Zürich: ISBN Agentur Schweiz. ISBN 9782940631124.

Sirůček, P. (2004): Megatrendy 2000-2010. *Alternativy*, roč. 7, č. 18, s. 32-38. ISSN 1210-1494.

Sirůček, P. (2012): Megatrendy 2010-2020 (pracovní nástin). *Marathon*, 108, roč. 16, č. 2, s. 3-8. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

Sirůček, P. (2016): *Dlouhé K-vlny (historie zkoumání, vývoj, výhledy) a rozpory soudobé globalizace. Díl I. O cyklech a dlouhých vlnách. Díl II. O globalizaci a dlouhých vlnách. 3. aktualizované vydání.* Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, ročník 2016 (IV.), s. 1-875. ISSN 2336-7679. <http://forum.klubspolved.cz/Sirucek160407-ch.htm>.

Sirůček, P. (2017a): František Valenta a pracovní teorie inovací. *Alternativy (časopis CSTS)*, září 2017, č. 1, s. 173-198. ISSN nemá. <https://www.kscm.cz/cs/nasi-lide/csts/alternativy-c-1>.

Sirůček, P. (2017b): Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: J. K. Galbraith. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 25, č. 3, s. 84-92. ISSN 0572-3043. <https://doi.org/10.18267/j.aop.584>.

Sirůček, P. (2017c): Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: A. Toffler. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 25, č. 4, s. 77-86. ISSN 0572-3043. <https://doi.org/10.18267/j.aop.590>.

Sirůček, P. (2018a): Neznámý a nedoceněný N. D. Kondratěv. *Alternativy (časopis CSTS)*, červenec 2018, č. 3, s. 147-190. ISSN nemá. https://www.kscm.cz/sites/default/files/soubory/Casopisy/Alternativy/2018/01_Cervenec/alternativy_-_casopis_csts_03_2018.pdf.

Sirůček, P. (2018b): Pokrokářské mýty vzdělání 4.0. Příspěvek na 20. ročník mezinárodní vědecké konference *Lidský kapitál a investice do vzdělání: Teorie a praxe v návaznosti na Průmysl 4.0*, konané 24. 11. 2017 na VŠFS Praha. *Marathon*, 149, 2018, roč. 22, č. 1, s. 2-11. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

Sirůček, P. (2018c): Průvodce literaturou 4.0 (aneb kritické otazníky nad frázemi a mýty 4.0). *Fórum společenských věd Klubu společenských věd*, ročník 2018 (VI.), s. 1-66. ISSN 2336-7679. <http://forum.klubspolved.cz/Sirucek180917-ch.htm>.

Sirůček, P. (2019a): *Mýty a fakta 4.0 ve světle megatrendů. Presentace na seminář „Analýza současného světa – civilizační trendy“, konaný 25. 3. 2019.* Praha: CSTS 2019. Upravená verze dostupná in *Marathon*, 159, roč. 23, č. 5, s. 25-34. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

Sirůček, P. (2019b): R. Richta a civilizace na rozcestí – před půlstoletím vs. dnes. *Fórum společenských věd Klubu společenských věd*, ročník 2019 (VII.), s. 1-52. ISSN 2336-7679. http://forum.klubspolved.cz/Richta_a_Civilizace_na_rozcesti.pdf.

Sirůček, P. (2019c): Veřejný intelektuál a ekonomický renegát J. K. Galbraith. *Alternativy (časopis CSTS)*, prosinec 2019, č. 6, s. 169-215. ISSN nemá. https://www.kscm.cz/sites/default/files/soubory/alternativy_casopis_csts_06_2018_1.pdf.

Sirůček, P. (2020a): Revoluce 4.0: Fakta a mýty. In Heczko, S. a kol. (2020): *Ekonomika a společnost 4.0*. Ostrava: Key Publishing, s. 163-201. ISBN 9788074183386.

Sirůček, P. (2020b): Zelená pseudorevoluce 4.0. *Medias res*, roč. 5, č. 1-2, s. 18-33. ISSN 2464-6334.

Sirůček, P. a kol. (2007): *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný: Melandrium. ISBN 9788086175034.

Sirůček, P., Džbánková, Z., Rusmichová, L. (2021): Another New Economy or a Cross-roads of Civilization? *Acta VŠFS*, roč. 15. ISSN 1802-792X (nabídnuto redakci).

Sitárová, Z., Kliment, A. a kol. (1981): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Svoboda 1981. ISBN nemá.

Suja, S. (2001): Svět očima nemarxistických kritiků. *Naše Pravda*, č. 32, s. 5. ISSN nemá.

Šmejkal, V. (1996): Evangelium podle Tofflera. *Mezinárodní politika*, roč. 20, č. 5, s. 24-25. ISSN 1805-8612.

Vacek, L. (ed.) (2019): *S Ransdorffem o marxismu: Z veřejných vystoupení a přednášek Miloslava Ransdorfa, konaných v letech 2011 až 2014 v Klubu společenských věd*. Praha: Orego. ISBN 9788087528549 (resp. recenze in *Alternativy (časopis CSTS)*, červenec 2019, č. 5, s. 49-52. ISSN nemá. https://www.kscm.cz/sites/default/files/soubory/alternativy_casopis_csts_05_2018.pdf).

Vincúr, P., Zajac, Š. a kol. (2007): *Úvod do prognostiky*. Martin: Sprint. ISBN 9788089085866.

Webster, F. (2006): *Theories of the Information Society*. 3. vydání. London: Routledge. ISBN 9780415406321.

Weizsäcker, E. U., Lovins, A. B., Lovinsová, L. H. (1996): *Faktor čtyři: Dvojnásobný blahobyt – poloviční spotřeba přírodních zdrojů. Nová zpráva Římského klubu*. Praha: MŽP. ISBN 8085368854.

Żakowski, J. (2004): *Obavy a naděje: Rozhovory o budoucnosti*. Praha: Mladá fronta. ISBN 8020411062.

Abstrakt

A. Toffler byl americký spisovatel, novinář, spekulativní a futurologický sociolog, označovaný za „guru“ futurologie, autor řady vlivných světových bestsellerů. Proslul širší veřejnosti určenými pracemi na téma dopadů moderních technologií, digitální, informační apod. revoluce, velkých civilizačních vln nebo šoku z rychle přicházející budoucnosti. Spoluautorkou řady děl byla jeho manželka H. Tofflerová. Konstrukce Tofflerových (např. ohledně superindustriální společnosti) náleží k teoriím transformace kapitalismu.

Abstract

A. Toffler was an American writer, journalist, speculative and futurologistic sociologist, referred to as the „guru“ of futurology, the author of a number of influential world bestsellers. He was famous in wider public by works concerning the impacts of modern technologies, digitalisation, information revolution, great civilization waves as quickly coming future. *The co-author of a number of works was his wife H. Toffler. The construction of the Tofflers (for example, regarding superindustrial society) belongs to the theories of the transformation of capitalism.*

Klíčová slova

A. Toffler – H. Tofflerová – futurologie – civilizační vlny – teorie transformace kapitalismu

Keywords

A. Toffler – H. Toffler – futurology – civilization waves – theory of transformation of capitalism

JEL classifications

B59, O10, O30, P00

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

**1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.*

Pavel Sirůček

Poučení z dějin utopií jako obrana před liberální dystopií

Perný, L.: *Utopisti: Vizionáři sveta budúcnosti. Dejiny utópií a utopizmu*. Martin: Matica slovenská 2020. 390 s. ISBN 978-80-8128-257-7.

Citát V. Huga „*Utopie je pravdou zítřka*“¹ je jedním, které otevírají unikátní titul téměř encyklopedického charakteru. „*Putování dějinami utopií*“ koncipované slovenským sociálním filozofem, kulturologem a hudebníkem L. Perným v souvislosti s jeho disertací. Knihu lze doporučit a je možné si hned na začátku postesknout – škoda, že neexistuje i Matice česká...² Text je sepsán srozumitelně a přehledně, leč žádné snadné ani populární čtení do vlaku to není. Nejde ani o materiál, který je možné zvládnout na jeden zátah. Což ostatně cíl představovaného titulu jistě není. Tento splňuje nároky na odbornou monografii, včetně obsáhlého poznámkového aparátu, seznamu, resp. přesněji seznamů literatury (primární, sekundární, včetně dalších zdrojů), anglického Summary i ruského Резюме. Na úplném konci čtenář nalézá i výtah z recenzních posudků.³

¹ Dalším je citát: „*Utopie dneška se přeměňují ve skutečnost zítřka*“ (B. Croce) – srov. (s. 7 anot. publ.).

² Přesněji, tato existuje. Zřízena byla roku 1830, s datem vzniku 1. 1. 1831. Vydávání knih postupně přebíral od roku 1946 Orbis. K původnímu poslání – vydavatelské činnosti – se Matice navrácí po roce 1989. V 21. století se zaměřuje především na literární historii. Posteskem je míněno, že v ČR by se nakladatel takovéto publikace hledal těžko. A že by autor dostal nějaký grant? Kdo chce, ať věří...

³ „*Malou ochutnávku*“ z publikace nabízí *!Argument* na <http://casopisargument.cz/?p=31211>.

L. Perný usiluje o systematické zmapování utopismu v jednotlivých etapách dějin, s důrazem na utopické myšlení novověké od T. Mora do 19. století. Opomenut však není utopismus antický a středověký ani liberální, resp. neoliberální (anti)utopie současné (přesněji liberální dystopie). Na Slovensku⁴ (i v ČR) jde o první komplexní zpracování „*histórie pokusov, fantázií, ilúzií a – vo väčšej či menšej miere na vedeckom poznaní založených – predstáv priekopníkov sociálneho utopizmu a ich novších pokračovateľov...*“ (s. 390 anot. publ.).⁵ O zpracování relativně vyvážené, kdy autor seznamuje s různými přístupy a formami utopismu a představuje „*nosné myšlenky i jejich limity*“ (tamtéž).⁶ Kniha přitom není „*pouze historickým přehledem, neboť se zabývá také konceptuálními otázkami utopického myšlení, které se dotýkají kategorizace utopií a klasifikace postojů k nim. Ve třetí části pak autor rozvíjí aktualizační úvahy o významu dějin utopismu pro současný svět v souvislosti s civilizačními a ekologickými hrozbami...*“ (dtto).⁷

Utopie, a především dystopie⁸ začínají být dnes opět šířeji diskutovány. I. Švihlíková zmiňuje oblíbenost dystopií v kinematografii 21. století.⁹ V duchu glosy S. Žižeka, že „*je snazší představit si konec světa, než konec kapitalismu*“. Včetně souvisejících frustrací a (nejen) politické rezignace na řešení skutečných problémů.¹⁰ Mnozí stále častěji unikají do postapokalytického, zlého a krutého světa. Hyperglobalizátorům vyhovuje rezignace na pochopení doby, otevírající cestu k ještě větší manipulaci. Naivní předkové utopicky snili o ideálních společnostech, my se předháníme v dystopickém líčení hrůz, teroru, anarchie, zmaru a katastrof. Že by lidstvo bylo opravdu tak zdegenerované a blahobytem

⁴ Jedná se o první pokus zpravovat téma dějin utopií a utopismu z pozic systematické filozofie od 60. let. Srov. Zamarovský, V. (ed.): *Utopisti*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1961. 228 s. ISBN nemá, Šimečka, M.: *Sociálne utópie a utopisti*. Martin: Osveta 1963. 196 s. ISBN nemá, resp. Šimečka, M.: *Kríza utopizmu: O kontinuite a vyústení utopických názorov*. Bratislava: Obzor 1967. 232 s. ISBN nemá. Srov. též Marušiak, J.: Šimečkovo zmáhanie sa s utópiou a jeho cesta k otvorenej spoločnosti. *Studia Politica Slovaca*, č. 2/2010, s. 140-154. ISSN 1337-8163. K rešerši literatury srov. (s. 8-11 anot. publ.).

⁵ Z recenzního posudku, jehož autorem je D. Hajko. Dalšími recenzenty byli L. Hohoš a M. Hauser.

⁶ Z recenzního posudku M. Hausera.

⁷ Dtto.

⁸ Dystopie jako antiutopie – idea vývoje společnosti směrem nikoli ideálním, nýbrž právě naopak. Jako tuzemské příklady bývají uváděny práce K. Čapka *Válka s mloky* či *R.U.R.*, z cizích 1984 G. Orwella. Srov. Ouředník, P.: *Utopus to byl, kdo učinil mě ostrovem*. Praha: Torst 2010. 244 s. ISBN 978-80-7215-395-4.

⁹ Ve smyslu „*obracení se na „vycestování na jinou planetu a nový začátek*“...“ (Dinuš, P., Hohoš, L., Laluha, I., Loudín, J., Suša, O., Švihlíková, I., Tanner, L.: „*Civilizácia na rázcestí*“ po polstoročí. Bratislava: Veda 2019, s. 197. ISBN 978-80-224-1689-4).

¹⁰ Podrobněji viz R. Richta a civilizace na rozcestí – před půlstoletím vs. dnes. *Fórum společenských věd Klubu společenských věd*, ročník 2019 (VII.), s. 1-52. ISSN 2336-7679. http://forum.klubspolved.cz/Richta_a_Civilizace_na_rozcesti.pdf.

unuděné, že podvědomě touží po opravdovém globálním maléru, aby se sebemrškačsky očistilo a konečně vzpamatovalo? A může oním malérem být globální koronakrize?¹¹

O tom, že máme dnes žít v období „*negativní utopie*“ filozofuje M. Hauser. Zdůrazňuje přirozenou tendenci člověka spočívající v hledání lepšího světa. V současnosti se však slovo utopie nezřídka stalo nadávkou a slouží jako pohodlný nástroj diskreditace nepohodlných názorů. Což má vypovídat především o nás samotných, kdy nejenže nevěříme ve stávající uspořádání, ale již ani v existenci alternativy. Hauser odlišuje negativní utopii od dystopie. „*Negativní utopii je představa, jaký by svět být neměl. Neměl by ničit přírodu, neměl by vytvářet extrémní sociální nerovnosti, neměl by omezovat práva a svobody jiných apod.*“¹² Problém vidí v tom, „*že se neshodneme na pozitivní utopii, tedy na konkrétním modelu budoucí společnosti*“.¹³ Zmíněné ilustruje neexistencí shody ani na levici (a tzv. levici) např. ohledně nepodmíněného základního příjmu. Hauser rozlišuje utopie fragmentární¹⁴ a komplexní.¹⁵ Dospívá k tezi, že současné „*období lze nejlépe vyjádřit pojmem „interregnum“, kde starý systém odchází a nový se nemůže zrodit*“.¹⁶

¹¹ Drtivá většina neliberálních autorů přílišné naděje s koronakrizí však nespojuje. Naděje, že by dnešní problémy vedly ke zpomalení „*turbo-kapitalismu*“ a návratu k normálu. K normálnímu životu, normální práci i podpoře normálních lidí, smrtelně ohrožených hypertrofovaným pseudoliberalismem a jeho – chybně, leč záměrně označovaným coby tzv. levicové – korektním pokrokářstvím. Pandemické závětrí (a nastolená farmakodiktatura) povede spíše k protlačení zelených a genderových šileností i nové kulturní revoluce. Včetně základního nepodmíněného příjmu coby „*držhubného*“ za nicnedělání. A ke zlomení odporu proti nařezávání Evropy odlišnými – proti povinným kvótám migrantů (a to pod vznešenými hesly jako solidarita bez výjimky nebo strategické plánování migrace sjednocující přístupy všech zemí).

¹² <http://casopisargument.cz/2020/01/15/utopia-ako-filozoficky-argument-v-meniacom-sa-svete-rozhovor-s-ceskym-filozofom-michaelom-hauserom/>.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ „Dnešní dobu lze proto nazvat dobou fragmentárních pozitivních utopií. Je tu jedna skupina, která si budoucnost spojuje se základním příjmem, jiná skupina si představuje, že to bude vegetariánská společnost, jiná skupina budoucnost vidí ve společnosti družstevníků a další skupina si představuje budoucnost jako návrat k hodnotám, jako je národ, rodina a křesťanství. Tyto utopie jsou fragmentované jednak tím, že je vyznávají dílčí skupiny, které se nedokážou shodnout, a jednak tím, že tyto utopie vyjadřují pouhý fragment společenského života: dílčí způsob financování chudých lidí, způsob stravování nebo dílčí životní hodnoty. Tyto utopie jsou tedy fragmentované nadvakrát. Neexistuje tu žádná ucelená představa o budoucí společnosti, která by zahrnovala všechny aspekty, aspekt ekonomický, sociální, kulturní, etický“ (<http://casopisargument.cz/2020/01/15/utopia-ako-filozoficky-argument-v-meniacom-sa-svete-rozhovor-s-ceskym-filozofom-michaelom-hauserom/>).

¹⁵ „Nemyslím si, že má smysl tuto komplexní utopii vytvářet. I kdyby ji někdo podle vzoru Thomase Mora, Campanelly, Fouriera a jiných utopistů vytvořil, nepohneme se z místa, protože jiná skupina si vytvoří jinou komplexní utopii a budeme tam, kde jsme. Představa, že hlavní věcí je propracovaná vize budoucí společnosti, je v zásadě projev myšlenkového idealismu. Tímto způsobem kritizoval utopismus už Marx...“ (<http://casopisargument.cz/2020/01/15/utopia-ako-filozoficky-argument-v-meniacom-sa-svete-rozhovor-s-ceskym-filozofom-michaelom-hauserom/>).

¹⁶ <http://casopisargument.cz/2020/01/15/utopia-ako-filozoficky-argument-v-meniacom-sa-svete-rozhovor-s-ceskym-filozofom-michaelom-hauserom/>. S odkazem např. na <https://lucasperny.blog.pravda.sk/2015/07/07/revolucia-sa-blizi-buducnost-progresivna-alebo->

Následně Hauser přemýšlí o inspiracích z „*křesťanského socialismu v jezuitských redukcích*“¹⁷ či z díla Rousseaua, Rawlse nebo Platóna a o revoluční transformaci, resp. evoluční cestě přechodu k nekapitalistické společnosti. Ocenit je nutné, že neopomíná klíčovou roli vlastnictví.¹⁸ Závěrem rozhovoru je za inspirativní model projektování „*vyššího modelu civilizace*“ označen Cokshottův a Cottrellův kybersocialismus.¹⁹

Zpět k představované Perného publikaci. Sestává z úvodu, závěru a tří oddílů, dále členěných na dvacet kapitol, z nichž mnohé zahrnují subkapitoly s paragrafy. Kapitoly ani subkapitoly nejsou číslované, což orientaci v – jinak relativně přehledném – textu rozhodně neusnadňuje. A v obsahu na s. 5-6 anot. publ. se místy čtenář doslova ztrácí. Mnohdy také jistě uvítal přítomnost rejstříku, minimálně rejstříku jmenného. Taktéž finální korektura textu mohla být provedena pečlivěji a profesionálněji.

reakcna/. Srov. Velký regres, velké sblížování, nebo velká naděje? (Ani budoucnost už není, co bývala...) (kritické drobníčky inspirované textem Geiselberger, H. (ed.): *Velký regres: Mezinárodní rozprava o duchovní situaci dneška*. Praha: Rybka Publishers 2017. 312 s. ISBN 978-80-87950-34-0). *Marathon*, 147, 2017, roč. 21, č. 5, s. 14-32. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

¹⁷ Což měla být „... nejdéle existující socialistická či protosocialistická společnost od vzniku sociálních tříd na úsvitu civilizace. Redukce trvaly 150 let a kombinovaly indiánskou samosprávu, kněžskou teokracii a kolektivní vlastnictví půdy. Nevznikly podle předem připraveného plánu, nýbrž jako výsledek určitých opatření, které vyplývaly z dané situace a z hodnotového světa domorodců a jezuitských misionářů. Jezuité věděli, že Indiáni v Paraguay žijí v kmenovém uspořádání, kde neexistovalo soukromé vlastnictví v našem slova smyslu. Jezuité na indiánské kmenové uspořádání navázali a přetvořili ho do podoby společného hospodaření v redukcích. Byl to vlastně přímý přechod od kmenového uspořádání k socialismu, pokud tak lze jezuitské redukce nazývat. Jezuitské redukce nám zanechaly otázku, zda hypoteticky mohl vývoj lidstva probíhat podobně...“ (<http://casopisargument.cz/2020/01/15/utopia-ako-filozoficky-argument-v-meniacom-sa-svete-rozhovor-s-ceskym-filozofom-michaelom-hauserom/>).

¹⁸ „V současné době jsou v zásadě jenom dvě základní možnosti. Následkem technologického a sociálního vývoje se postupně promění kapitalistická forma vlastnictví ve vlastnictví sdílené, a tím se evoluční cestou dostaneme do postkapitalistické společnosti. Tato představa předpokládá, že kapitalistické vlastnictví je pouze ekonomická kategorie, která se mění v závislosti na celkových změnách technologií a sociálního systému. Jestliže chápeme kapitalistickou formu vlastnictví nejen jako ekonomickou kategorii, ale také jako kategorii politickou a mocenskou, pak to nepůjde tak snadno... Z toho důvodu mluví Marx o tom, že kapitalismus je určitou diktaturou bohaté menšiny a socialismus se kvůli této okolnosti nemůže prosadit jinak než jako *politické odstavení této oligarchické diktatury*. Tento rozhodující okamžik přechodu k postkapitalismu je *právě to, co chybí v utopických vizích*. Nenajdeme ho ani u autorů, kteří vytvořili modely postkapitalistické společnosti“ (<http://casopisargument.cz/2020/01/15/utopia-ako-filozoficky-argument-v-meniacom-sa-svete-rozhovor-s-ceskym-filozofom-michaelom-hauserom/>).

¹⁹ V němž se údajně „... řeší problém socialistické kalkulace, který se týká otázky, jak určovat hodnotu produktů a práce, jestliže je nebude určovat kapitalistický trh. Jejich model v tomto smyslu není utopický, pokud pojmem utopie myslíme vizi, u níž se neptáme na to, zda může ekonomicky a sociálně dlouhodobě fungovat. Ale i zde chybí otázka přechodu. Jak lze k této ekonomice dospět? Na to vůbec neodpovídají...“ (<http://casopisargument.cz/2020/01/15/utopia-ako-filozoficky-argument-v-meniacom-sa-svete-rozhovor-s-ceskym-filozofom-michaelom-hauserom/>). Srov. <https://sok.bz/clanky/2008/wpcockshott-acottrell-kybersocialismus>, resp. ke sporům o ekonomickou kalkulaci http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/pgo_soek.htm či <https://adoc.pub/poueni-z-historie-sporu-o-ekonomickou-kalkulaci-pi-analyze-m.html>.

První oddíl nahlíží na problematiku utopií encyklopedicky, druhý je tvořen dějinami utopií a třetí – coby teoreticko-praktická část – zkoumá utopie „*ako filozofický argument pre sociálno-politickú prax vo vedeckom a racionálnom uvažovaní o budúcnosti ľudstva*“ (s. 9 anot. publ.). „*Publikácia má v prvom rade slúžiť ako prehľad dejinami utopických ideí, ktoré sa v rôznych formách a u rôznych autorov opakovali. Toto opakovanie ideí v rôznych historických etapách je empirickým dôkazom o univerzálnosti fenoménu utopizmu...*“.²⁰

Úvod²¹ – obdobně jako všechny ostatní části práce – je hojně „*prošpikován*“ odkazy uváděnými v poznámkách pod čarou a citacemi ze stovek pramenů. Většina citovaných myšlenek stojí za kritické zamyšlení a mnohé z nich by mohly být námětem na samostatné studie. Autor na začátku klade řečnické otázky ohledně dokonalého světa, jeho hranic i možností dosažení na Zemi anebo ve vesmíru. Připomíná podvědomou víru v existenci ideálního stavu, společenského ideálu či zlatého věku i četná fantazírování na uvedená témata. Cílem knihy má být seznámení s autory, „*ktorí usilovali o vytvorenie koncepcií ideálneho spoločenského usporiadania*“ (s. 8 anot. publ.). Většinu z nich spojuje kritika stávající společnosti a projekce příslušného ideálu – „*ako podanie presného, až fantasticky detailného obrazu tohto ideálu*“ (tamtéž). Plány na reformy a fantazie o ideálních světech přitom většinou vycházejí z racionální kritiky dobové společnosti.

Utopistům má být společný optimismus, víra v naplnění – alespoň částečné – jejich ideálu, o kterém psali v uměleckých textech, anebo ve formě konkrétních plánů na společenskou reformu.²² Mnohým z nich se některé ideje podařilo aplikovat do praxe již za jejich života. Utopisté předpovídali vědeckotechnický pokrok (vynálezy, automatizaci výroby atd.) i pokrok sociální (namátkou stanovený pracovní čas, nejrůznější práva nebo spravedlivá odměna apod.). Zasloužili se o reformy v mnoha a mnoha oblastech.²³ Sociální

²⁰ Z anotace knihy např. na <https://www.martinus.cz/?ulitem=774285>.

²¹ Lze ocenit, že v úvodu je čtenář ušetřen frází ohledně metodologie etc. Autor recenze tím naráží na povinné náležitosti vyžadované např. u odborného ekonomického textu či monografie v ČR. Stěžejní je naplnění formálních požadavků (včetně cíle, hypotéz, explicitně definované metodologie i samovychválení si vlastního přínosu a tzv. posunu poznání) a na obsahu vlastně až tak nezáleží. Důležitější je příslušnost ke grantové, publikační a citační mafii. Mnohé články či knihy, které opravdu ekonomickou vědou pohnuly by tak za odborná pojednání dnes uznány vůbec nebyly. Srov. např. životní dílo J. M. Keynesa *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz* (např. Praha: Cicero 2020. 347 s. ISBN 978-80-270-7399) z hlediska definice odborné knihy na <https://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=29415>. Zaevídováno by bylo jako pouhý populárně naučný text s přidělením minimálního počtu bodů ve sciometrickém kafemlínku.

²² Přičemž rozdíl má být často pouze ve formě, nikoli obsahu výpovědi – srov. (s. 9 anot. publ.).

²³ „*Ambíciou knihy je poukázat aj na to, že mnohé myšlienky, ktoré utopisti v 16. až 19. storočí predpovedali a zdali sa neuskutočniteľné, nereálne, naivné či zdrojom posmechu, sa napokon podarilo zhmotniť do reality*“ (s. 10 anot. publ.).

odkaz utopistů se stal nedílnou součástí ideové základny sociálních, socialistických, dělnických apod. hnutí a stran, odborů a revolučních organizací.

Utopie jsou „*témou bez hraníc*“ (s. 11 anot. publ.), takže ani v případě představované knihy nemůže jít o vyčerpávající a detailní zmapování úplně všech významných utopií a utopistů. Trpělivý čtenář si však může odnést základní přehled týkající se dějin utopismu, autorů, jejich tvorby, filozofických koncepcí, ale i hnutí a komunit, pokoušející se ideály realizovat. V souvislosti se scénáři budoucího vývoje²⁴ Perný píše: „*Je otázkou, či ľudstvo dokáže zabrániť pri rýchlosti civilizačných zmien vlastnej skaze. Odpoveď na túto otázku vlastne podmieňuje opodstatnenosť tejto knihy. Utópia sa môžu stať odpoveďou pre krutosť budúcej reality. Utópia alebo zánik...*“ (s. 11 anot. publ.).

Oddíl I. *Čo je to utópia a utopizmus?* prináša kapitoly *Kategorizácia utópií, Od globálnej utópie k osobnej, Príroda alebo civilizácia, Dystópia, kakotopia, antiutópia a Periodizácia dejín utopizmu*. Rekapitulace pohledů na vymezení utopií a utopismu startuje připomenutí, že „*tragédie slova utopie*“ spočívá již v jeho vzniku.²⁵ Následuje přehled interpretací termínu utopie,²⁶ ústící do tří prolínajících se rovin zkoumání utopií.

1) Utopismus jako univerzální transhistorická idea, normativní ideál, univerzální produkt myšlení (Eden, zlatý věk apod. v rovině filozofie, religionistiky, kulturní antropologie), 2) Konkrétní utopie z kulturně uměleckého hlediska – literární text (v rovině literární vědy, kulturologie, estetiky) nebo zespolečenštění funkcí a vybavení města (v rovině

²⁴ Zmiňovány jsou tři scénáře: 1) Překonání hypermoderní doby a ekonomického neoliberalismu na základě dialektických vnitřních rozporů, s nastolením vyššího modelu společnosti. 2) Zánik civilizace díky vyčerpání zdrojů, znečištění životního prostředí a hrozby nukleární války. 3) Evoluce, „*teda sociálna transformácia a reformy (tejto vízii verila väčšina utopistov)*...“ (s. 11 anot. publ.).

²⁵ „*Thomas More doň zakódoval paradox, ktorý spôsobil aj jeho dvojakú interpretáciu*“ (s. 12 anot. publ.). Ve smyslu místa, které neexistuje nebo ideálního, blaženého místa. K chaosu interpretací slova srov. (tamtéž, s. 12-18), a to včetně používání termínu utopie v negativním kontextu u Marxe & Engelse. Zakladatelé marxismu přitom oceňovali pozitivní prvky v utopiích (v kontextu predikcí sociálního pokroku). Odmítají však jejich naivitu, snění a absenci ekonomických základů. Podle Engelse utopisté vystupovali revolučně, nicméně nemohli překročit hranice vymezené příslušnou epochou. Vědecký socialismus má – na rozdíl od utopického – spočívat na reálných základech. Srov. Engels, F.: *Vývoj socialismu od utopie k vědě*. Originál z roku 1880, zde cit. dle <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1880/soc-utop/index.htm> (s využitím Marx, K. H., Engels, F.: *Spisy. Svazek 19*. Praha: Svoboda 1966. 722 s. ISBN nemá).

²⁶ Na základě analýzy a porovnání výkladů a definic Perný konstatuje: „*Prevažná väčšina slovníkov definujúcich utópiu ju priamo spája s významom angl. ideal commonwealths, ktorý charakterizuje empirické naplnenie ideálneho života. Utópia, predovšetkým sociálne utópia, sú viazané na ideu sociálne spravodlivej spoločnosti ako normatívneho ideálu a antropologickej konštanty*“ (s. 16 anot. publ.). Srov. recenzi M. Klenka na <https://davdva.sk/teoria-a-dejiny-utopii/>.

architektury). 3) Utopické plány na reformu společnosti v rovině sociální filozofie či práva. Tyto zahrnují: a) Utopie lokální (utopie místa) s podobami a1) národní utopie, utopie vlasti jako idealizovaného zlatého věku národa nebo budoucnosti národa, a2) utopie řehole či utopické komunity (prakticky realizované či plánované v lokálním rozměru),²⁷ a3) utopie politiky (stav, kdy utopie získají možnost historické realizace skrze reálnou politiku na konkrétním území, např. jakobíni). Za b) Utopie globální – utopie času, utopie věčného pořádku, „*ako vyvrcholenie dejín, teda v kontexte filozofie dejín ide o globálne naplnenie univerzálnej harmónie*“ (s. 16 anot. publ.).²⁸

V závěru vstupní části prvního oddílu Perný systematizuje dělení utopií, včetně přehledové tabulky třech interpretací termínů utopie a utopismus. Jedná se o:

1) Antropologický rozměr utopie, resp. Kulturně antropologickou a filozofickou definici ve smyslu univerzálního produktu lidského myšlení, normativního společenského ideálu ukotveného v lidském vědomí. Coby projev kolektivní paměti lidstva (touhy po spravedlnosti, harmonii a dokonalosti) se projevuje v lidové kultuře (v pohádkách, bajkách, pověstech, mytologii, zvycích, náboženských rituálech, archetypech i současné kultuře). Existuje ve všech kulturách a náboženstvích, což dokazuje přítomnost Zlatého věku (Eden, království nebeské v Bibli, Kanaán, Epos o Gilgamešovi).

2) Utopii jako umělecký text nebo architektonický plán, resp. kulturologicko-umělekovědní definici ve smyslu kulturně uměleckého či jiného uměleckého projevu. Vyskytuje se v různých uměleckých formách – jako literární žánr popisující ideální státy (utopický román s cestopisnou nebo memoárovou formou, poezie aj. s utopickými prvky, včetně magických předmětů u Robina Hooda či Jánošíka),²⁹ filmová, divadelní, rozhlasová utopie, počítačové hry, utopická architektura (stavby, celá města). Příkladem mohou být díla *Utopie* (More), *Sluneční stát* (Campanella) či *O nejlepším státě* (Bolzano).

²⁷ Většinou založené na kolektivismu a zřeknutí se majetku (např. husitský Tábor či františkánské řehole).

²⁸ Např. Augustinův Boží stát, Fourierova a Owenova Harmonie, světová federace a věčný mír (Kant), světové bratrství (Cabet), ideální světostát (Bolzano), mesianistická a mírová mise Slovanů sjednocující národy (Herder, Štúr, Maliarik), světová křesťanská monarchie (Campanella), Proudhonův anarchokomunismus, Marxův komunismus nebo Popperova otevřená společnost – srov. (s. 16 anot. publ.).

²⁹ Klasické literární utopie mají obsahovat následující fenomény: vyčleněný prostor (topos), soběstačnost, mimočasovost, vybudování města (urbanistický utopismus) – srov. (s. 18 anot. publ.) s odkazem na text Aínsa, F.: *Vzkříšení utopie*. Brno: Host 2007, 232 s. ISBN 80-7294-214-X.

3) Konkrétní plány na společenské reformy, o utopii politiky, resp. Sociálně filozofickou a politologickou definici ve smyslu plánu na reformu společnosti, politického projektu. S podobu politických pamfletů, manifestů, filozofických děl, pedagogických spisů, deklarací nebo revolučních výzev. Ambicí příslušných textů je reforma společnosti směrem k ideálnímu zřízení, kdy jde o aplikaci utopických idejí do zákonů, ústav, paktů, mezinárodních smluv (s přesahy do filozofie, sociologie, ekonomie, politologie, filozofie práva). Příkladem jsou práce *O společenské smlouvě* (Rousseau), *Zákoník přírody* (Morelly), *Kniha o novém mravním světě* (Owen) apod.³⁰

Po teoretickém – a zopakujme a zdůrazněme, že i širokém³¹ – vymezení klíčových pojmů text přistupuje ke kategorizaci utopií. S připomenutím nepřeborného množství kritérií a schémat.³² Členění utopií autor diskutuje ve spojitosti s motivy sociální spravedlnosti, sociální transformace a filozofie dějin, metafyzickými otázkami, vztahem k urbanismu architektury a tématem lokálního a globálního. Na s. 21 anot. publ. sumarizuje některé z kategorizací utopií: S kritériem v podobě ontologických otázek (utopie materialistické, idealistické, kombinované), soukromého a kolektivního (radikálně rovnostářské, mírně rovnostářské, soukromovlastnické), postoje k práci (její glorifikace, odstranění, zpříjemnění, rozdělení), chudoby a bohatství (kult chudoby či blahobytu), postoje k dogmatům (sektářské, masové, revolučně lidové), vztahu k náboženství (teistické, ateistické/panteistické, tolerantní), prostoru (globální, lokální, metafyzické), postoje k sociální transformaci (revoluční,³³ evoluční, kombinované), sociální struktury (rovnostářské, hierarchické, kolektivistické, individualistické, aristokratické, monarchistické, lidové³⁴), filozofie dějin – utopie času (lineární, cyklické, věčný pořádek), filozofie dějin – sci-fi a eko

³⁰ „Príkladom sú historicky aplikované sociálne a občianske práva, ktoré predpovedali Rousseau (volebné právo), Owen (štátne školstvo, odborové organizácie), Fourier (práva žien), Robespierre (progresívne zdanie), Saint-Simon a Kant (európsky parlament) alebo Kant (medzinárodné právo)“ (s. 18 anot. publ.).

³¹ Utopie Perný neredukuje pouze na vysněné místo (ostrov, zemi, město) nebo na všeobecnou představu o lepším světě, což následně dokumentují dějiny utopismu, které jsou předmětem druhého oddílu knihy.

³² A odkazy např. na Szacki, J.: *Utopie*. Praha: Mladá fronta 1971. 112 s. ISBN nemá.

³³ Revoluční utopie mají zdůrazňovat třídní boj, evoluční mají usilovat o harmonii a kombinované o evoluční společenskou transformaci – srov. (s. 21 anot. publ.).

³⁴ Typu přímé demokracie, vlády lidu – srov. (s. 21 anot. publ.).

(optimistické, pokrokové a pesimistické, např. konzervativní) a historického dělení (protoutopie a protoutopismus,³⁵ utopie 16. a 17. století, utopismus 18. a 19. století³⁶ a současný utopismus 20. a 21. století).

Blíže jsou představeny utopie globální (Kant, Saint-Simon, Fourier, Owen, Cabet, Bolzano, Wells, Marx), lokální (More, Bacon, Fichte, Štúr), lokální s cílem nastolení globálního (Fourier, Owen, Cabet) a utopie osobní. V kontextu dilematu příroda versus civilizace jsou uváděni jako první skupina ekoutopisté. Včetně utopistů znechucených civilizací (Morelly, Mably, Rousseau, Fourier) nebo návratů ekoutopismu (ale taktéž ekodystopií), např. v podobě hnutí hippies a post hippies nebo dílech R. Dumonta, E. Callenbacha aj. Za dědice ekoutopismu je označen praktický komunitarismus. Druhou linii reprezentuje vědecko-fantastický utopismus. S vynálezci typu Edisona, Einsteina, Tesly či Muska i sci-fi³⁷ autory jako Verne.³⁸ A klíčovým autorem, opírajícím se o pokrok a industrialismus v podobě Saint-Simona. K dějinným optimistům náleží i Owen či Cabet.

„Vedecko-technický utopizmus ústi buď do pozitivizmu a scientizmu, alebo vedeckého komunizmu (Marx, Engels),³⁹ pozostávajúceho z teórie o emancipácii človeka ako druhu. Ľudský pokrok, všeobecné poznanie a rozvoj vedy sa stane bezprostrednou výrobnou silou, teda podmienky spoločenského výrobného procesu sa dostanú pod kontrolu „všeobecného intelektu“ (Karl Marx: Grundrisse)“ (s. 32 anot. publ.).⁴⁰

V rámci prvního oddílu je stručně zmíněna dystopie jako antonymum utopie. Tedy antiutopie nejen ve smyslu děsivého, nežádoucího stavu.⁴¹ S příklady známých románů

³⁵ Se členěním na náznaky učení o sociální spravedlnosti v pravěku, antický protoutopismus a křesťanský protoutopismus – srov. (s. 21 anot. publ.).

³⁶ Utopie osvícenské, romantické a utopie realismu – srov. (s. 21 anot. publ.).

³⁷ „Už v 19. a 20. storočí nastal rozmach v umeleckej tvorbe sci-fi utópií, ktoré sú dodnes striedané v populárnej filmovej tvorbe s tými najhrozivejšími dystópiami“ (s. 31 anot. publ.).

³⁸ Se sci-fi žánrem souvisí utopie času – srov. (s. 29-31 anot. publ.).

³⁹ Přičemž samotný Marx ovšem komunismus nikdy nepovažoval za obnovu ztraceného ráje. „Podľa metody dialektického materializmu je dosiahnutie komunizmu výsledkom objektívnych dialekticko-historických procesov a zmeny výrobných vzťahov...“ (s. 32 anot. publ.). Srov. Šimečka, M.: *Kríz a utopizmu: O kontinuite a vyústení utopických názorov*. Bratislava: Obzor 1967. 232 s. ISBN nemá.

⁴⁰ Pěrný poznamenává, že uvedené se může naplnit i v důsledku tzv. čtvrté průmyslové revoluce, „ak ľudstvo nezanimkne“ (s. 32 anot. publ.). Srov. odkaz Richty např. dle materiálu R. Richta a civilizace na rozcestí – před půlstoletím vs. dnes. *Fórum společenských věd Klubu společenských věd*, ročník 2019 (VII.), s. 1-52. ISSN 2336-7679. http://forum.klubspolved.cz/Richta_a_Civilizace_na_rozcesti.pdf.

⁴¹ Přesněji „nielen ne-ideálny stav, ale v kontexte spoločenskou negácie spravodlivej, harmonickej a ctnostnej spoločnosti – spoločnosť kriminality, násilia, represii, environmentálnych katastrof, dehumanizácie a nespravodlivosti“ (s. 33 anot. publ.).

A. Huxleye či G. Orwella⁴² nebo dystopických komedií. K problematice dystopie se text vrací v závěrečných pasážích. Závěr oddílu náleží periodizaci dějin utopického myšlení jakožto „obrazu o lepšej budúcnosti ľudstva v ideálnej spoločnosti“ (s. 35 anot. publ.). Mezi podněty utopismu L. Perný řadí uváděny krize antické společnosti, krize feudalismu, epochu společenských převratů 17., 18. a 19. století a krizi „globálneho neskorého kapitalizmu ako potenciál pre vznik novej vlny utopizmu 21. storočia“ (s. 36 anot. publ.). Utopismus sílil anebo slábl „v závislosti od výkyvov krízových javov“ (tamtéž).⁴³

Na s. 37 anot. publ. čtenář nalézá časovou osu dějin utopismu a významných utopistů a shrnující box s následující periodizací. 1) Nejstarší forma utopismu (pohádky, bajky, pověsti starověkých kultur apod.). 2) Antický utopismus (s příkladem Platónovy *Ústavy* jako protoutopistického díla). 3) Křesťanský utopismus, členěný na raně křesťanský (reakce na zánik vztahů otrokářských a vznik vztahů feudálních) a období protoreformace a reformace (Müntzer, Hus). 4) Novověký utopismus, kdy vzniká žánr utopické literatury (More, Campanella, Bacon). 5) Utopismus 18. a 19. století, zahrnující osvícenství, romantismus a realismus. S příklady utopických socialistů i pokusů o realizaci utopických projektů (Morelly, Mably, Fourier, Saint-Simon, Owen, Cabet). 6) Současný utopismus – od 20. století dodnes – jako „reakcia na krízu neskorého kapitalizmu, rozmach utópie a dystopie v umení a popkultúre“ (s. 37 anot. publ.).

Ústřední oddíl II. nese název *Dejiny utopizmu* a chronologicky mapuje dějiny utopismu. Sestává z kapitol *Prehistória utopizmu*, *Antický protoutopizmus*, *Stredoveký svetský utopizmus*, *Kresťanský utopizmus*, resp. stěžejních a nejobsáhlejších pasáží *Novoveká literárna utópia*, *Utópie a reformy osvietenstva*, *Triumvirát utopických socialistov prelomu storočí a utopizmu 19. storočia*, *Od nemeckej utópie 19. storočia k marxizmu a Slovanský utopiz-*

⁴² Dystopické prvky bývají nalézány i v práci J. Á. Komenského *Labyrint světa a ráj srdce*, u J. Swifta (*Guliverovy cesty*) anebo v díle K. Čapka. S připomenutím, že hranice mezi utopií a dystopií se přitom často nedají přesně určit. Díla je vždy nutné vnímat v dobovém kontextu a v rámci celkového odkazu příslušného autora – srov. (s. 33-34 anot. publ.).

⁴³ S citací Šimečka, M.: *Kríza utopizmu: O kontinuite a vyústení utopických názorov*. Bratislava: Obzor 1967, s. 23. ISBN nemá. Šimečka operuje se třemi intenzívními vlnami popularity utopismu – srov. (s. 23-25 tamtéž). První vlna souvisí s krizí antické civilizace, druhá vlna s krizí feudalismu a vlna třetí s epochou sociálních převratů. Perný přidává vlnu čtvrtou v souvislosti s krizí globálního pozdního kapitalismu.

mus. A závěrečné kapitoly pojmenované *Epilóg k dejinám utopizmu*. Text ožívují četné reprodukce obrazů, maleb, rytin, fotografií z filmů,⁴⁴ podobizen autorů i jejich spisů a dalších výstupů,⁴⁵ přítomné téměř na každé straně. Obdobně jako již zmiňované hojné citace a bohatý poznámkový aparát pod čarou.

V rámci prehistorie utopismu jsou přehledně sumarizovány konkrétní prvky, které bývají přítomny v kolektivním vědomí lidstva (univerzální představa zlatého věku, idea sociální rovnosti, idea sociální spravedlnosti a sociální politiky ve smyslu cílevědomého směřování k objektivnímu zlepšení podmínek lidí, idea globální harmonie, míru a klidného šťastného soužití, představa ideálního místa pro život). Text se ubírá cestou krátkých subkapitol Zlatý věk a projekce ideálu v posmrtném životě, první doklady o ideálním zákoně, urbanistický utopismus – ideální město a utopický ostrov Atlantida.

Po představení antického protoutopismu (včetně *Ústavy* Platóna)⁴⁶ následuje krátká pasáž věnovaná středověkému světskému utopismu (s pohádkami a pověstmi o lidových hrdinech jako Robin Hood nebo Viliam Tell) a již delší kapitola o křesťanském utopismu. Tento je možné chápat ve více rovinách – „v rovine filozoficko-dejinnom ako metafyzická predstava raja..., architektonickom..., alebo taktiež praktickom kresťanskom komunitarizme...” (s. 55 anot. publ.). Subkapitoly seznamují s utopismem raného křesťanství (s utopií *Božího státu* u sv. Augustina⁴⁷ aj.), utopismem husitů⁴⁸ a utopismem reformace 12. až 16. století (s vizemi reformátora T. Müntzera a jeho následovníků atd.).

Kapitola o novověké literární utopii se věnuje třem hlavním novověkým literárním utopistům tvořícím v 16. a 17. století. Anglickému humanistovi T. Morovi (autorovi první literární utopie *Dvě knihy o nejlepším stavu státu a novém ostrově Utopii, spis skutečně zlatý*

⁴⁴ Např. z husitské trilogie O. Vávry (s. 68 anot. publ.) anebo slovenské mesianistické utopie ve filmu *Tisícročná včela* (s. 315 anot. publ.).

⁴⁵ Působivé jsou namátkou fotografie architektury připomínající Campanellův *Civitas Solis* (s. 102 anot. publ.), zpodobnění Fourierovy falanstéry (s. 219, 223 anot. publ.) či New Lanarku a New Harmony, kde se stala realitou utopie Owena (s. 232, 235 anot. publ.).

⁴⁶ A dalších pojednání filozofa Platóna. *Ústava* bývá vnímána jako literární utopie, neboť projektuje ideál a reaguje na ztroskotání athénské demokracie. Existují ovšem i interpretace, že šlo o parodii – srov. (s. 47-50 anot. publ.). Česky např. *Ústava*. Praha: OIKOYMENH 2005. 427 s. ISBN 80-7298-142-0.

⁴⁷ Česky např. *O boží obci. 1 a 2. díl*. Praha: Karolinum 2007. 896 s. ISBN 978-80-246-1284-3.

⁴⁸ Husité jsou přiřazováni k tzv. utopiím řehole, charakterizovaným Engelsem jako „symptomatické pre etapu proletárskeho hnutia (aplikovali prísnosť, odreknutie pôžitkov, plebejský, protoproletársky asketizmus)” (s. 68 anot. publ.) s odkazem na Marx, K. H., Engels, F.: *Spisy. Svazek 7*. Praha: Svoboda 1959, s. 387-388. ISBN nemá.

a stejně užitečný jako zábavný),⁴⁹ italskému mnichovi T. Campanellovi (autorovi *Slunečního státu*) „Pre dejiny utopizmu je renesancia obdobím vzniku literárnej utópie (... More)... Vďaka prínosu Mora boli v období renesancie utopické myšlienky prezentované s revolučným postojom...”⁵⁰ a tvůrci první sci-fi utopie *Nová Atlantida* – anglickému vědci a politikovi F. Baconovi.⁵¹ Text se neomezuje na přiblížení zmíněných spisů a zabývá se i ideovými zdroji a dobovými problémy, které vstupovaly do tvorby jmenovaných.⁵¹

Výklad postupuje po těchto subkapitolách:⁵² *Úvod k novovekej utópii: Utópia Thomasa Mora na pozadí anglickej reformácie a renesancie; Thomas Morus: Libellus vere aureus, nec minus salutaris quam festivus, de optimo rei publicae statu deque nova insula utopia* (s pasážemi *Život Thomasa Mora, Ideové zdroje učenia Thomasa Mora, Utópia Thomasa Mora, Sociálna kritika podľa Thomasa Mora, Dedičstvo Thomasa Mora*);⁵³ *Tommaso Campanella: Civitas Solis* (s klíčovou částí *Rozbor diela Tommasa Campanellu: Civitas Solis*); *Francis Bacon: New Atlantis* (s představením Baconovy utopie v paragrafu *Baconova sci-fi utópia na ostrove Bensalem*). Kapitoly uzavírají kratší subkapitoly pojmenované *Osídľovanie nového sveta, prax kresťanského utopizmu v Amerike, Utópie reformácie a ďalšie utópie 17. storočia, Andreaeho kresťanská utópia, Winstanleyho kresťanskí anarchotopisti a Rolnícka republika, Harringtonova oceána*.

Kapitola o utopiích a reformách osvícenectví 18. století obsahuje části *Od teórií prirodzeného práva po francúzsku revolúciu – Morrely, Mably, Rousseau, Babeuf; Abbé Jean Meslier: Farár ateista; Gabriel Bonnot de Mably: O Zákonodarstve a zásadách zákonov*;⁵⁴ *Jean-Jacques Rousseau: O spoločenskej zmluve* (s pasážemi *Rousseauova projekcia prirodzeného stavu, Rousseauova projekcia spoločenského stavu*);⁵⁵ *Étienne-Gabriel Morelly: Basiliáda*

⁴⁹ (s. 73 anot. publ.).

⁵⁰ Perný připomíná, že všechna tři díla vyšla ve slovenském překladu ve Vydavatelství Spolku slovenských spisovateľov. Česky např. *Utopie*. Praha: Mladá fronta 1978. 156 s. ISBN nemá, *Sluneční stát*. Praha: Mladá fronta 1979. 112 s. ISBN nemá, *Nová Atlantis a eseje*. Praha: Mladá fronta 1980. 112 s. ISBN nemá.

⁵¹ Např. u T. Mora byla výsledkem úvah morální filozofie, spočívající „... v dosahování štěstí, v rozvíjení ducha a zmysluplné, společensky užitočné práci. Znak účtejší povahy je podľa Mora vo vzdání sa výhod v prospech iných...” (s. 88 anot. publ.).

⁵² Srov. též seriál L. Perného *Z knižnice utopického socializmu* na webu DAV DVA (<https://davdva.sk/>).

⁵³ Včetně hodnocení, že More snil o „prvních črtách komunistického zřízení” (s. 93 anot. publ.). *Utopie* se vymezení výrobních vztahů přibližuje vyšší fázi komunistické společnosti např. dle Marxovy *Kritiky Gotthajského programu* – srov. Hanzel, L.: *Utopisti – předchodcovia vedeckého socializmu*. In Zamarovský, V. (ed.): *Utopisti*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1961, s. 11-15. ISBN nemá.

⁵⁴ Česky např. Mably, G. B.: *Výbor z díla*. Praha: SNPL 1958. 172 s. ISBN nemá.

⁵⁵ Česky např. Rousseau, J. J.: *O společenské smlouvě neboli, O zásadách státního práva*. Praha: V. Linhart 1949. 157 s. ISBN nemá, *Rozpravy*. Praha: Svoboda 1978. 282 s. ISBN nemá.

a *Zákonník přírody* (s paragrafy Morellyho filozofia dejín, Morellyho antropológia a sociálna psychológia; Morellyho sociálna filozofia);⁵⁶ *Jakobínska utópia: Politické utopické vízie francúzskej revolúcie a jej ideológov*; *Marat, Robespierre, Saint-Just*;⁵⁷ *Gracchus Babeuf: Sprisahanie rovných* (zahrnující pasáže Babeufov život a dielo, Babeufova utópia, sociálno-filozofický odkaz, Babeufovo právo na revolúciu a tvrdá kritika systému);⁵⁸ *Philippe Buonarroti: Ten, ktorý prežil sprisahanie rovných*; *Neobabeufizmus, anarchizmus, blanquizmus: Od Lousia Augusta Blanquiho k Lige spravodlivých* (s paragrafy Babeufisti a neobabeufisti, Blanqui a blanquisti) a *Vznik anarchizmu* (s krátkou časťou Pierre-Joseph Proudhon).

Vstupní pasáž *Francúzska spoločnosť na prelomu storočí: Koniec 18. storočia – 19. storočie* otvára kapitolu mapujúcu utopické socialisty prelomu storočia a utopizmus 19. storočia. „Prelom 18. a 19. storočia je tretím obdobím rozkvetu utopizmu. Tvorí ho „triumvirát“ utopických socialistov (Saint-Simon, Fourier, Owen) a ich nasledovníkov (Considérant, Cabet, Lamennais, Weitling, Blanc, Blanqui, Bray, Thompson)“ (s. 177 anot. publ.).⁵⁹ Ťžištie tvorí subkapitoly *Henri de Saint-Simon: Industriálna utópia* (s paragrafy Saint-Simonov život a dielo, Saint-Simonova morálna filozofia a filozofia dejín, Saint-Simonova industriálna utópia, Mierová euroutópia ako zlatý vek podľa Saint-Simona, Saint-Simonove nové kresťanstvo, Vplyv Saint-Simona);⁶⁰ *Pozitivistické „náboženstvo“ Augusta Comta*; *Charles Fourier: Detailista utópie vášní, falanstéry a očakávanie veľkej metamorfózy* (s časťami *Život a dielo Charlesa Fouriera*, *Fourierova filozofia dejín*, *kritika civilizácie a obchodu*);⁶¹ *Fourierova so-*

⁵⁶ Česky např. Morelly, É. G.: *Zákonník přírody*. Praha: SNPL 1958. 137 s. ISBN nemá.

⁵⁷ Česky např. Marat, J. P.: *Vybrané stati*. Praha: Rovnost 1952. 99 s. ISBN nemá.

⁵⁸ Česky např. Babeuf, G.: *Projevy, články a listy*. Praha: SNPL 1954. 85 s. ISBN nemá.

⁵⁹ Připomeňme, – s využitím Šimečka, M.: *Krize utopizmu: O kontinuitě a vyústění utopických názorů*. Bratislava: Obzor 1967, s. 24. ISBN nemá – že Perný za druhou významnou vlnu utopismu označuje období reformace (12. – 16. století). První vlna je pak vázaná na krizi antické civilizace – srov. s. 36 anot. publ. Srov. též tabulku na s. 75 anot. publ. s autory utopických a dystopických děl „počas nasledujúcich storočí“: pro 16. a 17. století Sydney, Doni, Fabiani, Vida, Günzburg, Montana, Lupton, Campanella, Bacon, Andrea, Gott, Stiblin, Harrington, Winstanley; pro 18. století Morelly, Mably, Rousseau, Babeuf, Buonarroti, Saint-Just, Robespierre, Saint-Simon, Fourier a pro 19. století Owen, Cabet, Fichte, Proudhon, Sand, Weitling, Belinskij, Gercen, Lamennais, Blanqui, Blanc, Marx, Engels, Dézamy, Considérant, Bray, Bolzano.

⁶⁰ Česky např. Saint-Simon, H.: *Výbor z díla*. Praha: Orbis 1949. 158 s. ISBN nemá.

⁶¹ Včetně pochvalného vyjádření Engelse ohledně mistrovského používání dialektiky Fourierem – srov. Engels, F.: *Anti-Dühring: Pana Evžena Dühringa převrat vědy*. Praha: Svoboda 1949, s. 253. ISBN nemá.

ciálna filozofia, výchova a psychológia, Nasledovníci Fouriera a praktická realizácia falangov).⁶² Dále krátká subkapitola *Úvod k anglo-americkému utopizmu 19. storočia* (s podtitulem *Medzitým v anglo-americkom prostredí*) a vůbec nejrozsáhlejší subkapitola knihy *Robert Owen: New Harmony, vyvrcholenie anglickej utópie* (s paragrafy *Život a sociálna prax Roberta Owena, Východiska Owenovej filozofie, Owenova filozofia dejín, kritika vojen a trhu, Owenova ekonomická teória a kritika automatizácie*),⁶³ *Owenova morálna a sociálna filozofia, Owenova psychologicko-antropologická teória a z nej vyplývajúca pedagogická koncepcia*).⁶⁴ Následují části pojmenované *William Thompson; John Francis Gray; Étienne Cabet: Ikarské hnutie* (s pasážemi *Cabetova cesta do Ikárie, Život v Cabetovej Ikárii*)⁶⁵ a *Robert de Lamennais: Teologická obhajoba kolektivismu* (s pasáží *Lamennaisova kritika aj obdiv*).⁶⁶

Subkapitola *Kantova federalistická utópia večného mieru* otevírá kapitolu věnující se cestě od německé utopie 19. století k marxismu. Obsahuje další subkapitoly *Fichteho autonomistická utópia; Herder, nemecký zdroj slovanského utopizmu; Hegel a utopizmus?; Kresťanský komunista Wilhelm Weitling*;⁶⁷ *Liga spravodlivých a víťazstvo marxizmu? a Od I. internacionály po parížskou Komúnu*. S připomenutím, že marxisté považují rok 1848 za konec utopismu. Vychází totiž *Komunistický manifest*. „Termín utopický socializmus použili práve Marx a Engels, ktorí sa ním ohradili voči tzv. nevedeckému socializmu...“ (s. 290 anot. publ.). Proletariát má dějinně historické revoluční poslání, které naivní a nerealistické plány zabíjejí. Utopisté ignorují historické podmínky a trpí „mylnou predstavou zmierenia a vylepšenia podmienok všetkých tríd... Naivita spočívala v predstave, že je možné ideálny model vládnucim triedam nanutit“ (dtto). Perný dodává, že slovo utopické mají

⁶² Česky např. Fourier, Ch.: *Velká metamorfóza: Výbor z díla*. Praha: Mladá fronta 1983. 178 s. ISBN nemá. Srov. též Gide, Ch.: *Charles Fourier: Vybrané spisy*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství 1933. 240 s. ISBN nemá.

⁶³ Owen si uvědomuje, že automatizace výroby v kapitalistických podmínkách nezlepšuje situaci většiny lidí, nýbrž naopak zvyšuje jejich vykořisťování. Což platí i dnes pro další fáze automatizace a digitalizace, kdy roste nadvláda technologií (a trhů) nad člověkem vlivem nových technologií 4.0. Srov. s. 368 anot. publ., kde Perný – v souvislosti s nezaměstnaností a automatizací – píše o „novém otroctví“.

⁶⁴ Česky např. Owen, R.: *Vybrané spisy*. Praha: SNPL 1960. 326 s. ISBN nemá, *Robert Owen a jeho pedagogické názory*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1983. 179 s. ISBN nemá.

⁶⁵ Česky např. Cabet, É.: *Cesta do Ikárie*. Praha: Orbis 1950. 284 s. ISBN nemá.

⁶⁶ Česky např. Lamennais, F. R.: *Kniha lidu*. Praha: Knihtiskárny národního sociálního dělnictva 1930. 80 s. ISBN nemá.

⁶⁷ Česky např. Weitling, W. Ch.: *Lidstvo jaké by mělo být: Výbor z díla*. Praha: Mladá fronta 1987. 227 s. ISBN nemá.

Marx & Engels chápat jako „naivné a nezrelé, teda nie ako normatívny ideál (ako to je chápané v kontexte tejto práce)“... (tamtéž).⁶⁸ Kapitulu zakončuje oceněním Pařížské komuny – „Napriek všetkým chybám je Komúna veľkým vzorom veľkého proletárskeho hnutia 19. storočia“ (s. 292 anot. publ.). Komuna tak text o dějinách utopií a spravedlnosti (přesněji druhý oddíl knihy) symbolicky završuje.⁶⁹

Zajímavá je kapitola zaměřená na slovanský utopismus, s důrazem na autory slovenské, resp. dění na Slovensku. L. Perný začíná připomenutím staroruských občin, kozáckých sičí s přímou demokracií, svépomocných spolků, slovanské mytologie, mesianismu a idejí všeslovanské vzájemnosti – „to všetko sú prejavy utopizmu a utopickej praxe v slovanskom prostredí...“ (s. 293 anot. publ.). Předkládá subkapitoly *Mir, občina, artel – komunitarizmus Slovanov*,⁷⁰ *Rusko a utopizmus* (s pasážemi Alexander Ivanovič Gercen, Vissaron Grigorievič Belinskij,⁷¹ Nikolaj Gavrilovič Černyševskij, *Ruský anarchizmus*), *Český a moravský utopizmus a Utopizmus na území Slovenska*.

„Legenda o praotci Čechovi, históriu idealizujúce piesne, povesti a bájky, česká mytológia o vladároch a udalostiach českých dejín, ale aj české sci-fi... to všetko je široký rozmer českého utopizmu“ (s. 305 anot. publ.). Perný pokračuje: „Český utopizmus ako forma zlatého veku národa, to je idealizácia mytológie, obdobia a panovníkov Veľkej Moravy a obdobia protifeudálnej revolty českého ľudu – obdobia husitského“ (tamtéž).⁷² Mezi klíčovými českými (a moravskými) sociálními utopisty 19. století⁷³ text uvádí K. Sabinu, A. Smetanu,

⁶⁸ Utopisté si podle autorů *Komunistického manifestu* uvědomují, že proletariát je třídou nejvíce trpící, leč místo strukturovaného řešení problémů „hlásali izoláciu, asketizmus a hrubé rovnostárstvo“ (s. 290 anot. publ.). Perný připomíná existenci i pragmatických důvodů marxistické kritiky utopismu – „owenovci v Anglicku vystupovali proti revolučným chartistom a fourierovci proti reformistom vo Francúzsku. Útok Marxa a Engelsa na utopistov je teda skôr politickým pragmatizmom, nie útokom na idealizmus utopistov. V stávke totiž bola revolúcia 1848 a myšlienky, ktoré v nej mohli zvíťaziť“ (tamtéž). „Aj Marx a Engels však uznávali na utopistoch vizionárske tézy“ (s. 291 anot. publ.). Oceňovali i racionální postřehy ohledně budoucí společnosti, zrušení protikladu města a venkova, zrušení rodiny, soukromého vlastnictví statků, námezdní práce, přeměny státu anebo hlásání společenské harmonie. Srov. např. Marx, K. H., Engels, F.: *Manifest komunistické strany*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1982. 48 s. ISBN 14-100-82.

⁶⁹ „Bola to totiž práve Parížska komúna, ktorej opatrenia aj napriek tomu, že trvala len 72 dní, poukázali na reálnu možnosť implementovať univerzálne idey utopizmu s medzinárodným dosahom...“ (s. 292 anot. publ.), s odkazem též na Lenin, V. I.: *Spisy svazek 17*. Praha: SNPL 1957. 540 s. ISBN nemá.

⁷⁰ S odkazy na Choc, V.: *Dějiny sociálních idejí*. Praha: Ústřední škola dělnická 1901. 108 s. ISBN nemá.

⁷¹ Český např. Belinskij, V. G.: *Vybrané stati*. Praha: Svoboda 1948. 350 s. ISBN nemá.

⁷² V souvislosti s husitským obdobím vzniká několik utopických kultů vázaných na Jana Žižku a husitské války. K idealizovaným náleží taktéž Jiří z Poděbrad – jediný český panovník pocházející z domácí šlechty.

⁷³ S využitím Novotný, J. (ed.): *Čeští utopisté devatenáctého století*. Praha: Melantrich 1982. 293 s. ISBN 32-032-82. Obsahuje spisy: B. Bolzano – *O nejlepší státě*, A. Smetana – *Význam současného věku* a K. Sabina – *Duchovní komunismus*. Výbor uspořádal a poznámkami opatřil J. Novotný.

B. Bolzana, F. L. Chleboráda, F. M. Klácela, J. V. Friče, resp. členy utopického společenství *Českomoravské bratrstvo* (J. V. Frič, B. Němcová, F. M. Klácel)⁷⁴ a tajného klubu *Repeal*. Stručná subkapitola obsahuje části *Český sci-fi utopizmus* (kam jsou řazeni J. Kepler, J. Arbes, K. Pleskač, S. Čech, K. Čapek)⁷⁵ a *Bolzanov nejlepší stát*.⁷⁶

Podrobněji se publikace věnuje vývoji utopismu na území Slovenska.⁷⁷ Přes zaměření představované knihy na sociální utopismus neopomíjí tato ani slovenský utopismus vědecko-technický.⁷⁸ Zmíněn je mesianista a mírový aktivista J. Maliarik, zakladatel družstevnictví S. Jurkovič i dimenze slovenského utopismu v podobě idejí svépomoci. Utopismus – který se objevuje v revolučních hnutích, sociální kritice, osvětové činnosti a literatuře – je zde rozčleněn na: 1) sociální kritiku a revolty (včetně Slovenského národního povstání aj.); 2) filozoficko-dějinný utopismus v podobách a) mesianistického romantismu – štúrovského antihegeliánského mesianismu (Hodža, Kellner-Hostinský, Hroboň, pozdější Hurban), b) pragmatického romantismu – štúrovského národně-demokratického hegelianismu (Štúr, Sládkovič, raný Hurban); 3) sci-fi utopismus (Reuss, Timko, Suchanský, Chlumecký); 4) praktické pokusy o implementování utopických představ s cílem zlepšení postavení lidových mas – družstva, spolky, školy, knihovny (Hurban, Jurkovič, Ormis, Pauliny-Tóth). Rekonstrukci slovenského utopismu L. Perný dále formálně člení na: a) utopismus lidový a umělecký (Dobšinský, Král', Reuss), b) utopismus revolučně politický, utopie politiky (Šafárik, Štúr) a c) praxi utopistů v sociálním komunitarismu (svépomoc, spolky, nedělní školy).⁷⁹

⁷⁴ Bolzanista (a „poslední kacír v českých dějinách“) F. M. Klácel se jako první u nás zabýval utopickým socialismem – srov. Sirůček, P.: Moravský buditel a utopický socialista F. M. Klácel. *Naše Pravda*, č. 28, s. 4. Společensko-politická příloha *Haló novin*, 27. 7. 2009. ISSN 1210-1494, Sirůček, P., Šetek, J.: Bernard Bolzano – Utopian Visionary. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2019, roč. 27, č. 3-4, s. 95-104. ISSN 0572-3043.

⁷⁵ S poznámkou, že české sci-fi vrcholí v kinematografii, a to ve filmech K. Zemana.

⁷⁶ Česky např. Bolzano, B.: *O nejlepším státě*. Praha: Mladá fronta 1981. 176 s. ISBN nemá – srov. Sirůček, P.: *Utopický vizionář B. Bolzano*. Slaný: Melandrium 2020. 200 s. ISBN 978-80-87990-24-7.

⁷⁷ „... publikácia... by mohla byť nielen spetrením našej súčasnej odbornej a vedeckej literatúry týkajúcej sa danej problematiky, ale... aj hodnotným príspevkom k sebareflexívnemu chápaniu našich vlastných slovenských kultúrnych dejín“ (z posudku D. Hajka, cit. dle <http://casopisargument.cz/?p=31211>).

⁷⁸ Za jeho zakladatele je označen G. Reuss – autor prvního slovenského sci-fi. K dalším slovenským sci-fi literátům řadí A. E. Timka, P. Suchanského, S. D. Turčana, E. Holezyho a V. Chlumeckého.

⁷⁹ S odkazem na Hajko, D.: *Slovenské provokácie: Příběhy úzkostí a nádejí*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2018. 233 s. ISBN 978-80-8194-093-4. Práce je věnována sociálnímu utopismu a sociální filozofii slovenských národních buditelů Štúra, Hurbana, Kuzmányho, Daxnera, Francisciho a Dohnányho. Připomenout lze také titul Hajko, D.: *Antické provokácie*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2017. 166 s. ISBN 978-80-89727-71-1. V šesti esejích autor hledá v antických textech inspirace pro dnešní myšlení a život moderních lidí. Zaměřuje se na vybrané autory

Paragraf *Sociálne revolty na území Slovenska* zmiňuje historii povstání a revolt utlačovaných, „ktorých ciele boli utopické rovnako v negatívnom (naivnosť) či pozitívnom (túžba po oslobodení a spravodlivosti) zmysle“ (s. 313 anot. publ.). Vzpomenuto je např. historické členění revolt na 11. – 13. století (období útěků od feudála k jinému a další formy boje), 14. století (vznik protifeudálních sekt valdenských a husitů) a 15. století (individualizovaný boj ve městech).⁸⁰ Následují pasáže *Ukážky z motívov romantického utopizmu v slovenskej literatúre, politike a filozofii* (s částmi Ján Kollár, Pavol Josef Šafárik, Janko Král, Samuel Dobroslov Štefanovič, Josef Miloslav Hurban, Michal Miloslav Hodža a Samuel Bohdan Hroboň) a *Spolky, idea svojpomoci ako prax utopizmu* (s připomenutím osobností, resp. buditelů jako S. Jurkovič, S. Ormis, V. Pauliny-Tóth, Š. Závodník, J. Pálka).

Poslední kapitolu druhého oddílu představuje epilog k dějinám utopismu s podtitulem *K ďalšiemu vývoju svetového utopizmu v spoločnosti a umení*. Připomenuta je marxistická teze, podle které mají po roce 1848 utopie a utopické myšlení ztráct své historické opodstatnění, upadat do izolace a mají být vystřídány vědeckou teorií založenou na dialektickém a historickém materialismu. Roli sehrála Engelsova transformace Ligy spravedlivých na Komunistický svaz, vznik I. internacionály a Pařížská komuna. V 19. století marxisté usilovali o revoluční změnu společnosti skrze hnutí, kdežto utopisté se soustřeďovali na zakládání ideálních společenstev zdola a zdůrazňovali postupnou osvětu zdola.⁸¹ Podle Perného však dějiny utopismu rokem 1848 nekončí – „Ako univerzálna idea prítomná v ľudskom myslení stále pretrvává a to bez ohľadu na pokrok, vedu a dosiahnutú úroveň civilizácie“ (s. 326 anot. publ.).

20. a 21. století zaznamenává návrat utopického a dystopického žánru v různých podobách, včetně sci-fiction: v literatuře (Wells, Čapek, Clarke, Bradbury, Huxley, Orwell,

řecké a římské (Porfyrios, Plutarchos, Seneca, Maecus Minucius Felix) a na staré indické filozofické a náboženské texty.

⁸⁰ S využitím Ratkoš, P.: *Slovensko v dobe veľkomoravskej*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1988. 177 s. ISBN nemá.

⁸¹ Srov. Scheidel, W.: *Velký nivelizátor: Násilí a dějiny nerovnosti od doby kamenné po 21. století*. Praha: Argo 2020. 588 s. ISBN 978-80-257-3335-6. Text na tisíce let trvajících dějinách nerovnosti od doby kamenné po dnešek ukazuje, že nerovnost nikdy neustoupila mírumilovnou cestou. Krveprolití, pohromy, katastrofy a masové násilí tudíž mají reprezentovat jedinou sílu dějin, která dokáže nerovnosti snížit.

Kubrick), filmu⁸² či počítačových hrách.⁸³ Utopické a dystopické vize se promítají do hudby, vznikají architektonické experimenty městských utopií,⁸⁴ popularitě se těší vědecko-techničtí vizionáři (Musk, Bezos), navrací se utopický komunitarismus 19. století, existují komunity náboženské a ekoutopické. „*Všadeprítomný dopyt po utopickom a dystopickom v populárnej kultúre, v architektúre, náboženstvách, umení, filozofii, politológii, psychológii... a celom kolektívnom vedomí ľudstva len dokazuje univerzálnosť tejto idey. Je to túžba po úniku zo sveta všednosti, nespravedlnosti buď do ešte horších (katastrofických dystópií), alebo ideálnych svetov (utópií)*“ (s. 328 anot. publ.).⁸⁵

První dva oddíly knihy byly zaměřené především do minulosti, třetí část usiluje o reflexi současných problémů. Včetně naznačení významu dějin utopismu pro dnešní svět v souvislosti s civilizačními a ekologickými hrozbami, kterým lidstvo v 21. století čelí. Analyzovány jsou vztahy utopií a ideologií, s důrazem dále kladeným na kritiku stávajícího převládajícího ekonomického systému, založeného na volném trhu, soukromém vlastnictví, konkurenci, neomezené akumulaci kapitálu, nerovnosti a korporatokratici.

III. oddíl *Utópia a utopizmus ako filozofický argument* otevírá kapitola *Kde je hranica utópie a ideológie?* A to subkapitolou nazvanou *Je Marxov komunizmus naplnením globálnej utópie?* Připomenuta je chaotičnost termínů utopie, ideologie a komunismus, která je umocňována dobovými předsudky a v neposlední řadě taktéž nesprávným používáním zmíněných pojmů mimo vědeckou obec. Ohledně samotného slova utopie Perný přiznává: „*Je pochopiteľné, že na obhajobu a dôveryhodnosť určitej myšlienky nie je vhodné používať slovo, ktorého konotácia znamená niečo neuskutočniteľného, ale napriek tomu sa o to v tejto knihe pokúšam*“ (s. 330 anot. publ.). A hned dodává: „*Marxisti vedeli, že nech znie slovo utópia akokoľvek ušľachtilo, podpora davov pre túto myšlienku je možná iba v prípade, že*

⁸² Použito je členění filmových dystopií a utopií na ekologické, sci-fi, kulturní, ekonomické (pád systému, krize nebo vzpoura, revoluce a nastolení nového ekonomického systému), militaristické, náboženské a tradiční, dokumentární, biografické – srov. s. 327 anot. publ.

⁸³ Včetně legendární strategie *Civilizace*, hry na budování světa. Na *Civilizaci III* je závislý i autor recenze.

⁸⁴ Utopické vize o novém člověku a překonání starého světa se projeví např. v konstruktivismu, futurismu (1920-30), socialistickém realismu (1933-55) či pozdní moderně, brutalismu (1954-70) – srov. s. 328 anot. publ.

⁸⁵ Utopií je „*všetko, čo je príslubom, náznakom, ale aj nočnou morou. Je to „stav, ktorý je nám navždy uzavretý, stav, ku ktorému nevyhnutne smerujeme“*“ (s. 328 anot. publ.) s citací Ouředník, P.: *Utopus to byl, kdo učinil mě ostrovem*. Praha: Torst 2010, s. 9. ISBN 978-80-7215-395-4.

jej nositeľ hlása realizmus a uskutočniteľnosť“ (tamtéž).⁸⁶ Marxisté utopisty považují za vzdálené reality, za ty, kteří ignorují objektivní sociální procesy a dějinné předpoklady. Následně se text věnuje různým náhledům na ideologie, včetně odvolávek na V. I. Lenina⁸⁷ a na další autory (J. Szaki, A. Gramsci, F. Áinsa, K. Mannheim, L. Althusser, H. Marcuse, S. Žižek, F. Jameson, E. Bloch či L. Hohoš anebo M. Šimečka).⁸⁸

Kapitola *Od snov k realite. Čo utopisti predpovedali* sumarizuje civilizační vymoženosti, o kterých snili utopisté. Tyto jsou předmětem nejenom sociální filozofie, ale i součástí politické a právní praxe (právo na bydlení, výživu, smysluplnou práci, zdravotní péči, přístupné a kreativní vzdělání, důchod, zrovnoprávnění žen, všeobecné volební právo, zánik otroctví a nevolnictví, vznik družstevnictví a odborů, soběstačnost atd.). Rekapitulaci tvoří pasáže *Konkrétne utópie, reálne utópie, utopistika*,⁸⁹ *Právo na obživu, plánované a zdravé stravovanie, Od práva na jedlo k sebestačnosti, Výmenné banky a družstevníctvo, Právo na bývanie a kolektívne bývanie, Pracovné práva, Organizácia práce a výroby, prebytok a nedostatok, Bezplatná zdravotná starostlivosť, Bezplatné, kreatívne vzdelanie a výchova, Zrušenie trestu smrti, Zákony pre ľudí, zákony proti extrémnému bohatstvu, Ženská otázka a zrušenie detskej práce, Zalesňovanie ako riešenie ekologických problémov, Bezplatná verejná doprava a budúcnosť dopravy, Univerzálny jazyk, Utópie národa a kultúrne práva, Urbanizmus, kruhové mestá, ideálne mestá a Open sources, internetový komunizmus a baconovská poznateľnosť, príčin a skrytých pohybov vecí*“.

Předposlední kapitola *Žijeme v dystópii alebo v liberálnej utópii? Čísla o svete, v ktorom žijeme*, opakuje, že utopie vždy vznikaly jako „kritika minulého režimu s cieľom nastoliť nový ideál“ (s. 358 anot. publ.). A zdůrazňuje, že: „Väčšina utopistov (More, Rousseau, Morrelly, Mably, Saint-Simon, Owen, Weitling, Bolzano) kritizovali sociálnu nerovnosť, ktorej

⁸⁶ Proto měli Marx & Engels odmítat nevědeckost utopistů. Obdobně se také vymezovali proti kategorii ideologie ve smyslu falešného vědomí. Za komunismus považovali hnutí – „teda to, čo vytvorila dejiny ako najlepšiu z možných verzií skutočnosti. Tvorila ho aktéri dejín: ľudia. Marx neopisuje komunizmus ako konkrétnu predstavu utopickéj krajiny budúcnosti, víziu komunizmu ponecháva abstrakcií, predstavivosti, kolektívnej fantázií celého ľudstva“ (s. 330 anot. publ.). Za problém Perný označuje, že Marx & Engels nepsali přímo o utopii „ako univerzálnnej predstave ideality...“ (tamtéž).

⁸⁷ Na dílo Lenin, V. I.: Co dělat? Palčivé otázky našeho hnutí. Praha: Pravda 1949. 147 s. ISBN nemá.

⁸⁸ Srov. Heywood, A.: Politické ideologie. Praha: Victoria Publishing 1994. 293 s. ISBN 80-85865-10-6. Připomeňme, že nejtvrďšími ideology bývají často ti, kteří se zaklínají údajnou neideologičností. Přitom je propagace liberální ideologie placena z veřejných prostředků prostřednictvím tzv. politických neziskovek. Vnucování pokrokářských témat je hrazeno z daní, kdy neziskovky vytvářejí dojem, že existuje ohledně těchto témat shoda i poptávka po nich. Využívají přitom citová vydírání a vnucují většině pocit viny.

⁸⁹ „Hranica toho, čo je realistická utópia (alebo utopistika) a čo je utópia nerealizovateľná, je diskutabilná...“ (s. 341 anot. publ.).

prameň nachádzali v súkromnom vlastníctve a nerovnomernom rozdelení produktov práce...“ (s. 361 anot. publ.).⁹⁰ Kapitola sestává z převážně kratších částí *Volný trh, vlastníctvo, konkurencia, neobmedzená akumulácia kapitálu, nerovnosť, korporatokracia*,⁹¹ *Otázka vlastníctva, Hlad, Bezdomovectvo a chudoba, Sociálne samovraždy, Negramotnosť a zhlúpnutie ľudstva, Sloboda prejavu a manipulácia, Nadprodukcia a znečistenie, Militari-zácia a mier, Dlhý, Nezamestnanosť, automatizácia a nové otroctvo, Umelá inteligencia, bi-oetika a vesmírne hrozby a Utópie, dystópie a futuroológia*.

Všetchny kapitoly – kromě kapitoly závěrečné – ukazovaly, že „*celé dejiny utopií sú via-zané predovšetkým na ideu rovnosti, jednoty, harmónie a spolupráce*“ (s. 371 anot. publ.). Kapitola poslední – pojmenovaná *Kritici utópie a liberálna utópia* – konstatuje, že ale „*exis-tujú aj utópie, ktoré považujú za ideál opak zjednotenia, teda disenzus, pluralitu, konkuren-ciu, súťaž, neohraničenú slobodu a minimálny zásah štátu*“ (s. 371 anot. publ.). Problémem přitom zůstává, že „*títo teoretici utópiu etymologicky odmietajú ako prejav totalitarizmu (Popper)*“ (tamtéž).⁹² Text analyzuje, zda tedy vůbec existuje utopie liberalismu? Přičemž vychází z toho, že mezi utopií a dystopií – mezi ideálem a kontraideálem – existuje dualis-tický antagonistický vztah. Tudíž ideál pro socialistu v podobě komunismu bude pro libe-rála noční můrou – děsivou dystopií, „*a čo je pre liberála utópiou (vol'notrhová spoločnosť), je pro socialistu dystópiou*“ (s. 372 anot. publ.).

⁹⁰ Perný klade logickou otázku: „*Ako je tomu dnes? ... Kým 1 % obyvateľ'ov planéty Zem žije v blahobyte, sociálna situácia ostatných 99 % obyvateľ'ov planéty sa dokázateľne zhoršuje*“ (s. 361 anot. publ.). S čímž úzce souvisí otázka, proč ještě nežijeme v utopii? – srov. (s. 340 anot. publ.).

⁹¹ Nejenom zde s častými odvoláními na Marxe. Např. ohledně Marxova dešifrování zásadního principu tržní ekonomiky v podobě výrobních vztahů nastavených „*na princip generovania ziskov súkromnými vlast-níkmi výrobných prostriedkov...*“ (s. 359 anot. publ.).

⁹² Liberální odsouzení sociálního utopismu Perný dokumentuje spiskem Nikodým, T.: *Z knihovničky utopického socialismu*. Praha: Ludwig von Mises Institut 2014. 90 s. ISBN 978-80-87733-17-2. Pro Nikodýma jsou utopičtí socialisté „*zábavnou etapou*“, končící Marxem a Engelsem. Na jejich myšlenkách má být jasně vidět neslučitelnost se svobodou, patrná má být i naivita a neuskutečnitelnost. Saint-Simona nazývá člověkem se „*slabým intelektem*“ a uráží utopisty řadou dalších liberálních lží a polopravd. Což Perný označuje nikoli za konstruktivní kritiku, nýbrž za ukázkou „*cielenej dehonestácie*“ (s. 378 anot. publ.).

Jako reprezentanti utopie, resp. přesněji dystopie liberalismu⁹³ jsou jmenováni: Popper a Schwartz alias Soros (utopie tzv. otevřené společnosti),⁹⁴ Fukuyama (liberální demokracie jako utopie času, konec dějin), Nozick (utopie plurality a minimálního státu), Baťa a Ford (utopie filantropického kapitalismu), Randová (utopie anarchokapitalismu), Bezos (utopie neomezeného růstu rozšířená do vesmíru), Gates (utopie úspěšného a filantropického podnikatele), Hayek a Mises (utopie minimálního státu) a Ford s Obamou (utopie amerického snu aneb „z poslíčka milionářem“).⁹⁵

Perný opakovaně zdůrazňuje, že „*utópie nemožno vykladať doslovne a nekriticky*“ (s. 379 anot. publ.).⁹⁶ Mnohé detaily je opravdu nutné brát s velikou rezervou. Nicméně „*kolektívny blahobyť, harmónia, mier a pokora medzi ľuďmi, ktorá vládne v Morovej Utópii či Slniečnom štáte sú veľkou inšpiráciou pre dnešný hypermoderný svet*“ (s. 380 anot. publ.). Za problém utopistů autor považuje jejich mnohdy až přehnaně naivní víru ve „*fatalizmus, globálne dejinné víťazstvo spravodlivosti*“ (tamtéž).⁹⁷ Za podnětný námět pro diskuze (nejen) filozofické označuje problematiku rizik a hrozeb z „*fatálného naplnenia utópie (či už liberálnej alebo komunistickéj...)*“ (dtto). Leč důrazně varuje, že by rozhodně nemělo jít o záminku k odmítání diskuzí o vizích lepší a spravedlivé společnosti.

Dvoustránkový Závěr je stručný, přičemž autor chápe, že „*putovanie dejinami utópií muselo byť pre čitateľa náročné*“ (s. 382 anot. publ.). „*Utopisti (vizionári budúcnosti) chceli*

⁹³ K liberálním tzv. levicovým ekvivalentům království nebeského náleží ideální občanská společnost coby množina občansky aktivních jedinců. Občansky aktivní je pak ten, kdo se živě zajímá o společenské dění, vytváří si názor a tento různými způsoby veřejně prezentuje. Ovšem v tzv. liberální demokracii to musí být pouze správné pokrokářské názory. Pokud se někdo aktivně občansky projeví na jiné nežli schválené téma, nejedná se o žádoucí a osvěžující projev fungující občanské společnosti, nýbrž o společensky zhoubný pravicový či levicový populismus, islamofobii, xenofobii, rasismus či čecháckovskou zaprděnost. Kavárenský tzv. levicový liberál má plná ústa tolerance a demokracie, ale k odlišným názorům je fanaticky netolerantní a výsledky demokratických voleb uznává pouze tehdy, vyhraje-li jeho kandidát. Pokud nikoli, obviní voliče z neinformovanosti, omezenosti a podlehnutí manipulacím ze strany Putina, Číny či Trumpa.

⁹⁴ Odchylka od paradigmatu tzv. otevřené společnosti se má rovnat nepravdivosti, neboť tzv. otevřená společnost má být kvintesencí dobra, každý, kdo s ní nesouhlasí, musí být xenofob, nacionalista, rasista i antisemita. Tzv. otevřená společnost má být esencí lásky. Nenávidí pouze nenávisť, kterou mají zasévat nepřátelé tzv. otevřené společnosti. Obdobně toleruje všechno, kromě netolerance. Ambice této dystopie jsou globální – prosazuje radikální vizi světa v rozporu s tradicí. Pomocí nastolování chaosu (barevné revoluce, proměna USA jako klíč k mezinárodním změnám apod.) a současně centralizace a tyranie.

⁹⁵ K liberálním dystopiím – agresivně indoktrinovaným a prosazovaným (kdy hlasitá menšina „uřve“ svou vizi na úkor většiny) – náleží i multikulturalismus, genderismus, environmentalismus či alarmismus.

⁹⁶ Samotný Perný připomíná, že osobně neschvaluje absurdní reglementaci života ani nebere úplně vážně „*niektoré šialené Fourierovi vízie, ktoré sú skôr umelecko-surrealistickým prejavom*“ (s. 379 anot. publ.).

⁹⁷ „*Väčšina sociálnych utopistov verila v dobro a rovnosť ako súčasť ľudskej prirodzenosti*“ (s. 380 anot. publ.). Jistou utopií tak byl i tzv. reálný socialismus (či proto-socialismus). G. Husák glosoval: „*Neselhali socialismus, selhali lidé*“. Lidé se začali mít dobře a jistot si nevážili. A tak mají, co (ne)chtěli – kapitalismus.

predbehnúť dejiny a nastoliť šťastnejší svet, bez vykorisťovania, nerovnosti, netolerancie ... Mali schopnosť „vidieť za roh“, projektovať a predvídať. Chceli a verili, že ľudstvo čaká svet harmónie, rovnosti, blahobytu a mieru, kde všetci pracujú spoločne pre spoločné blaho a kde má každý rovnaké príležitosti na naplnenie materiálnych a duchovných potrieb a realizáciu svojho šťastia. Utopisti verili, že svet možno zmeniť“ (s. 382 anot. publ.). Celou práci zakončuje otázka, zda tyto vize zůstanou „iba v ríše fantázie a literatúry, alebo sa transformujú do reality? To ukáže budúcnosť!“ (tamtéž).

Se vším v představované publikaci souhlasit nelze,⁹⁸ nicméně text základní orientační body a historické znalosti ohledně utopismu nepochybně poskytuje. Přičemž se jedná o unikátní, ucelenou a profesionální sondu do problematiky utopismu,⁹⁹ včetně jeho vývoje a dějin, ale i současnosti.¹⁰⁰ Z pohledu politického ekonoma chybí ještě zřetelnější důraz na ekonomický rozměr utopií. Poctivé je však ocenit materialismus v podobě např. vazeb utopických idejí na krize a v neposlední řadě to, že L. Perný neopomíná význam vlastnických vztahů.¹⁰¹ Na místě je i konstatování: „*Ak bude systém nad'alej založený na ekonomickom zisku a hromadení nadhodnoty v rukách elít, nenachádzame odpoveď, čo bude robiť väčšina civilizácie a čím si bude zaobstarávať živobytie*“ (s. 368 anot. publ.).

Závěrem zdůrazněme, že současná popularita dystopií¹⁰² či negativních utopií úzce souvisí s liberální utopií, ve které jsou stále agresivněji nuceni normální lidé žít. A která

⁹⁸ Ne každý musí akceptovat širší vymezení utopií, diskutabilní jsou úvahy, nakolik je marxismus utopií etc.

⁹⁹ Autor recenze neskrývá slabost pro ransdorfovský encyklopedický styl s mnoha poznámkami a odkazy.

¹⁰⁰ „*V dnešnej dobe – s nadsázkou – dystopického prechodného obdobia, potreba utopického myslenia narastá. A nezáleží na tom, ak v horizonte súčasnosti sa situácia javí ako beznádejná, reálne predpoklady na radikálnu zmenu absentujú, veď odvrátiť dystópiu môže len nová utópia*“ (z posudku L. Hohoše, cit. dle <http://casopisargument.cz/?p=31211>). „*Skúmanie utópií a utopizmu... nie je dôležité len z hľadiska poznania dejín sociálno-politického myslenia. Ak pripustíme tézu, že politické režimy v krajinách, ktoré aktuálne nezapadajú do konceptu liberálnej demokracie, neformulujú a nepresadzujú vlastnú predstavu o alternatívnom ekonomickom systéme, keďže ich zaujíma len ochota svetových lídrov alebo národných vlád prispôbiť sa ich záujmom, to znamená uzatvárať s nimi obchody za podmienok výhodných pre neštandardné režimy. Potom sú teória a dejiny utópií dôležitým prameňom pri utváraní inovatívnych vízií o spravodlivejšej sociálnej, kultúrnej a mierovej budúcnosti*“ (z recenze M. Klenka na <https://davdva.sk/teoria-a-dejiny-utopii/>).

¹⁰¹ Např. „*Nejzásadnejším problémom pri čítaní utopistov je problematika súkromného vlastníctva, presnejšie povedané, neobmedzeného vlastníctva ...*“ (s. 361 anot. publ.).

¹⁰² Autor recenze postapokalyptickým dystopiím zasvětil leden a únor 2020. Aniž tušil, že již v březnu se všichni ocitneme v téměř postapo dystopii koronavirové. Obsahem (nejenom) 1. dílu s názvem *Spad je soudný den s příchutí kanibalismu*. Nesmírně čtivý, návykově poutavý, těžce dojemný, westernový rodokaps. S postapo atmosférou. Leč rozhodně nejde o počtení pro každého. Bud' se po pár stránkách neodolatelně zakousnete a musíte to prostě hrnout pořád dál a dál, anebo knihu zhnuseně brzy odhodíte jako bezduchý škvár a ubohý kýč psaný primitivním jazykem, přeplněný násilím a nekorektními sprostárnami. Telegrafické věty, neustálý spád a permanentní akce. Kotleta-Kyša umí vtáhnout do děje.

je gigantickou a zruďnou dystopií. Zdegenerovaný a hypertrofovaný (hyper)liberalismus může přivodit zkázu nejenom civilizace naší, nýbrž i veškerého lidstva a celé planety. Jedinou nadějí zůstává důsledné odliberalizování a globální konzervativní přestavba. S důrazem na konzervativní „starou“ levici. Tento svět není jen pro kavářenské liberály! Pravda a zdravý rozum zvítězí nad lží a nenávistí ke všemu normálnímu!

P. S. Potřeba střízlivého pohledu na utopie může být umocněna dobou postcovidovou. Se společenskou poptávkou po naději, harmonii, kráse, míru v duši a víře v lepší budoucnost i spravedlivější a méně chaotický svět. Něco jiného je rozmařile snít o dystopiích a dekadenci anebo v nich přímo žít. V analogii s rozvojem kultury, umění, ale i vědy po morových epidemiích středověku. Na straně druhé ale sílí varování před realizací globalistických dystopií v orwellovském duchu. Farmako-digitální gulag se zelenou fasádou žádným socialismem není!

Krev, vnitřnosti, chlapecká čest, nádherná láska ke zbraním, český a brněnský patriotismus. Klad'asové a odporní záporáci. Žádné kavářské kecy, vlastně vůbec žádné kecy, jen beng, beng! Colty Pythony českého J. Wayne & J. J. Ramba & Old Shatterhanda (i T. G. Masaryka) v jednom – plukovníka Michálka a vrhací nože zabijácké servírky-průzkumnice-pilotky Alice mají posvěcení pořád. Průměrně tři zastřelení a podřezaní na stránku. Kniha si na nic nehraje. Braková literatura par excellence. Černočerný humor... – srov. anotaci Postapokalyptický nářez aneb kdo nečetl Kotletu, není Čech in 3 x Z, aneb knižní okénko 5 (zde anotace publikací Kotleta, F.: *Série Spad – Spad*. Praha: EPOCH 2016. 320 s. ISBN 978-80-7557-035-2, *Poločas rozpadu*. Praha: EPOCH 2017. 304 s. ISBN 978-80-7557-067-3, *Rázová vlna*. Praha: EPOCH 2017. 304 s. ISBN 978-80-7557-096-3, *Řetězová reakce*. Praha: EPOCH 2018. 304 s. ISBN 978-80-7557-167-0). *Marathon*, 163, 2020, roč. 24, č. 3, s. 18-37. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

RECENZE Pavel Sirůček – Poučení z dějin utopií jako obrana před liberální dystopií

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

**1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.*

Kolektiv autorů
Alternativy – časopis CSTS
Číslo 8., rok 2020
Periodicita – půlročník

Texty nevyjadřují stanovisko CSTS.

Redakční rada:

Ing. Jiří Dolejš, RNDr. Václav Exner CSc., prof. Ing. Pavel Sirůček Ph.D.,
RSDr. František Stoklasa, Ing. Lubomír Vacek CSc.

Vydavatel:

Centrum strategických a teoretických studií
Politických vězňů 9, 111 21 Praha 1

Ke stažení na www.kscm.cz/cs/nasi-lide/csts

Kontaktní e-mail: csts@kscm.cz